Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

Bijdrage tot de kennis van Potgieter's stijl

https://hdl.handle.net/1874/323228

A. gw. 192, 1937.

BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN POTGIETER'S STIJL

DOOR

Jc. SMIT

Diss. Utrecht 1937

BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN POTGIETER'S STIJL

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DE GRAAD VAN DOCTOR IN DE LETTEREN EN WIJSBEGEERTE AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT OP GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS Dr. W. E. RINGER, HOOG-LERAAR IN DE FACULTEIT DER GENEESKUNDE, VOLGENS BESLUIT VAN DE SENAAT DER UNIVER-SITEIT TE VERDEDIGEN TEGEN DE BEDENKINGEN VAN DE FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJS-BEGEERTE OP VRIJDAG 21 MEI 1937, DES NAMID-DAGS TE 3 UUR, DOOR

JAKOB SMIT
GEBOREN TE LEKKERKERK

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT
0738 3676

BIJ J. B. WOLTERS' UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ N.V.
GRONINGEN — BATAVIA — 1937

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.

Aan mijn ouders
en mijn vrouw.

Hooggeleerde de Vooys, Hooggeachte Promotor! Nu met het overleggen van deze poging tot zelfstandig wetenschappelijke arbeid een einde wordt gemaakt aan mijn academische studie, gaat mijn dank in de eerste plaats uit naar U. Hoe goed herinner ik me de dag, nu bijna twaalf jaren geleden, waarop ik voor het eerst bij U om hulp kwam aankloppen, en Uw welwillendheid leerde kennen. Weinig vermoedde ik toen dat die eerste maal nog door zo vele andere zou worden gevolgd: eerst tijdens mijn studiejaren, toen ik onder Uw ervaren leiding in de wetenschap werd ingewijd — jaren, waarvan ik later alleen maar betreurde dat ze niet nog beter werden uitgebuit —, vervolgens, gedurende mijn vestiging, toen U mij steeds weer aanwijzingen gaf en mij aanmoedigde, en daarmee het „lijden van een promovendus" lenigde.

Hoe gaarne, Hooggeleerde van Hamel! zou ik mij de moeite, door U gedurende zoveel jaren aan mijn vorming besteed, de onveranderde voorkomendheid, waarmee U mij van raad bleef dienen, waardig betonen. Wees er echter verzekerd van, dat Uw vakken van studie voor altijd mijn warme belangstelling hebben.

Hooggeleerde Kernkamp! Dankbaar herinner ik me, hoe door Uw bezielend onderwijs de studie der geschiedenis voor mij uiterst belangwekkend werd.

Hooggeleerde Oppermann! Uw colleges in de Nederlandse Geschiedenis der Middeleeuwen blijven bij mij in dankbare herinnering.

U, Hooggeleerde Geyl! dank ik voor de welwillendheid, mij betoond bij het bespreken van mijn stellingen.

Dankbaar gedenk ik de lessen, die ik van Prof. Rahder mocht ontvangen.

Zeer onvolledig zou ik blijven, wanneer ik hier niet Dr. Goedewaagen dankte voor zijn colleges, die ik zoveel jaren vol belangstelling volgde, en die op mijn denken zo'n diepgaande invloed hadden.

Allen die op enigerlei wijze aan de totstandkoming van dit proefschrift meewerkten moge ik hier, ook zonder hen persoonlijk te noemen, openlijk dankzeggen.

INHOUD.

Blz.

Inleiding I: Stijlbegrip en Methode 1

Inleiding II: Tijdstijlen 9

Oratie (9—12), humor (13—14), historische roman (14).

Hoofdstuk I: Gesprekvormen 15

wending tot de lezer (15—33), in Het Noorden (17—25), excuses (17—19) andere wendingen (19—21), ciceronestijl (22—25), in de oratie (24), bij Dickens (24—25); de lezer in de historische schetsen (25—27), in ander werk (28—30), zware humor (30—33); brieven (34—36), grilligheid (34—35); poëtische alleenspraak en toeroep (36—37), dialoog (37).

Hoofdstuk II: Betogende vormen 39

inleiding (39—40), humoristisch opstel (40—42), Jan, Jannetje (42—44), Pennelikker (44—45), Als een Visch op het Drooge (45—46); concluderende beschrijving (46—51), bij Scott (47—48), in ik-verhaal, ciceronestijl en oratie (48—49), bij Potgieter (49—51); beoordelende beschrijving (51—52); betoogvorm primair, in tegenstelling met Drost (53—55); verbinding toegeving — these (55—57), conclusie (57—58), vraag-en-antwoord, afscheiding van het primaire begrip (58—59).

Hoofdstuk III: Herhalingen 60

algemeen (60—61), herhaalde exclamatie's enz. (61—62), herhaling met uitbreiding (62—63), herhaling na onderbreking (63—64), herhaling door verveelvoudiging van een rededeel (64—69), herhaling van de vorm van de hoofdzin (69—70), naamsherhalingen (70—71), geminatie (71—72), alliteratie (72—73), parallelisme (73—83), pendanten (74), vergelijkingen (74—76), syntactisch parallelisme (76—83), antithetisch (76—79), anders (79—82), poëzie (82—83).

Hoofdstuk IV: Concentratie 85

algemeen (85—86), evocatieve beschrijving (86—87), korte vergelijking (87—89), korte woordvorm (89—90), naamvallen (91—92), werkwoordsvormen (92—93), verbinding zonder woorden (93—96), zinnen zonder Verbum finitum (96—99), beknopte constructie's in de zin (100—101), groepvormend partic. perf. (102—103), groepvormend partic. praes. (104), groepvormend adjectief (105), poëzie (105—106), afgescheiden substantieven (106—110), absolute constructie's (110—112).

Hoofdstuk V: Substantieven 113

verbum plus substantief (113—114), nomina actionis (115—118), met possessief (116—117), infinitieven (117—118), betekenisverzwakking van het Verbum finitum (118—119); substantivering van eigenschappen (119—121), van aesthetische werkingen (121—123); substantivering van psychische toestanden, functie's of drijfveren (123—137) in de persoonsbeschrijving (123—124), in het oordeel (124), door idealistische wereldbeschouwing (124—127), als personificatie (127—130), in possessief verband (130—132); concentratie

Blz.

(132); metonymia's (133—138), collectief (133—134), individueel (134—136); vermenging (136); andere metonymia's (136—138); verbogen achtergeplaatste attributieve en verbogen praedicatieve adjectieven en part. perf. (138—139).

Hoofdstuk VI: Stabiliteit, ontwikkeling en secundaire factoren 140

Stabiliteit en ontwikkeling (140—141), jeugdgedichten (141—145), romantische poëzie (145—153), eerste proza en brieven (154—156); Drost (156—157); archaïsering (157—169), in historische schetsen (158—162), in Het Noorden (163—164), grammatische archaïsering (164—166), lexicologische archaïsering (166—168); Drost's kritiek (169—171), op de poëzie (169); gallicismen? (169—171); ironie (171—173), ergernis (173—174), humor? (174—175); vertaling van Lamb (175—178); Rijksmuseumstijl (178—179), omwerking „Gemoedsgetuigenissen" (179—183).

Slotbeschouwing 184

INLEIDING I.

STIJLBEGRIP EN METHODE.

> ----de leus „le stile, c'est l'homme" heeft, wij spreken uit eigene ondervinding, iets dat verbijstert en duizelig maakt: en toch, hoe meer wij het aphorisme wikken en wegen, des te nader komt ons het denkbeeld, dat daarin opgesloten ligt; het is alsof het tegen andere aphorismen, die even gereedelijk zich laten neerschrijven, botsen en schaven moet, vóór het zijn zuiveren omtrek en volle ronding hebbe. Of valt niet even ligt te zeggen: de stijl is de eeuw, de stijl is de natie, de stijl is de mensch zooals hij wezen wil?
>
> R. C. Bakhuizen van den Brink, (Stud. en Karakterschappen I 88.)

Wie nu, een eeuw later, de verbijstering waar Bakhuizen van spreekt, ook ervaart, en naar een uitweg zoekt in het modern gebruik van het stijlbegrip, voelt zijn verwarring eerder nog groter worden [1]). De zekerheden die hij meende te hebben worden hem ontnomen, en ook door speciale stijlstudies met definities niet teruggegeven. Het stijlbegrip blijkt een vlag te zijn, die wel zeer verschillende lading dekt. Wie „stijl-studie" boven zijn werk zet karakteriseert het maar vaag.

De oorzaak van die verwarrende polysemie ligt wel in het feit, dat het stijlbegrip een zeer lange ontwikkeling doorgemaakt heeft met talrijke betekenisovergangen en -verschuivingen [2]) en dat de stijlstudie eigenlijk nog bezig is zich los te maken uit de windselen van de stijlpaedagogiek, de stijlleer die het taalonderwijs voltooide, en die met zijn absolute normen een relativerende wetenschappelijke kijk verhinderde. Bally staat met zijn stijlopvatting nog het dichtst bij de stijlleer. Zijn *Traité* zou men met het woord van Winkler [3]) misschien het best Idiomatik kunnen noemen, Winkler's eigen „Grundlegung" eer een nadere analyse van algemeen grammatische begrippen; Elster en vele anderen koppelen het stijlbegrip nauw aan de schoonheid, identificeren beide soms [4]); een zeer vage factor ter definitie. Anderen accentueren in het aesthetisch stijlbegrip het individuele, scheppende, dat bij uitbrei-

---

[1]) Zie Ph. J. Simons: Wat is Stijl? N.T. XXVI 20—39.
[2]) Zie K. R. v. Ettmayer: Vademecum, pg. 18—19.
[3]) Grundlegung 7.
[4]) Zie Spitzer's definitie hierna.

ding, bron is van al het in grammatica en syntaxis vast en algemeen gewordene [1]), een opvatting waarbij Overdiep [2]) zich, naar ons voorkomt, aansluit; maar opvattingen van stijl meer als een ἔργον bestaan daar zonder strijd naast.

Het kan ons doel niet zijn die verschillende stijlopvattingen te bespreken. Met elke opvatting wordt zeer belangrijk werk verricht, hetzij dat in de richting van systematische taalbeschrijving, van historische verklaring, of in die van aesthetische analyse en interpretatie gaat. Een vergelijkende studie van het stijlbegrip zou daardoor een doorsnee door een belangrijk deel van de moderne taal- en litteratuurwetenschap worden, en overgaan in een beschouwing van de beginselen van die wetenschappen zelf.

Wij zullen hierna enkele van de belangrijkste stijlopvattingen — die in hun verband natuurlijk pas recht van kracht worden — opsommen, en vervolgens het stijlbegrip waarop de volgende hoofdstukken berusten, toelichten.

Elster: „Stil ist die Summe der einheitlich geregelten Ausdrucksmittel eines Werkes, in denen sich die ästhetische Auffassung und Gestaltungskraft eines Schaffenden Kund gibt."

Bally: „Le stylistique étudie les faits d'expression du langage organisé au point de vue de leur contenu affectif, c'est-à-dire l'expression des faits de sensibilité par le langage et l'action des faits de langage sur la sensibilité."

Vossler: „Stil ist der individuelle Sprachgebrauch im Unterschied vom allgemeinen.---Den Sprachgebrauch, insofern er Konvention, d.h. Regel ist, beschreibt die Syntax. Den Sprachgebrauch, insofern er individuelle Schöpfung ist, betrachtet die Stilistik."

Spitzer: „Sprache als Kunst verwendet, heisst Stil." [3])

Winkler: „Stilistik" ist die Wissenschaft von den (ausserbegrifflichen, aussergedanklichen) seelischen *Werten* der sprachlichen Gebilde; „Stil" die charakteristische Eigenart der Gesamtheit solcher von einem Sprecher, einem Schreiber, einem Dichter, einer ganzen Sprachgemeinschaft gesetzten Werte." [4])

Kramer: „in de spraak beleven we haar (= van de taal) bezieling tot individuele levensuiting. Deze nu is het object der stilistiek.---Die harmonie tussen uiterlijk en innerlijk, de uitdrukkingskracht der taal- en dichtvormen te leren kennen in hun hoogste

---

1) Vossler, Spitzer; Nihil in syntaxi quod non fuerit in stylo.
2) Taaltuin V, no. 4/5 pg. 109.
3) Stilstudien.
4) Grundlegung der Stilistik.

levensfunctie is het doel der moderne stilistiek. – – – Daartoe (= voor de uitdrukkingsmogelijkheden der taal, voor hun rijkdom van modulatie en fijnheid van toonschakering) de zinnen te scholen is de taak der stilistiek." [1])

Overdiep: „Navolging dóór het individu eenerzijds, anderzijds de noodzaak van individueele bewijzen van eigen zegging maken de syntaxis der geschreven taal zeer gevoelig en wisselend. De waarneming dier schakeeringen door meting naar normen, is de leer van den stijl." [2])

„Verhouding tot een of meer normen is stijl." [3])

Voor ons gevoel wordt het meest karakteristieke van het stijlbegrip door Elster aangeduid met zijn „einheitlich geregelt". Niet in de beperking tot de „Ausdrucksmittel", waarmee van de „inhoud" geabstraheerd wordt, ook niet in het „ästhetische Auffassung", dat de nadruk op het artistieke legt, noch in het „eines Werkes", dat te eng specialiseert. De nadruk die de anderen leggen op gevoelswaarde, contenu affectif, seelische Wert, bezieldheid, op het scheppend individuele, dat anders is dan het algemene, komt ons voor ook niet zozeer de kern te raken. Dat „einheitlich geregelt" ligt in onze uitdrukking „in stijl zijn". Wat „in stijl" is behoort tot de stijl, fungeert in zijn eigen sfeer, wat „niet in stijl is" valt er buiten, is vreemd aan de geest die zich in de stijl organisch verwerkelijkt. Het stijlbegrip houdt de erkenning in van een zekere eenheid, onderlinge samenhang en wederzijdse bepaaldheid. Die eigenheid en autonomie laten zich niet dadelijk redelijk aantonen, maar zijn ostensief overal waar van „een stijl" sprake is, in of buiten de litteratuur.

Schneider constateert het volgende betreffende de enkele „Ausdruckswert" [4]): „Hat man in der Wortwahl eines Dichters eine „besondere Stileigentümlichkeit, einen bestimmten Ausdruckswert „entdeckt, so darf man sicher sein, auch in der Wortverbindung „oder im Satzbau oder im Wortklang oder im Rhythmus denselben „Ausdruckswert wiederzufinden. Anders ausgedrückt, psychologisch gesehen: Wenn der Formdrang eines Dichters im Satzbau „eine bestimmte Art der Gliederverbindung bevorzugt, die auf Verstand, Willen oder Gefühl des Lesers in besonderer Weise einwirkt, so liegt es in der Natur des allgemein und nach allen Seiten

---

[1]) Inleiding tot de Stilistiek.
[2]) N.T. XIX 195.
[3]) De Stilistische Methode etc.
[4]) Ausdruckswerte der deutschen Sprache pg. 7.

„wirkenden Formdrangs, dass er auf anderen Gebieten des sprach-
„lichen Ausdrucks die gleiche oder doch eine ähnliche Wirkung im
„Leser hervorruft."

Hij wijst er dan terecht op dat de stijl („eines Schriftwerks" in dit geval) niet bepaald wordt door de aanwijzing van een enkele Ausdruckswert. De waarde van het stijlbegrip als algemeen eenheidsbegrip ligt o.i. in het inzicht dat die verschillende bepalende „Ausdruckswerte" ook niet los van elkaar staan, maar tot een zekere graad een organische synthese vormen.

Dit zeer lege stijlbegrip laat zich specialiseren naar behoefte. Een stijlstudie van *een werk* probeert analyserend en interpreterend de eenheid in dat werk aan te wijzen, de eenheid van „vorm" en „inhoud" (woorden die meer een richting dan een substantie aanduiden), de „harmonie tussen uiterlijk en innerlijk" [1]). Juist in het meest klassieke, voldragen kunstwerk heeft de eenheid zich het sterkst gerealiseerd; dat heeft dus het meest „stijl". Ook van een groep van werken die „dezelfde geest ademen" laat zich de stijl bestuderen. Het wordt dan een studie in hoeverre die werken berusten op één collectieve geestesgesteldheid, naar de aard en de concretisering van die geestesgesteldheid. Een tijdstijl is ze in zoverre als de tijdgenoten, door eenzelfde besef geboeid, een veelkoppige eenheid vormen. Een tijdstijl is dus geen grootste gemene deler of gemiddelde van individuele stijlen; een stijl als levende eenheid is geen deelbaar iets. Men kan ook, buiten de litteratuur, de eenheid leggen in nader sociologisch en psychologisch bepaalde groepen, en in hun niet-litteraire taal de eenheid van het groepskarakter naspeuren. Naarmate de groep echter ruimer genomen wordt, is de bepalende kracht van de eenheid minder groot, de „stijl" dus dubieuser.

Hoe leeg theoretisch zo'n stijlbegrip als organische eenheid ook is, het verzoent de aesthetische en de grammatische of taalhistorische stijlopvattingen, en het legt er de nadruk op dat een stijl geen loutere som of opeenhoping is van biezondere „stijltrekken", maar een onderlinge verbondenheid van afzonderlijke trekken, die pas stilistisch zijn doordat ze fungeren in een grotere samenhang. Geen onderwerp, geen vorm is geisoleerd en op zichzelf stilistisch, en omgekeerd is bij een stilistisch onderzoek geen onderwerp en geen vorm daarvan a priori uitgesloten.

Voor de practijk geeft dit stijlbegrip als zodanig een opgave. De eenheid die het postuleert is namelijk subjectief dikwijls wel

---

1) Zie Kramer's definitie.

aanvaardbaar, maar het stijlonderzoek heeft de taak die eenheid dan ook inderdaad wetenschappelijk te demonstreren, een taak die alleen in uitzonderlijk gunstige gevallen met enig succes volbracht kan worden. Een „nationale stijl" is op het eerste gezicht een wel aannemelijk begrip, maar het is de vraag of het door onderzoek te rechtvaardigen is. Een tijdstijl („de stijl is de eeuw") wordt gewoonlijk ook door zoveel factoren beheerst, dat de kansen op succes bij een synthese gering zijn.

Het dankbaarste terrein is de studie van de individuele stijl, de eenheid van de werken van een auteur, omdat de eenheid daarbij in het individuele karakter ligt, en omdat het uit het onderzoek verkregen beeld getoetst kan worden aan het biografisch karakterbeeld. Ze kunnen elkaar steunen en verscherpen.

Men staat bij zo'n studie dus op vaster bodem. Toch zijn de moeilijkheden daarbij nog zo talrijk, dat men alleen in gepronnonceerde gevallen inderdaad kan synthetiseren. De uitspraak „le stile, c'est l'homme" constateert een nauw verband tussen de wijze van spreken en schrijven, het gedrag, het handelen en het persoonlijk karakter, zo te verstaan dat het persoonlijk karakter al die zaken voor een belangrijk deel mee-bepaalt. Maar de situatie, en, zoals Bakhuizen opmerkte, de tijd, de landaard en de bewuste wil bepalen ook voor een belangrijk deel mee. De onderscheiding van die verschillende factoren levert zoveel bezwaren op, dat men zelfs in gevallen waarin het aandeel van het persoonlijk karakter a.h.w. tastbaar is, telkens weer gaat twijfelen.

De taal is uiteraard generaliserend. Achter de objectieve betekenis van woorden en woordverbindingen kunnen allerlei verschillende subjectieve incidentele betekenissen liggen, die in gunstige gevallen intuïtief wel te vatten zijn, maar niet wetenschappelijk gedemonstreerd kunnen worden.[1]). Alleen daar waar de traditie doorbroken wordt, in vernieuwingen, is de subjectieve beweging — blijkbaar zo sterk dat ze zich een eigen vorm schept — concreet aanwijsbaar. Bij nader onderzoek blijkt de traditie, ook in litteraire vormen en genre's, zo tyranniek dat vernieuwingen uiterst zeldzaam zijn. Men moet dus bijna altijd zijn toevlucht nemen tot een opvallend gebruik van een bepaalde gangbare vorm in een zo goed mogelijk gerealiseerde situatie, om een interpretatie naar het individu te durven wagen. En alleen een merkwaardige frequentie kan dan steun geven. „Erst die Häufigkeit einer Erscheinung

---

[1]) Vergel. Winkler Grundlegung pg. 1.

„lässt den Schluss auf eine seelische Konstante zu." [1]) Wanneer eenzelfde merkwaardigheid zich dan ook nog in een serie andere verschijnselen laat opmerken, en verschillende merkwaardigheden gemakkelijk gecombineerd kunnen worden, vergroot die combinatie achteraf de veiligheid van elke hypothese afzonderlijk.

Welke methode bij het stijlonderzoek gevolgd moet worden, hangt ons inziens af van het onderwerp. Of het te onderzoeken materiaal meer op taalkundig of meer op letterkundig terrein ligt, hangt ook af van het onderwerp en van eventuele voorstudies. Dr. Staverman benaderde een belangrijke trek van Potgieter's individualiteit vanuit de compositie [2]). In een ander geval kan een onderzoek naar de woordbetekenis, of een litteraire analyse misschien wel het meest direct naar het centrum leiden. Ook de syntaxis, die door zijn rijke variatiemogelijkheden het individu ruim gelegenheid geeft tot eigen zegging [3]) zal vaak in het onderzoek betrokken moeten worden. Maar er is o.i. in dit alles in beginsel geen aanleiding tot enigerlei voorkeur. Een beschrijving van iemands taal is iets principieel anders dan een studie van zijn stijl. Vaak bewegen ze zich wel op het zelfde terrein, maar de doeleinden en de belangstellingen zijn geheel verschillend. De taalstudie beperkt zich tot woordenschat, vormleer en syntaxis, systematisch en zo compleet mogelijk beschreven. Het doel is een bijdrage te geven tot de algemene historische taalkennis. De stijlstudie heeft in principe geen historische belangstelling, probeert integendeel zo veel mogelijk van het historische, door de tijd bepaalde, te abstraheren, om het individuele, en de eenheid van persoon en uiting, te doorgronden. Om van dat historische te kunnen abstraheren moet ze het echter eerst kennen, en als het nog niet bekend is, zal ze het voorzover als ze het nodig heeft, eerst zelf moeten onderzoeken. Daardoor loopt de stijlstudie nog telkens in taal- en letterkunde-onderzoek over. Of, nauwkeuriger gezegd: het (historische) feit wordt pas stilistisch als de individuele betekenis en verbondenheid doorgrond en gedemonstreerd zijn. Waar die dubieus blijven (en dat is op veel plaatsen het geval) weet men dus niet of men slechts historische taalfeiten voor zich heeft, of inderdaad stilistische. Van te voren staat dus alleen vast een verschil in doelstelling en methode.

Omtrent de methode, die gevolgd moet worden om „een „objec-

---

1) Spitzer, Stilstudien.
2) De Compositie van Potgieter's Proza, N.T. XII.
3) Zie Prof. Overdiep's definitie hiervóór.

tief beeld" van het algemene en bijzondere karakter" van Potgieter te benaderen, heeft Prof. Overdiep in „Over Potgieter's Litteraire Vormen" I [1]) uitvoerig zijn mening gezegd.

Hoewel we veel aan zijn opstellen te danken hebben, en we ook zijn Moderne Nederlandsche Grammatica dankbaar — we hopen, met vrucht — hebben gebruikt, is onze methode (reeds gekozen voordat de opstellen verschenen) zo afwijkend van de zijne, dat een korte uiteenzetting niet gemist kan worden. Het verschil komt o.i. in hoofdzaak hierop neer, dat Prof. Overdiep het onderwerp van buitenaf zou willen benaderen, terwijl wij meer van binnen uit zijn begonnen. — Volgens Prof. Overdiep [2]) moet Potgieter's prozakunst eerst worden gemeten aan de normen van twee genres: de novelle en het kritisch essay. „En het spreekt „vanzelf, dat de Potgieteriaansche „novelle" en zijn „essay", een- „maal geanalyseerd en gedetermineerd, zouden moeten worden ver- „geleken met de novelle van zijn tijdgenooten en het essay vooral „van zijn groote leiders (als Geel en Bakhuizen). Zoo zou men „een novelle als „Maarten Harpertsz" kunnen vergelijken en daar- „door volledig kenmerken, door vergelijking met novellen over „soortgelijke stof van Mevrouw Bosboom. En men zou het Rijks- „museum niet als „vertelling" maar als cultuur-historisch essay „moeten keuren, na vergelijking met het klassieke specimen van „Bakhuizen. De bijzondere essay-vorm, die men sedert Busken- „Huet „Literair-historische fantasie" noemt, is in Potgieter's Folio- „bijbel gegeven, en een vergelijking van dit stuk met de „fanta- „sieën" van Busken Huet, die het in de correspondentie met Pot- „gieter hoogelijk waardeert, ligt voor de hand."

Ons inziens is een toetsing van een werk aan zijn genre vereist, wanneer dat genre zo'n bepalende kracht over het werk heeft, dat pas door nauwkeurige vergelijking het afwijkende, het individuele gevonden kan worden. Wie bijvoorbeeld de stijl van Beets zou willen leren kennen, zou de José met het genre waartoe het behoort moeten vergelijken, de Camera, de litterair-historische opstellen, en misschien de preken, evenzo. Want in die werken is de bepalende kracht van het genre veel groter dan die van het individu. Het zou ook op die manier waarschijnlijk nog moeite kosten het individuele te vinden en de resultaten van elk onderzoek afzonderlijk met elkaar te combineren tot één „objectief beeld" van de persoon.

[1]) Taaltuin IV no. 2.
[2]) Pg. 34.

Bij Potgieter is het echter juist andersom. Wie een werk van Potgieter leest, ontmoet niet in de eerste plaats een specimen van een gangbaar genre. Telkens is het weer de schrijver zelf die men vooral ziet. Een gevolg van die overheersende individualiteit is juist „de veelsoortigheid en grilligheid van zijn genres" die Prof. Overdiep constateert, m.a.w. zijn werken zijn zeer bezwaarlijk bij bestaande genres onder te brengen. Of men zijn proza leest of zijn poëzie, of zijn brieven, het is telkens dezelfde persoon die er in naar voren treedt; de grenzen van de genre's vervallen. Daar waar zijn werk zich nog het meest bij een bepaald genre aansluit, is hij het minst individueel, bv. in de eerste vaderlands-romantische schetsen, in sommige hoofdstukken van „Het Noorden." Wegens die overheersende individualiteit zijn we direct van opvallende verschijnselen uitgegaan. Het was dan onze eerste taak om vergelijkend te controleren in hoeverre die verschijnselen inderdaad individueel zijn. Vervolgens en ondertussen trachtten we verwante verschijnselen aan te wijzen en zo in elk van de vijf eerste hoofdstukken een complex van verschijnselen weer te geven, die stuk voor stuk wel mede door allerlei speciale factoren, maar alle met elkaar door één hoofdfactor beheerst worden. We duidden die hoofdfactor of algemene vorm telkens in de titel aan. Op die manier proberen die hoofdstukken te benaderen wat men het „subjectief systeem" van Potgieter zou kunnen noemen.

Het is een groot nadeel van deze vrije methode dat het gevaar van een zekere willekeur voortdurend dreigt. Anderzijds heeft ze het voordeel dat het individueel-stilistisch bij elkaar behorende ook bij elkaar wordt gezet, dat de samenhang van schijnbaar uiteenliggende verschijnselen gedemonstreerd en de werkelijke stijl dichter benaderd wordt. We hebben ons bepaald tot de constitutieve factoren wier samenhang o.i. zonder te veel speculatie bewezen kon worden. We zijn ons bewust dat er talrijke bij-factoren zijn die een stilistische analyse verdienen. Omdat hun verband met het „subjectief systeem" losser is, en hun bepaaldheid gecompliceerder, zouden zij waarschijnlijk volgens een andere methode bestudeerd moeten worden. Enkele ervan behandelen we in het zesde hoofdstuk dat geheel anders van opzet is en aan het beeld door de eerste vijf hoofdstukken gegeven nog enkele trekken toevoegt.

INLEIDING II.

TIJDSTIJLEN.

Onze natie vertoonde in de tijd, onmiddellijk volgende op de Franse overheersing, sterk uitgesproken algemene karaktertrekken.[1]) De macht van de burgerlijke meerderheid was groot en hield alle frisser leven onderdrukt; dat kwam niet aan het woord. Redeneerzucht en rationalistisch optimisme, rust, behaaglijkheid en zelfvoldaanheid, deftigheid en waardigheid in het gedrag, met momenten van conventionele plechtige ernst — dat zijn kenmerken van het krachtig overheersende tijdskarakter. Een typische mentaliteit van bourgeois satisfait, redenerend evenwichtig, zonder enige drang naar hoger en verder, graag achtend en graag zelf geacht. Hiervoor was de oratie de passende vorm. De bloei van de oratie in de loop van de achttiende eeuw en vooral in het begin van de negentiende is zeker niet toevallig, maar een zeer duidelijk blijk van de toenmalige mentaliteit van het publiek. Ook de oratie is redenerend, breed, verheven, bijtijden heftig, maar toch altijd weer evenwichtig. Ongelukkigerwijze ontaardt het verheven klassieke evenwicht hier in een evenwicht dat eigenlijk burgerlijke onbewogenheid is. Vandaar dat de vorm ons zo vreemd aandoet: elke wending, elk woord, elke klank klinkt hol; het is een automatisch voortrollen van schetterende zinnen, zonder innerlijk gevoed-zijn; de oratie is droog en leeg. Het is een klassicisme van gipsmodellen, van beurzen van Zocher. Bakhuizen, Geel interpreterende, zag en zei dit merkwaardig scherp in zijn bespreking van Onderzoek en Phantasij[2]): „Wat bij de „Ouden ernst was, is bij ons spel geworden. De oude redenaar „had een menigte tegenover zich, waarmede hij te kampen had „en die hij beheerschen moest; eene zaak waarover hij alleen onder „allen zóó kon spreken; zijne rede was een middel om een groot „doel te bereiken, en de heiligste van alle pligten dwong hem, „om zijne stem in de gegevene gevallen te verheffen. Maar onze „verhandelaar ziet welwillende toehoorders vóór zich die niets van „hem verwachten, dat hen aan de sleur hunner bezigheden ont„rukken of hunne plannen van morgen kruisen zal — — — En toch doet „de redenaar, alsof hij het oude voorschrift getrouw, geroepen was,

---

[1]) Vgl. Jacob Geel: Onderzoek en Phantasie, Gesprek op den Drachenfels, Het Proza, Met een inleiding en aantekeningen van Dr. G. C. N. de Vooys, Wereldbibl. A'dam, Inleiding: De Tijdgeest.

[2]) Gids 1838, Stud. en Schetsen III 81.

„om te onderwijzen, te vermaken en te bewegen---." Het is een „maatschappelijk poppenspel, dat op onze letterkunde een zoo „zwaar juk van den vorm gelegd, en de maatschappij met pedan„terie en phrasiologie overstelpt heeft---" Dit laatste is de vraag. Is de maatschappelijke pedanterie een gevolg van de vorm, of werd de vorm zo ruim gebruikt omdat hij de geschiktste uiting was voor de pedanterie? In ieder geval, Geel en Bakhuizen, die zo uitgesproken tegen de verhandeling in opstand kwam, verfoeiden niet alleen maar „de vorm", maar wel degelijk de mentaliteit die er bij behoorde.

Het ideaal van de gemiddelde verhandelaar vindt men weergegeven in Nicolaas Messchaert's „Voorlezing over den volmaakten Redenaar" [1]. „De goddelijke Redenaars van Athene en Rome zijn de doorluchtigste, de onsterfelijke voorbeelden van ware welsprekendheid." Aesthetisch is de redevoering ideaal harmonisch: „Niets is „te veel, niets te weinig; en alles daar, waar het zijne meeste „sterkte, tot voorbereiding, opheldering of bevestiging, gevoelen „doet: hoe dieper men in het stuk intreedt, des te meer vertoont „het zich als een schoon geheel, waarvan men uit één standpunt „alle deelen gemakkelijk overziet, die tezamen vereenigd aan het „Ideaal van evenredigheid, van eenheid en overeenstemming be„antwoorden." Om hieraan te voldoen worden de zinnen gepast en gemeten, alle versleten „middelen der schoone en bevallige „Redekunst, de sieraden, de beelden, de figuren" aangewend. En dan verbeeldt de redenaar zich nog, naïef, dat die hele voorgeschreven speel-rol hem natuur is: „Hij kent alle hulpmiddelen der „Redekunst en gebruikt ze. Zijne volzinnen zijn ook rond en vol„komen, en voor eene bevallige uitspraak gunstig; derzelver leden „staan dikwerf onderling in evenredigheid; zijne taal is welluidend: „maar hij vervalt nimmer in eentonigheid. Zijn stijl is niet altijd „zoo: somwijlen offert hij dat zoo gezegde schoon op aan kracht „en waarheid. Dan is zijn stijl kort, afgebroken, maar niet min „zuiver en waar, niet minder schoon, ja schooner, omdat hij aan „het onderwerp beantwoordt. Naar den aard van ieder deel wisselt „deze stijl zich af, en wint daardoor in belang, hetgeen en meer dan „hij aan gladheid en beschaving te verliezen schijnt. Ook is hij „dikwijls rijk in beelden, in beelden die schoon, ja die zelfs stout

---

1) Gedaan ter opening van de Algemeene vergadering der Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen, den 22 September 1821 te Rotterdam, Werken der Holl. Mij. v. Fr. K. en W. 5e dl. pg. 255 vlgg.

„zijn; hij verrast, verbaast, dwingt daarmede tot het gevoel dat „hij wil inboezemen; hij gebruikt leenspreuken, tegenstellingen en „alle kunsten des Redenaars: maar hij zoekt ze niet, jaagt ze niet „na; niets fraais heeft hij gezegd om een schoon beeld bij te „brengen: die wendingen volgden op zijne zaken; al die kunst is „hem natuur, loutere natuur geworden." (pg. 283—284). De volmaakte redenaar die dat alles goed aangeleerd heeft is de held van zijn tijd, de afgod van zijn publiek, de hoogste vorm waarin een persoon zich kan uitleven:

„O konde ik U het beeld van dezen Redenaar, en den magtigen „indruk zijner rede, aanschouwelijk maken! Dan zoudt gij gevoelen, „dat de bevallige spreker toegejuicht, de verstandige bewijsrede„naar bewonderd en toegestemd wordt: maar gij zoudt zien, dat „deze onvergelijkelijke man zoo zijne hoorders vermeestert en weg„sleept, hen zoo, naar zijnen wil, in blijdschap en verrukking, in „droefheid en wanhoop brengt, hun zoo hoop inboezemt en schrik „aanjaagt, hen zoo tot besluit en werkzaamheid dwingt, dat zij alles, „zichzelve, ja ook den Redenaar vergeten, en denken, willen en „doen, hetgeen hem behaagt." [1]). Per slot van rekening was Van der Palm reëler, had hij meer gevoel voor de werkelijkheid, toen hij in zijn „Redevoering over het Middelmatige" de lof zong van de middelmatigheid. Misschien ligt in die heldere kijk de oorzaak van zijn populariteit.

Het vreemdst is ons de verhandelaar, wanneer hij in conventionele extase komt, of huivert en zich schor schreeuwt in programmatisch afgrijzen. Bekend is Geel's bespotting daarvan, navolging misschien van Sterne [2]). In elke lofrede kan men zulke toppunten vinden. Mr. B. H. Lulofs „poogt" in zijn „Lofrede op Willem den Eersten" (1818) „met bevende handen dezen zijnen lofkrans te vlechten." Hij windt zich op den duur zo op dat hij komt tot exclamaties als: „Verhef u, o mijne taal! stort u over, vaderlandsch ge„voel, dat geheel mijne ziel thans verdubbeld doorstroomt, in de „zielen van hen, welke mij aanhooren!" Even gewoon is de apostrophe, de directe toeroep: „Ja, zulk een zwaard voerdet gij, o „Willem de Eerste! Zoo getroost verhieft gij met onze voorouderen „de handen ten hemel, om – – –" Visioenen komen natuurlijk alleen in staat van grote verrukking: „Ja, het is mij hier op dit oogenblik, „alsof de Trompen en de Ruiters uit de duisternisse hunner graven „verrijzen, en voor mij staan in den zonneglans hunner heldendaden

[1]) Pg. 285—286.
[2]) Tristam Shandy pg. 38.

„en triomphen. Het is mij schier, alsof ik het rookende C h a t t a m „zie, S h e e r n e s s in vlam, etc.----"

De oratie, zoals die de eeuwen door in hoofdzaken dezelfde trek-/ ken vertoont, zou een prachtig onderwerp zijn voor een stilistische studie. De basis is duidelijk: er is een orator en er is een auditorium. Hij wil „de gedachten, gevoelens en strevingen van zijn „auditorium door de macht van zijn rede in de door hem gewilde „richting overbuigen." De eigenaardige psyche van de groep aanvoelende, weet hij handig het beperkte klavier der primitieve groepssentimenten te bespelen. Vaak zal hij beginnen zijn gehoor met klinkende woorden te vleien en daardoor in een voor hem gunstige stemming te brengen. Hij zal geen grote eisen aan het intellect stellen, maar te berde gebrachte zaken òf radicaal afwijzen, en met het grootste afgrijzen aan de verachting prijsgeven, òf jubelend aanprijzen. Hij zal zich telkens in zijn gehoor verplaatsen, van zijn gehoor uitgaan, de aandacht door vragen te stellen wakker houden, voorbeelden uit het verledene oproepen, de toekomst actualiseren, enz. Grammatisch en syntactisch heeft dat allerlei typische consequenties. De imperatief, de intensifiërende woord- en zinsherhaling verschijnen telkens weer, scheidingen van tijd en plaats vallen weg, met als gevolg grote frequentie van het praesens historicum. „Wetende, dat deze ziekte was ter verheerlijking van „God en zijnen zoon, *bedwingt* de Heiland zijne wonderkracht, *slaat* „den eisch der vriendschap af, *houdt* zich nog twee dagen van de „woning der smarte verwijderd, en Lazarus *sterft*." Het object der rede wordt toegeroepen alsof het tegenwoordig was: „Dat waren twee bange dagen voor *uw* harte, Hoogepriester vol van medelijden en ontferming! *Gij* zaagt etc." ---[1])

Men kan de kracht van de oratorische traditie niet makkelijk overschatten. Mensen die de genootschapsgeest verfoeien en een heel andere levenshouding wensen, gebruiken bijwijlen toch oratorische recepten en effecten. Bij Geel zijn ze aan te wijzen, ook al schreef hij met zijn zuiverder en dieper klassicisme, zijn sympathie voor Sterne een heel ander proza. Bij Potgieter zijn oratorische passages legio. Hildebrand, Klikspaan, Jonathan verliezen herhaaldelijk hun eigen toon om in de tijdstoon te vervallen. Bij Drost is het wonderlijk hoe na mooie zuiver persoonlijke passages de inspiratie soms verzwakt en series zinnen volgens bekend recept en met bekend effect volgen.

---

[1]) E. A. Borger: Leerredenen I 237 e.t.q.

Ongetwijfeld is er te spreken van een humoristische stijl en een humoristisch karakter. De humor-„cultus" van de vele kleine navolgers berust op een artificiële, „gecodificeerde", tot mode geworden levenshouding [1]). Inderdaad „mode", wanneer navolgers zonder innerlijke noodzaak de humoristische levenshouding aannemen. Bij de grote humoristen echter de ware uiting van hun eigen ingewikkeld karakter. In het algemeen berust, zoals bekend, de humoristische houding op een conflict tussen een (romantisch) verlangen naar hoog, edel, schoon, dapper, goed, en de voortdurende waarneming van klein, bekrompen, aardgebonden, lelijk, laf. De spanning tussen deze gevoelens ontlaadt zich als humor. De spanning wordt nooit erg sterk — anders zou hij tragisch worden — en de ontspanning brengt nooit een blijvende oplossing.

Toch is een academische bespreking van de humor, zonder dat men zich een bepaald humorist voor ogen houdt, riskant. In elk speciaal geval liggen de verhoudingen weer anders, en dezelfde humoristische procédé's hebben bij de een een andere waarde als bij de ander. Het verschil tussen Sterne en Dickens bijvoorbeeld, die vaak in een adem genoemd worden, is zeer groot. De humor van Sterne is veel gecompliceerder dan die van Dickens. Sterne is in zijn optimistische zelfgenoegzaam redenerende en orerende tijd een groot scepticus. Vandaar zijn parodieën van angstvallige wetenschappelijke nauwkeurigheid, van pedante systematiek, zijn zot gebruik van zwaar-wetenschappelijk termen, zijn caricaturen van oratie's en oratorische climaxen.

Het is alsof alle conventionele ernst hem ijdel gebleken is, en alsof zijn onpractisch idealisme ontsteld tegenover de alledaagse realiteit staat. De tegenstelling is zo groot, dat er misschien in de verte onder zijn woorden nog wel ernst zit, maar vlakbij is alleen het uiterst luchtige, schietende spel van tegenstellingen: in voortdurende botsingen en grollen uit hij zijn inwendige botsingen. Al heeft hij veel aan Cervantes en aan Burton te danken, het overgenomene heeft hij alleen zo volledig kunnen assimileren, omdat het de natuurlijke uitdrukkingsvormen voor hem waren.

Bij Dickens is alles veel eenvoudiger en oppervlakkiger. De vrij goedkope humor op de eerste bladzijden van de Pickwick-papers toont dit al dadelijk. Het is een voortdurend ironiseren van opgewonden prijzende stijl, van sentimentaliteit of wetenschappelijke

---

[1]) Zie: „De humor-„cultus" der Romantiek in Nederland" door Dr. Elisabeth Jongejan.

nauwkeurigheid. Er wordt gesproken over de „immortal Pickwick", de „illustrious man", zijn „gigantic brain", zijn „beaming eyes", de „too susceptible Tupman"; de club is een „celebrated body". De persoonsbeschrijving blijft bij een grof typeren, vaak naar de kleur van een kledingstuk of een ander opvallend uiterlijk kenmerk.

Vandaar dat een typering van „de humor-stijl" zou moeten berusten op een reeks stilistische monografieën.

Bij de historische romantiek, de derde litteraire sfeer die aan Potgieter belangrijke bijdragen heeft geleverd, mogen we met minder recht van een stijl spreken dan bij de oratie en bij de humor. Het karakter van Scott, het grote voorbeeld, is niet zo artistiek, dat het een stijl heeft geschapen die overal een duidelijk persoonlijk stempel draagt. Wanneer men Scott een romanticus noemt, is enig voorbehoud wel nodig. Hij verdiept zich graag in het verleden van Schotland, hij verbeeldt zich het kleurige en heroïsche leven van de oude tijd, hij schrijft een boeiend verhaal. Maar de romantische hartstocht, de spanning en de artistieke noodzaak vinden we bij hem niet. Bezadigd en wel overlegd gaat hij te werk. Historische waarheid gaat hem zeer ter harte, en zo zijn zijn figuren meer constructie dan inspiratie, meer bedacht dan gehoord en gezien. Koopmans [1], sprekend over Drost's Hermingard, vergelijkt hem met Scott. Hij analyseert „De oude Pelgrim" en komt tot de conclusie dat Scott de gevoelens van zijn personen argumenterend uitstalt. „De soort gaat boven de enkeling; de abstractie boven het feit – –". Scott werkt niet intuïtief, maar abstraherend. De historische roman is gemengd artistiek en wetenschappelijk. Daardoor kon Bakhuizen in zijn kritiek op de „Roos van Dekama" met specifiek wetenschappelijke bezwaren komen, en zijn eigen historisch werk zich uit historische romantiek ontwikkelen.

In overeenstemming met die intellectuele houding van Scott is het, dat hij vrij wat van zijn humoristische voorgangers heeft kunnen overnemen — hetgeen de ontleding van onze vaderlandse romantische stijl weer bemoeilijkt.

Tegen deze drie stijlsferen, die we even aanstipten, maar waarin een eerste onderzoek eigenlijk nog gedaan moet worden, tekent Potgieter's individualiteit in zijn proza zich in hoofdzaak af. Daarmee zullen we de trekken die we onderzoeken dan ook moeten vergelijken [2].

---

[1] „Aernout Drost" in „Letterkundige Studiën" 245 vlgg.

[2] Voor de poëzie zie men Hoofdstuk VI.

HOOFDSTUK I.

GESPREK-VORMEN.

Het is een opvallend kenmerk van Potgieter's werk, dat zijn eigen persoon er telkens in naar voren treedt en in het centrum staat. Vaak gebeurt dit in een doorzichtige vermomming: De jonge Priester, de Zangeres, Warner in „De Zusters", Willem in „Lief en Leed" en „Het Togtje naar Ter Ledestein", en de Landjonker. Novellistische fragmenten zijn vaak verdichte autobiografie. Voor de aesthetische beschouwing van zijn creatief werk is dit een trek van betekenis [1]). Voor de vorm van de voordracht is echter een andere kant van de subjectiviteit van belang, namelijk dat hij als schrijver zijn eigen persoon telkens in het geding brengt en dat zijn proza althans niet staat in een sfeer van objectief verhalen of redeneren, waarin de schrijver slechts zeer indirect en alleen nog wanneer men er bijzondere aandacht aan schenkt, te bemerken is. Het proza is integendeel hoofdzakelijk eenzijdig gesprek, waarbij de schrijver met zijn hele persoon, en al zijn particuliere voorkeuren en hebbelijkheden, voluit aanwezig is. Als eenzijdig gesprek moet Potgieter's proza, ook wanneer de eigen persoon tijdelijk niet zozeer op de voorgrond komt, steeds verstaan worden.

Het individuele hierin is moeilijk te onderscheiden, omdat de humoristen in het algemeen hun subjectiviteit zo laten uitkomen. Hun dramatis personae zijn vaak vermommingen van henzelf. Vaker nog kiezen ze voor hun verhalen de ik-vorm, en de gestalte van 't „ik" wordt nader bepaald door litteraire traditie en persoonlijk karakter. Weiland merkte dat subjectivisme al op in zijn Inleiding tot de Gedachten van Jean Paul (pag. 55): „De humorist „heeft gewoonlijk in zijne voordragt nog een bijzonder kenteeken, „hetwelk hem van alle anderen onderscheidt; te weten, dat hij, zoo „dikwerf zulks met eenige voeg kan geschieden, zijn eigen ik, zijne eigene *subjectiviteit*, vooral op het kleine tooneel voor zijne *vaudevilles* eene rol op zich laat nemen." [2]) Als voorbeelden geeft hij Sterne als Yorick in de Tristam Shandy, Jean Paul in den Jubel-

---

[1]) Vgl. de Raaf: Potgieter's Jongelingsjaren, slot.

[2]) Weiland volgt met deze opmerking Jean Paul (bij Jongejan blz. 97) . . . . bei jedem Humoristen (spielt) das Ich die erste Rolle; wo er kann zieht er sogar seine persönliche Verhältnisse auf sein komische Theater, wie wohl nur, um sie poetisch zu vernichten.

senior en andere romans. Heine, Byron, Multatuli geven ook zichzelf, direct of vermomd. Om de directe toespraken en het karakter daarvan is het ons hier te doen.

Mejuffrouw Jongejan beschrijft in haar vierde hoofdstuk de verschillende humoristische karakters die min of meer modieus zijn geworden. De Spectator-humorist is een ietwat zonderling vrijgezel, een wat verlegen, teruggetrokken, soms spoedig ontroerde, maar meestal wat sceptische, reeds grijzende filosoof. Hij moraliseert goedmoedig, soms wat sentimenteel, dan weer licht satirisch. De sentimentele humorist Sterne is veel gecompliceerder. In uiterlijkheden kon hij wel nagevolgd worden, maar hij was veel te verfijnd om type te worden. Wonderbaarlijk is de gracieuze grilligheid waarmee hij van een voelbare tederheid overvliegt naar ruwheden en satanische spot.

Byron is de geblaseerde, spleenzieke representant van de ironische humor, Lamb nadert weer veel meer het spectatortype maar is gevoeliger. Verschillend al naar hun karakter is natuurlijk de toon van hun verhaal en hun houding tegenover de lezer, het publiek. Bij de groteren tenminste is die omgang met de lezer in overeenstemming met de stemming van hun werk. Bij de bewonderende navolgers mist men de fijne noodzaak die de gesprek-vormen draagt. In het algemeen kan men zeggen dat Sterne's schielijke wendingen tot de lezers nooit serieus zijn: hij neemt zijn publiek in het ootje, converseert er druk en gezellig een tijd mee, en laat het ook wel een tijd in de steek. Lamb daarentegen wendt zich in vriendelijke vertrouwelijkheid een enkele keer tot het publiek en legt rustig lachend een quasi-bekentenis af, waarna hij weer met zijn verhaal verder gaat. Hazlitt, in zijn Tafelkout, is straf en stuurs, in duidelijke tegenstelling met Lamb's verzoeningsgezindheid. Ondanks de subjectiviteit ontbreken beminnelijke bekentenissen en hoffelijkheden aan het adres van de lezer dan ook. Heine en Byron zijn nogal eens sarcastisch, in het bijzonder tegenover de lezeres. Ondanks de traditie die ook hierin is gaan heersen, is in de omgang met de lezer dus toch wel individualiteit te bemerken.

De historische roman ontleende de omgang met de lezer aan de humor. In Scott's Waverley is dat duidelijk te bemerken. „It is a melancholy fact, that my history must here take leave of the fair Cecilia, who, like many a daughter of Eve . . . ." [1]) Onze historische

---

1) Vgl. de uitvoerige humoristische compositieverdediging, pag. 39.

roman tempert het tot beleefde, ernstige toespraak, met vriendelijke excuses tot de lezeres, en een enkel voorzichtig en mild grapje.

Overal waar de humor verdwijnt en de mededeling geheel ernstig wordt, is er kans op invloed van de oratorische stijl, die geheel gebaseerd is op de toespraak, de persoonlijke inwerking op een publiek.

Hiermee zijn voorlopig de houdingen en vormen getekend, waarmee Potgieter's toespraak-proza en Potgieter's omgang met het publiek zich laten vergelijken. In enkele werken zullen we nu die omgangsvormen nagaan.

Van „Het Noorden" viel de subjectiviteit de tijdgenoten al op. Geel's „Ga even opzij, ik kan niet zien" geeft die indruk weer. Ter verklaring is het niet voldoende naar het romantisch-humoristische karakter van het werk te verwijzen. Geel kende Sterne toch, en andere humoristen en romantici. Als de subjectiviteit van „Het Noorden" niet groter of anders was geweest dan bij die anderen, zou hij die opmerking niet gemaakt hebben.

En Potgieter zelf voelde dit „bezwaar". Aan het slot van zijn werk neemt hij afscheid van de lezer „met een dankbetuiging voor „Uw geduld, zoo lang het onwillekeurig, onophoudelijk, welligt on„bescheiden op den voorgrond treden van mijn *ik* te hebben geduld; „een gebrek slechts om het onderwerp en den stijl vergefelijk----"

Als ik-reisverhaal veronderstelt „Het Noorden" natuurlijk een zekere subjectiviteit. Ook de „Sentimental Journey" en de „Harzreise" geven eigen ervaringen en beschouwingen. Maar daar gaat de subjectiviteit in zijn geheel in het verhaal op. De overgangen op het ik en de wendingen tot de lezer vloeien natuurlijk voort uit de levendige, schertsende of satirische gang en zwaai van de rede. Bij Potgieter voelt men die vanzelfsprekendheid niet zo.

Opmerkelijk zijn in de eerste plaats de talrijke excuses tot de lezer gericht.

Potgieter is daar bekend voor, en hier zijn ze al zeer frequent. Soms overdrijft hij ze in het koddige, zoals Sterne koddig is: „En nu zou ik U met een beleefde buiging, van mijn gezelschap „ontslaan, — ik buig me; — en nu zou ik van u scheiden met een „dankbetuiging .... — ik dank u —; en nu zou ik eindigen met u „heil te wensen, — als ik doe, lezer! — zoo ik niet .... etc." Maar achter die grappigheid en overdrijving voelt men op den duur toch een echte onzekerheid. De lezer is lastig, belezen, kritisch. Bij Sterne is hij dat ook, maar Sterne laat hem dat alleen zijn om hem te overtroeven. Hier cijfert de auteur zichzelf helemaal weg: de lezer

moet geen wetenschappelijke verhandelingen verwachten, over aardrijkskunde, natuurkunde, staathuishoudkunde; ook niet de nauwkeurigheid van een reisgids. Als de personen hem niet bevallen, mag hij zich gelukkig prijzen, dat hij de kennismaking niet hoeft voort te zetten. Schrijver hoopt toch vooral dat hij zich bij bepaalde passages niet verveelt, vreest dat hij zich bij andere bitter zal beklagen; maar misschien zullen sommige invoegingen hem beter bevallen. Als de schrijver zijn eigen daden gaat vertellen, vreest hij verdacht te worden van: stijfhoofdigheid, spaarzaamheid, onbeleefdheid; en wanneer hij medelijden of bewondering voelt, vreest hij zelfs belachelijk te zullen zijn. Hij „durft dan haast niet te bekennen dat ....„ en verzoekt de lezer toch vooral niet te spotten, maar genadig te zijn, want ...." Een enkele maal, wanneer het een wel gefundeerde overtuiging van de schrijver betreft, betoont hij zich flinker: „Lach er om zoo ge wilt ...." of „Ik zou u niet graag mijn vriend noemen als ...."

Bij de andere humoristen zijn zulke verontschuldigingen niet serieus. Naar aanleiding van de excuses na uitweidingen zegt Dr. Jongejan (pg. 194) dan ook: „Telkens verontschuldigen zij „zich quasi over hun luchtig divageeren ...." Potgieter's excuses klinken door hun frequentie meer ernstig gemeend, al zijn ze bijwijlen ook gechargeerd [1]). Ze verraden een bepaalde onzekerheid en een overmaat van zelfcritiek, die door hun voortdurende aanwezigheid de wijze van uitdrukking in het algemeen mee-bepalen. Er zijn uitingen van Potgieter zelf die deze indruk bevestigen. Omstreeks 22 Juli 1833 moet hij een voorwoord schrijven voor zijn tweede deeltje in de „Verzameling van Uitheemsche Vernuften". In een brief aan Drost [2]) zegt hij naar aanleiding daarvan dat het proza (dat hij voor deze gelegenheid personifieert) hem zo'n moeite kost: „zoo dikwerf ik beproefde me buiten de enge grenzen eens briefs — waarin ik hare luimen geheel botvieren en haar wel eens van de hak op de tak doe springen — met haar te wagen, zoodra ik haar voor grooter gehoor dan dat van enkele vrienden wil doen optreden, dan gaat zij telkens voor de spiegel staan, kiest en verwerpt in het oneindige et est coquette, comme on ne l'est pas. — Zoo was het mij gisteravond, toen ik beproefde een voorwoord voor Westerman te schrijven." Dat deze „remming" niet alleen in het

---

1) Vgl. Staverman: De Compositie van Potgieter's proza, N. T. XII, pg. 12, die de excuses ook als gemeend voelt.

2) De Waal, Briefwisseling, pg. 20—21.

begin van zijn schrijversloopbaan bij hem bestond, maar, zij het in verminderde mate, steeds aanwezig is gebleven, blijkt uit de uitlating in een brief aan Huet (I, 71) naar aanleiding van de mislukking van „Eene Novelle?": „Waarom ben ik zoo bang lang te zullen zijn?" Inplaats van humoristische excuses voor de vorm zijn het dus vaak waarlijk gemeende verontschuldigingen.

Naast deze verontschuldigende en verdedigende wendingen treffen we de gewone vertellersvragen aan, en in groter verband compositieaanduidingen: „Wilt gij weten waarom mij dit ergerde?" (pg. 2). „De Franschman, gij vermoedt het, had zich *vis à vis* het nichtje geplaatst .... (3). „Behoef ik er bij te voegen, dat wij voor Thorwaldsens meesterstukken stonden?" (30). „Wilt ge de waarheid weten?" (51). „Wat wilt gij dat ik er meer van zegge?" (50).

Dikwijls is het verhaal louter toespraak:

„Men moet het talent van een Lulofs bezitten, om het uitzigt dat „deze aanbiedt, waardig te beschrijven, maar zoo ge u zijne schets „herinnert, behoeft men de verbeelding van Lulofs niet, om zich het „grillig tooneel voor te stellen, dat de man, u zoo even beschreven, „aanbood. Verbeeld u deze personaadje, met ...." (2).

„En thans wenschte ik, dat ik u het gelaat van den jongste der „Franschen konde afteekenen, toen de magere gestalte ...." (4)

„Zoo ik wist, dat gij een schilder waart, zoude ik u van geene „lange beschrijving van eenige meesterstukken uit de koninklijke „galerij verschoonen; maar wie weet of gij wel eens een liefhebber „zijt? ...." (20).

„Hebt gij ooit eenigen tijd buiten'slands doorgebragt? Dan weet „gij .... dan zult gij het natuurlijk vinden ...." (21).

„Weldra waren wij ter hoogte van de Universiteitsboekerij ge„klommen, of wilt gij liever en juister, opgewandeld" (22).

„Was mijn eerste oordeel niet te streng geweest? Vindt ge niets „aandoenlijks in die zucht om het verledene te doen herleven? — „Voor mij, ik drukte den grijze hartelijk de hand ...."

Stereotiep in dat eenzijdige gesprek zijn: in een beschouwing de veronderstelling over de mening van de lezer, waartegenover de schrijver dan de zijne stelt; in een verhaal de veronderstelling over de verwachting van de lezer omtrent de verdere loop, waartegenover de schrijver de werkelijke afloop stelt; en in de beschrijving de veronderstelde verplaatsing van de lezer in de situatie, waarna verzekerd wordt wat hij dan zou opmerken. Het voorbeeld van de oratorische stijl — de orator verplaatst zich immers ook telkens in zijn hoorder — kan dan ten gevolge hebben, dat een passage

oratorische kleur krijgt, (b.v. de veronderstelde verplaatsing van de lezer op pg. 365—366). Uitroepen en vragen, die in ander verband subjectief-exclamatieve betekenis hebben, zijn dan ook meer communicatief: „Welk een mastbosch in de verte!" (42). De basis van die vormen ligt meer in de veronderstelde verbazing van de lezer dan in de werkelijke verbazing van de schrijver [1]).

In dat levendig contact met de lezer past geheel een wending, waarmee de tegenwerpingen van de lezer hem uit de mond genomen en geheel weerlegd worden: „Zeg mij niet, dat het een der dichter-„lijkste toestanden in deze ondichterlijke eeuw heeten mag, aldus te „reizen; ik zoude u op de talrijke rimpels dier jeugdige aangezigten „wijzen, welke u zoo luide toeroepen . . . ." (49). „En wanneer ge „mij, in tegenspraak daarmede – – – – – – – doet opmerken, zal „ik . . . ." Zulke vormen zijn oratorisch.

De lezer is nog reëler aanwezig, wanneer de schrijver zich door hem in de rede laat vallen. Als Potgieter vijf van de zes medereizigers geschilderd heeft, valt de lezer in: „En de zesde?" Hij antwoordt dan direct: „De zesde was een reiziger van – – –" (6). Wanneer hij over een Zweedse prinses zou vertellen, en haar door een lange uitweiding uit het oog verloren heeft, wordt die uitweiding afgebroken met: „De prinses" hoor ik u ongeduldig uitroepen. (354). „Wat nut?" hoor ik mij vragen. (339).

Ook dan is het publiek nog een vormloos geheel. In sommige passages wordt echter een wel onderscheiden deel van het publiek, dat het op dit stuk met de schrijver oneens zal zijn, toegesproken, en het antwoordt dan a.h.w. in koor. We vinden op pg. 343—344 een uitvoerige verdediging van Bellmann, gericht tot die heren die morele bezwaren tegen diens poëzie hebben. In een verbaasd verontwaardigde toon trekt hij tegen hen te velde, ze ironisch-beleefd als „Mijne Heeren" aansprekende. Ze uiten hun grief: „Maar er is zoo weinig verheffing in zijne liederen!" en hij antwoordt: „En was het dan zijne schuld dat hij in de avondschemering der achttiende eeuw zong? Ziet, ik had gedacht, dat gij het in hem prijzen zoudt, dat hij – – – – –" Die levendige fictieve allocuties zijn typisch voor de humoristische stijl. Sterne past ze vaak toe, maar men kan ze ook bij Huygens vinden [2]).

In humoristische kracht zijn die toeroepen verwant met de quasi-

---

1) Vgl. Overdiep, Taaltuin IV, afl. 6, pg. 191, over de uitroep, waarin Potgieter met de lezer wil bewonderen.

2) Zeestraat, 399, 432, 456, 473, etc.

lyrische of pathetische toeroepen, niet gericht tot de lezers of een groep van de lezers, maar tot het object, de persoon of de zaak die besproken wordt. Ze parodiëren de hooggestemde ode of de opgewonden oratorische stijl. De lichte charge die er dan in ligt, maakt ze tot typische humoristische vormen, die in het bijzonder bij Sterne frequent zijn: „Zweden's Anacreon! wees gegroet" (343) of „Wat hij is, dankt hij u beiden, naijverig Denemarken en bekoorlijk Italië!" Of er meer koddigheid of meer ernst in doorklinkt, hangt natuurlijk van het verband af.

Zo is Potgieter's houding tegenover het publiek gemengd humoristisch en oratorisch. In Sterne's Tristam Shandy vinden we talrijke vertellerswendingen (Hoewel mijn Vader — gelijk ik u verteld heb — 46) en compositie-aanduidingen (Het onderwerp van het volgende hoofdstuk zal zijn — 91; om dit op te helderen moet ik — 215; Maar ik vergeet – – – 65). Bij beschouwingen wendt hij zich direct tot het lezerspubliek (Gelooft mij, vrienden, de zaak is niet zoo onbelangrijk als velen uwer zich misschien verbeelden, 7). Heel gewoon is de interruptie door de lezer met een vraag (Maar wat vertelde toch uw vader toen uwe moeder hem stoorde? — Niets). Door die interruptie kan een uitvoerig debat met een van de lezers ontstaan (In dat geval moet ik u zeggen, mijnheer, — 8), die graag blijk geeft van kritisch inzicht en grote kennis; of met de schone lezeres die bij bepaalde passages morele of aesthetische bezwaren heeft (52). Quasi-plechtige toeroepen tot de persoon of zaak waarvan sprake is, zijn bij Sterne een zeer belangrijke humoristische vorm, ook in de Sentimental Journey (b.v. het kenmerkende: IJdele wetenschap! Gij verleent ons geen bijstand in zaken van dezen aard, — en in alle andere zaken brengt gij ons in de war. — Tr. 4e boek, pg. 122).

Dat Potgieter de Sentimental Journey kende is zeker. Hij volgt die zelfs hier en daar na. Maar daarin is zelden contact met de lezer (Preface in the Desobligeant, The Remise Door). Niet zeker is het, dat hij de Tristam kende. Invloed van de Tristam was er in Nederland echter al sinds het einde van de achttiende eeuw [1]), en zowel in Drost's bespreking van „De jaarboekjes voor 1834" [2]) als in Weiland's Inleiding tot zijn „Gedachten van Jean Paul" vinden we het Sterniaanse spel met de lezer.

---

[1]) Mej. Jongejan: De humor„cultus", o.a. pg. 545.
[2]) Vriend des Vaderlands, 1834, pgg. 238 en 296.

Oratorisch zijn de betogende verplaatsingen in de lezer, en de weerlegging van 's lezers mogelijke tegenwerpingen.

Hoe belangrijk voor Potgieter het contact met de lezer is, blijkt het duidelijkst uit de ciceronestijl, die hij verder dan anderen doorvoert. De schrijver nodigt de lezer uit zich bij hem te voegen, mee te zien en zelf te oordelen. De schrijver is de aanwijzende en verklarende gids, de lezer volgt hem op de voet en is ooggetuige. Stereotiep begint een dergelijke passage met een uitnodiging: „Plaats u met mij aan het venster en oordeel" (95). De schrijver wijst op de huizen en grachten. „Herkent gij hunnen bouwtrant in die „kunstig gewelfde sluizen van ijzeren leuningen voorzien, — in „gindsche straat, die tot heden den naam van die der Hollanders „plag te dragen, – – – Zie haar vooral in dat aantal huizen uit gele „klinkers opgebouwd – – –". Evenzo op pag. 329: „Gij zult met mij „afdalen in de eigenlijke stad en zelf oordeelen". Die illusie van de gezelschap houdende lezer wordt soms een tijdlang volgehouden. In 't hoofdstuk „Kronenborg" vindt Potgieter het niet nodig het slot te beschrijven; dat is al honderd malen gedaan. „Beklim liever „met mij een van zijne torens, het prachtig uitzigt op de Zweedsche „kust zal de moeite dubbel vergoeden. Zoo ge van sombere tafe- „reelen hieldt, ik zoude u uitnoodigen eerst in Kronenborgs onder- „aardsche gewelven af te dalen." En hij beschrijft die dan. „Maar „ik zoude u naar de top des torens brengen en voerde u in het „donker gewelf; de breede trap is voor ons, laat een dubbel snel „opklimmen den zijsprong vergoeden." Onder het opklimmen heeft hij weer heel wat uit de Deensche geschiedenis te vertellen, tot hij afbreekt: „maar wij hebben den top des vierkanten torens bereikt." Enthousiast beschrijft hij het uitzicht, soms even zijn gezelschap vergetend, maar er zich dan weer toe wendend: „Beurtelings boeit „u de ranke vorm dier Amerikaansche brik en de bedaarde houding „van gindschen noordschen kof, langer en liever nog verwijlt ons „oog op dat, verder in het verschiet, opkomend vaartuig, het voert „de vaderlandsche vlag! – – Ziet ge Zuidwaart de torens van het „vriendelijke Kopenhagen nog? – – – Lijnregt tegenover ons – – „kunnen we Helsingborg slechts flaauw onderscheiden."

Interessant is het, de wijze van voorstelling te volgen in de korte schets die Potgieter daarna geeft van de slag in de Sont, 8 November 1658. De eerste acht regels zijn in verhalend praeteritum. Dan springt hij, verlevendigend, over in het historisch praesens. De beschrijving van het begin van de slag wordt door zijn enthousiasme al gauw oratorisch exclamatief. „Daar loopt van roer beroofd

„een half reddeloos geschoten schip – – een kreet gaat op zoodra „men het herkent. Het is dat des Zweedschen admiraals – – – het „genot des strijds is den dappere ontzegd!" En in de daling van de spanning daarna komt de nu voor de illusie ietwat bedenkelijke uitnodiging: „Verplaats u met mij aan boord van den Hollandschen „vlootvoogd. Het regent kogels op het dek der deerlijk gehavende „Eendragt, kalm en bedaard vinden wij den admiraal, op een stoel „voor de hut zittende. – – – Verwonder u niet – – – Zie, want, „zeilen en pavilloen werden weggeschoten, de plek wordt gevaar- „lijk, daarom behoort ze een Wassenaar toe! – – – Zie, de hitte „des gevechts groeit met ieder oogenblik aan – –" Aan het slot verloopt de beschrijving in een „sombere mijmering" over de Nederlandse partijschappen, zodat de vorm van de illusie verder niet na te gaan is.

De wijze van voorstellen is, hoewel onopvallend, van groot belang voor de realiteitssuggestie. De wendingen in de voorstellingswijze behoren onopvallend te zijn en de aard van het verhaal te volgen.

Wanneer men in een groter aaneengesloten verhaal de wisselingen nagaat, als in 't hoofdstuk Mid-Sommar te Stockholm, blijkt het dat Potgieter met die illusieschepping nogal moeilijkheden heeft, en telkens weer tot een of andere vorm van toespraak tot de lezer zijn toevlucht neemt. Tussen een vergelijkende beschouwing van Mid-Sommar en St. Jan en een uitweiding over de volksfeesten zien we de schrijver, alleen, met zijn koetsier in gesprek. Voor de beschrijving van de stad, die ze juist inrijden, nodigt hij de lezer in zijn gezelschap: „Ge zult met mij afdalen in de eigen- „lijke stad en oordeelen." Tien regels verder is hij echter weer alleen in zijn rijtuig. Na een kleine uitweiding doolt hij alleen in de nauwe straatjes om. Hij loopt het Ridderhuis binnen en doet bij de beschrijving een beroep op de verbeelding van de (dus niet-aanwezige) lezer. „Verbeeld u een groote – – – zaal – –" Maar bij het verlaten van het gebouw klinkt de uitnodiging: „Laat ons het „Ridderhuis verlaten." Na een nieuwe uitweiding vertelt hij dat hij naar Skeppsbron gaat, en voegt er aan toe: „Getroost u mijne „beschrijving, dewijl gij er zelf niet heen kunt wandelen." (333). Maar wanneer hij na een ingelaste anecdote in het bootje wipt, is de lezer er weer in persoon bij: „Zie rond – –." Telkens wijzigt zich de vertelwijze, en het is duidelijk dat de schrijver geen vast gevoel van de voorstelling bij de beschrijving heeft. Dan is hij weer alleen, dan op weg met zijn Zweedse vrienden, dan gaat hij samen

met de lezer, en even later denkt hij de lezer alleen in het landschap (365—366), in de vorm van oratorische verzekeringen.

Zulke toespraakillusies zijn labiel en algemeen, en een exacte vergelijking met andere schrijvers is daarom voorlopig onmogelijk.

Een echte actualiserend-praesentische beschrijving is gewoon in oratorische stijl. Ze is daar pathetisch en quasi-visionair. Een voorbeeld geeft Klikspaan's Inleiding tot de „Studententypen": „Zie, „daar stapt hij voor ons uit, de twintigjarige jongeling! Hoe luchtig „is zijn voet, hoe fier zijn houding! Hij schijnt er trotsch op, de „wetenschappen moedig in het aangezicht te treden. Daar komen „hem eenige broeders tegemoet! Men drukt elkaar de hand; men „is luidruchtig, joolig, onbelemmerd en onbeschroomd in de uit-„drukking van zijne hartelijkheid, zijne tierigheid, zijne levenslust. „Men ziet het hun ontwijfelbaar aan, dat zij studenten zijn." Alle elementen van de ciceronestijl zijn hierin te vinden: het aanwijzen, het opmerken en concluderen, de uitroepen waarin de spreker zich tot tolk maakt van de groep. Ook de uitnodiging aan het publiek, de spreker (al of niet uitgesproken: in zijn verbeelding) te volgen is gewoon.. „Verplaatsen we ons in een tijdperk, vele eeuwen „later – –" (van der Palm); „Zal ik hem met mijne verbeelding „volgen, daar hij als krijgsman naauwlijks de loopbaan der wapenen „intreedt. – – Zal ik hem vergezellen – –" (id.) „Verbeelden we ons „eenen spreker van die dagen – – – Waarom zouden we hem naar „de volksvergadering vergezellen?" (Geel).

Een verschil is het, dat in de oratie de spreek-situatie, het samenzijn in een zaal, en dus ook het illusoire van het verplaatsen en vergezellen duidelijk genoeg is; in het reisverhaal daarentegen is de schrijver op reis, zijn gaan is werkelijk, de verplaatsing van de lezer illusoir. En wanneer in het reisverhaal de vervoerde oratorische toon ontbreekt, past die illusie ook minder, omdat ze alleen door die toon kan worden gedragen.

Dickens past, als gids door Londen, in zijn Sketches de ciceronestijl ook meermalen toe. Soms voelt men bij hem ook enige invloed van de oratie. Zo is tenminste een beschrijving in de eerste schets, The Beadle: „See him again on Sunday in his state-coat and „cocked-hat – – – How pompously he marshals the children into „their places! and how demurely the little urchins look at him „askance – – – Observe the generalship of the beadle –" Maar verder sluiten zijn vormen meer aan bij de gewone verbeeldingsmogelijkheden van het particuliere gesprek: Als u – – – – – gaat „dan ziet u – – – – U ontmoet – – – – kijk – – – – –". Een belangrijk

verschil is dat hij een aan het begin van een schets gekozen vertelvorm tot het einde volhoudt. In A Parliamentary Sketch voert hij de lezer aan zijn zijde mee: „– – – – we enter at once into the „building – – – – Every now and then you hear earnest whispers „– – – You reduce yourself into the smallest possible space to avoid „being turned out. You see – – – – You cannot fail to have „remarked – – –" Dat is de vertelwijze van de man die de weg wijst, in verbeelding in de vrager verplaatst, de weg voor hem afloopt, en nuttige wenken geeft. Dan weer is het samen aanwezig zijn duidelijker: ze zullen proberen op de Strangers' Gallery te komen, hoewel de aard van het debat daar weinig hoop op geeft. „What on earth are you about? Holding up your order as if it „were a talisman at whose command the whicket would fly open? „Nonsense. Just preserve the order for an autograph, if it be worth „keeping at all, and make your appearence at the door with your „fore-finger expressively inserted in your waistcoat-pocket." Hier vinden we dus een echte gids-stijl, maar zonder oratorische trekken, en consequent volgehouden. In de volgende schets, „Public Dinners" begint de beschrijving met: „Let us suppose you are induced to „attend a dinner of this description," en de hele schets bouwt voort op dat veronderstelde bezoek van de lezer. Een klein maar belangrijk verschil met Potgieter's gids-stijl, vooral in de historische passage, is dit, dat Dickens' boek een uitgesproken leidend en inlichtend karakter heeft, en dat het veronderstelde vergezellen of alleen rondlopen van de lezer heel goed denkbaar is. Verder zijn er talrijke verhalende stukken waarin de lezersfiguur niet verschijnt.

Vatten we de beschouwing van Potgieter's verhouding tot de lezer in „Het Noorden" samen, dan kunnen we opmerken, dat de conversatie met de lezer voor Potgieter van primair belang is, dat de vormen die hij voor die conversatie gebruikt, van gemengd humoristische en oratorische herkomst zijn, en dat bij het leidend verhalen het scheppen van een vaste illusie die op de basis van het natuurlijke gesprek ook mogelijk is, hem moeilijk valt.

Hoe staat het nu wat dat betreft met het andere werk? We kunnen daarvoor slechts hier en daar een greep doen.

De historische schetsen van 1836 en 1837 lenen zich goed voor een beschouwing, omdat ze onder directe invloed van Drost's historisch-romantisch proza zijn geschreven. Bij Drost is de rol van de lezer maar zeer klein, en dat is kenmerkend voor de kracht van zijn romantisch sentiment. Hij is geheel verzonken in zijn verbeel-

ding, de werkelijkheidsillusie is sterk, en dienovereenkomstig is de conversatie met de lezer, die de schrijver toch altijd weer enigszins bij zichzelf brengt, zogoed als geheel afwezig. Drost verschilt daarin van Scott en zijn trouwe navolgers. Bij Scott is het romantisch, poëtisch sentiment zo sterk niet. Een rustige scepsis tegenover zijn eigen verhaal is dikwijls merkbaar (It is a privilege of tale tellers to open their story in an inn. Kenilworth Ch. I). Historische aankleding heeft al zijn belangstelling, maar de bezieling die personen schept, ontbreekt hem[1]). Ter inleiding en afsluiting van een hoofdstuk converseert hij op getemperd humoristische wijze met de lezer. Het zal echter opvallen dat Potgieter die conversatie nog verder doorvoert dan Scott, Van Lennep en Mevrouw Bosboom—Toussaint. In „De eerste schilderij van Rembrandt van Rhijn" (1836) worden de lezers niet genoemd. De schets eindigt met een besluit als Drost's „Het Altaarstuk". In „Anna" (1836) verschijnen de lezers en lezeressen aan het slot. „Marten Harpertsz" (1837) heeft passages in een zeer realistische ciceronestijl. Schrijver en lezer begeven zich aan boord van het Hollandse schip. De schrijver wijst de belangrijkste personen aan boord aan. Aan het begin van het tweede hoofdstuk veroorlooft hij zich, na het losbarsten van het geschut het volgende, bij Drost ondenkbare grapje: „Gij „vreesdet in de kruitdamp te zullen stikken, lieve Lezer! – Stel u „gerust, ik heb u nog een tafereel van geheel anderen aard aan te „bieden." Ze ontmoeten in de kajuit van het roofschip een edelman (pag. 88); pag. 91 heet het: „Wendt met mij den blik van „dat afgrijselijk dek af, en volgt mij, indien gij moed hebt, naar „het gevangenhok – –" In andere passages wordt een vergezellen alleen verondersteld.

De inleiding van „Frans Hals en zijne Dochter" (1837) is al dadelijk subjectief-humoristisch. Het interieur van Hals' huis in 1629 wordt als volgt geschilderd: „Stoot u bij het binnentreden „der opkamer – – – niet aan die potscherven, welke op onze genre-„schilderijtjes zulk een goede figuur maken; noch kreun u aan die „jankende hond, uit liefde tot de kunst in de ongemakkelijkste „houding vastgebonden. Maar waarlijk, waar ik ooit aanleg toe „had, niet om notaris te worden; verschoon mij dus van eene inven-„tarisatie van den inboedel, laat mij slechts naar lust een' oogenblik

---

[1]) Vgl. Koopmans: Aernout Drost, De Beweging, 1907, pag. 194, en Mej. Dr. Bouvy: Idee en werkwijze van Mevrouw Bosboom—Toussaint, R'dam 1935, pag. 45.

„bij die voorwerpen vertoeven, welke mij het belangrijkste schijnen. „Eerst bij den ezel des meesters dan; zijn stoeltje is ledig, hij zelf „afwezig; zie, het is slechts een aanleg, dat half op het doek ge„brachte hoofd, en toch herkent gij – – – –" enz.

Druk pratend met de lezer, wendt de schrijver zich om in het vertrekje, tot ze een beetje „de plaats ruimen" voor de twee leerlingen, die „ons zoo heusch toestonden hun vertrek te bezigtigen" en nu een gesprek beginnen. Zo'n ruwe verstoring van de illusie zal men bij de andere historisch-romantische schrijvers vergeefs zoeken.

Ook Mej. Toussaint in „De Graaf van Devonshire" nodigt de lezer mee, maar ze doet dat uitdrukkelijk „in verbeelding" en met mate. „Er viel een recht koude motregen neder – – – – en de lezer „die met mij in verbeelding de twee mannen dáár ziet voort„rijden – – – – – zal zich zeker niet verwonderen dat ze den snellen „draf kozen – – – –" Ze zorgt er met goede smaak voor, dat schrijver en lezer in de schaduw blijven. De verbeelding van het samen-zien krijgt slechts zoveel werkelijkheid, dat de lezer zich in de situatie voelt; niet zoveel dat er conflicten met de illusie uit voortkomen. Ook Van Lennep doet dat. Hij sluit hoofdstuk 5 van de Pleegzoon met: „Wenden wij de oogen van dit schriktooneel „af en begeven wij ons naar het leger der Staatschen – – –" Maar in het volgende toneel zijn schrijver en lezer niet te bemerken. In het begin van het achtste hoofdstuk is hij blij afscheid te kunnen nemen van het krijgsveld, en zijn lezers en lezeressen binnen een kraamkamer te kunnen geleiden. De beschrijving van interieur en personen, de weergave van gesprekken is echter objectief; er is geen lezer, geen eenzijdig gesprek van de auteur. Dat is er alleen aan aanvang en einde van hoofdstukken, ter verontschuldiging na een lange uitweiding en ter verdediging van de compositie [1]. Buiten „in de verbeelding" binnengeleiden, volgen, de ogen afwenden en een flauw voelbaar gemaakt gezamelijk zien is er van een ciceronestijl in de historische roman geen sprake.

Juist in die historische schetsen is het duidelijkst te bemerken dat de subjectieve uitingsvorm Potgieter's eigene is. In ander meer humoristisch en kritisch werk ligt de modieuse vorm van het humoristisch subjectivisme voor de hand; daarin zijn het gangbare en het persoonlijke niet zo scherp te onderkennen.

---

[1]) Vgl. Pleegzoon pag. 75 met de inleiding van Waverley. Een compositieverdediging bij Scott: Waverley, pag. 39.

In de Galama-recensie (1834) bijvoorbeeld, met zijn sterk humoristische inslag, zou de overheersing van de conversatie met de lezer ons niet als persoonlijk opvallen. Drost deed ze dat wel. In een brief van 29 April 1834 merkt hij, naar aanleiding van deze recensie, goedmoedig kritiserend op: „Een enkele keer zij de lezer „minder lief!" Al betreft deze aanmerking in het bijzonder de wat overdreven hoffelijkheid, ze toont toch dat de sterke neiging tot conversatie hem getroffen had.

Humoristisch doet de schrijver zich er in voor. Hij benijdt de „gelukkige Lezer, die, gemakkelijk in uwen leuningstoel gedoken, „in een ledig uur deze recensie ter hand neemt," en beklaagt zichzelf, „armen criticus", die het verdriet, na lezing van meer dan 300 bladzijden druks, „er geene aanprijzing van te kunnen geven." Hij doet vertrouwelijke bekentenissen, als Lamb: „Ik ben geen schrijver „van historische romans; op mijn woord, ik ben het niet---" [1] Groot verdriet heeft het hem gekost „u de bonte rij van gemeene „personaadjes aan te bieden," want hij legt de „gulle bekentenis" af: „Ik ben zeer keurig op gezelschappen, mijn vriendelijke Lezer" [2]. In die uitvoerige bekentenis stelt hij zich voor als een oude vrijgezel, die „de jaren der jeugd en der liefde lang te boven" is. Die fictie verschijnt tegen het slot weer (pag. 45), dan met een autobiografische bekentenis die door zijn accent van waarheid humoristisch karakter mist. De wisseling van de humoristische gedeelten met de serieus-kritische kan men waarnemen aan de pronomina *ik* en *wij*. Van *ik* spreekt de humorist, de ernstige recensent gebruikt het officiëler en onpersoonlijker *wij*.

Dat geldt ook voor de wat latere kritiek. „Gedichten van A. C. W. Staring" (1837—1838). In de ernstiger passages verschijnt de meervoudsvorm: „Laat ons echter het algemeen niet te hard vallen, „daar----" (129) ----„wij maken gaarne de woorden van „dien voortreffelijken criticus tot de onze---- wij stellen ons „voor, zijn laatste opmerking eenigszins breeder te ontwik„kelen----" (130). Bij levendiger beweging komt *ik:* „En indien „wij vragen, waarom deze----zoo vergeten zijn, welke naam „zweeft dan op onze lippen, is het niet die van Cats? Voor mij, ik „aarzel niet te bekennen, dat ik het betreurenswaardig vinde, ---- „Wilt gij een bewijs? Ik wed dat gij, mijn lezer----" (130—131). Die subjectieve gesprekvormen maken de critiek levendiger: „Ge

---

1) Krit. Stud. I, pag. 4.
2) Pag. 36—37.

„zoudt u zeer in mij bedriegen, indien gij waandet dat ik – – – – Ik „stem het gereedelijk toe – – – – ik had bijna gezegd (131) – – – –. „Maar de navolgers der eersten, wat wilt gij, dat zij doen zouden? „Betwijfelt gij het nog? Doorblader het mengelwerk – – – – en gij „zult – – – – Lees onze prozaschrijvers" (132). Vooral is dat het effect van zelf-interrupties, die Sterne ook zo handig weet te gebruiken: „Verder – – – maar ik mag niet meer afschrijven – – – „gij zijt misschien mijn recensie moede." (149) (evenzo 150). Sterniaans van vorm is eveneens de besproken toeroep tot een deel van het publiek: „Er schuilt een Ars Poetica in deze epigrammen, „jonge dichters! bestudeert die, opdat wij eens van uwe verzen „mogen zeggen – – – –" (187). Maar de inhoud is serieus. Een gesprek met „de middelmatigheid" vindt men pag. 152: „ „Gij „bekent dus," hoor ik de middelmatigheid zegevierend uitroepen, „„gij bekent dus, dat de verzen van den Heer Staring niet zoet- „„vloeyende zijn"? Hé, mijne heeren, heb ik dan ooit beweerd, dat „zij voort kabbelen als de golfjes van een' vliet – – – –?" een schuchtere interruptie van de lezeres pag. 160: „Maar Frederik?" lispelt „misschien eene lezeres; schoone bekeerlinge tot de poëzie van „Staring! wat heb ik u te weigeren?"

Overal waar we de latere werken opslaan, blijkt er contact met de lezer te bestaan. In de plechtiger gedeelten worden vooral oratorische vragen, uitroepen en aanmoedigingen toegepast, maar de levendiger aan de humor ontleende wendingen blijven ook tot het einde toe in gebruik. Een ding is daarbij opmerkelijk: de aanzetten en de vormen zijn wel humoristisch, maar de ernstige, degelijke geest van de schrijver, die kritiseert en moraliseert, maakt dat het proza een zware luchtigheid krijgt, een ernstige losheid die voor Potgieter typisch is.

Met enkele voorbeelden zullen wij het contact houden met de lezer tot in het laatste werk toe, en de speciale zware humor nog toelichten.

De schets van Lamb thuis, waarmee de aankondiging van *Lamb's Tales from Shakespeare* [1]) aanvangt, is in praesentische ciceronestijl geschreven. Schrijver en lezer wandelen rond door de kamer, het interieur opnemend en besprekend. Ze lopen zelfs op de dame toe, die daar rustig zit te schrijven: „maar wees gerust, zij merkt „ons niet op, zij schrijft een paar regelen, en peinst weêr." De lezer buigt zich over de schouder van de dame heen en leest wat ze

[1]) 1863, Stud. en Sch. III, pag. 404.

schrijft: „Shylock, Portia, Antonio, leest gij, en roept uit: „een „„blaauwkous!" Hoe gij u bedroogt!"

De schets aan het begin van de studie *Esaias Tegnér, Frithiof's saga* (1862, Stud. en Sch. 142) speelt ± 1794 en begint, als concessie aan de realiteit, evenals de historische roman vaak, voorwaardelijk: „In het – – – jaar der vorige eeuw zoudt gij in het hart „van Zweden, langs de oevers van het meir Wenern – – – – menig„maal een oude chais hebben ontmoet, om, voor haar uithalende of „het haar ziende doen, den vluggen vos er voor gespannen een „oogenblik gâ te slaan, om den goêlijken man, die over dezen schaars „de zweep legde, vlugtig te groeten en te vergeten." Lang houdt Potgieter die veronderstellende vorm echter niet vol. Midden op de volgende bladzijde springt hij over in de praesentische ciceronestijl: „Uw blik volgt haar, om des knaaps wille, onwillekeurig."

„Eene Novelle?" (1864) begint met een uitweiding over de wijze waarop men „de beide bekoorlijke vrouwen, welke wij op dat grasveld ontmoeten" zou moeten schilderen. In „Het Leven van Bakhuizen" spreekt op iedere bladzij *ik*, of vormelijker *wij, de steller dezer regelen, de auteur*. Vragen en veronderstellingen over de mening of verwachting van de lezer zijn talrijk als altijd, en op pg. 83—84 treffen we zelfs een Sterniaans gesprek aan, van de schrijver met een nufje, dat zich stoot aan de bijnaam „Bakkes". Dat toont duidelijk hoe gemakkelijk de humoristische gesprekvormen Potgieter blijven afgaan.

De zwaarte van de humor, het gebruik van humoristische vormen waar ze geen humoristisch effect meer hebben, is niet zo gemakkelijk aan te tonen, omdat in de schatting van die vormen altijd een element van subjectief aanvoelen blijft. De verstoring van de werkelijkheidsillusie, als vorm van het subjectief-comische, komt bij de humoristen vaak voor [1]). Het is bewuste spot met de dichterlijke fictie, die pas humoristische kracht heeft wanneer de lezer al enige tijd onder de suggestie van het verhaal is gebracht, waarna die onverwacht wordt verstoord. Fielding, Sterne, Jean Paul, Daalberg, Staring, Byron, De Génestet [2]) werken ermee. Ook Potgieter verstoort vaak de illusie [3]), maar niet om er een comisch effect mee te bereiken. Als hij zijn lezer verzoekt zelf maar te beschrijven, is dat

---

[1]) Staverman: De Compositie—N. T., XII, pg. 12 vlgg.; Jongejan: De Humor„cultus", pg. 207 vlgg.

[2]) Jongejan, 207—211.

[3]) Enkele voorbeelden geeft Staverman, pg. 7.

alleen een vorm die past in zijn conversatiehouding, en een uiting van zijn onverschilligheid voor iedere suggestie. De verrassing van de ontnuchtering na de suggestie ontbreekt geheel. Staverman citeert uit De Zusters, hfdst. IX [1]), de passage: „kies zelf het „beeldje, waarmeê ge uwe schets bezielen wilt, uit het drietal dat „mij in het oog valt: een hengelaar – – – een boertje, – – – – een „deerne."

Even daarvoor staat de zin: „maar verbazen zou het mij, zoo „Warner's verrukking u nog langer vreemd voorkwam, als ik over „dat landschap den gouden glans uitgiet der naar het westen „nijgende zonne." Die werkwijze is geen uitzondering. In het begin van „Leuchtstein" heeft de lezer medezeggenschap bij de enscenéring. In de Amsterdamse schouwburg trekt een kleine groep toeschouwers de schrijver aan. „Plaatst de eerste (die groep), ge- „durende de pauze, waar gij wilt, in de weinige balcons van dat „gebouw, of in de loges, die geene loges zijn, ik zal er vrede meê „hebben, mits ik op de voorste bank van één van deze, aan de „hooger hand eener deftige vrouwe, – – – etc." Schrijver en lezer maken dus onder elkaar uit, hoe zij de situatie in elkaar zullen zetten. In het begin van „Eene Avondschemering op Ischia" zou Potgieter de golf van Napels moeten schilderen. Maar Italiaanse taferelen zijn al zo vaak geschilderd, dat hij het gerust aan 's lezers eigene verbeelding overlaat. Hij duidt alleen een scheepje aan, dat de zeearm klieft, en voegt er aan toe: „schilder zelf de spiegelende „oppervlakte der wateren er om heen, en gij aanschouwt alles wat „ik wensch, dat ge zien zult."

Het aandeel dat de lezer bij de beschrijvingen wordt gegeven, hebben we wel als Potgieteriaans te beschouwen. Voor de subjectieve willekeur, waarmee de schrijver overweegt of hij deze situatie zal schilderen of een andere, moeten we aan het voorbeeld van de oratie denken. Ook de orator geeft de keus, of kiest quasi, uit verschillende episodes die hij zou kunnen uitwerken. Zo in het geciteerde voorbeeld van Van der Palm: „Zal ik hem met mijne „verbeelding volgen, daar hij als krijgsman naauwlijks de loopbaan „der wapenen intreedt, – – – – zal ik hem vergezellen – – –" [2]). Een ander voorbeeld van die willekeur: „Verplaatsen we ons in een „tijdperk, vele eeuwen later, bij de beschouwing van het tweede „voorbeeld, waarover ik u onderhouden wilde; het is dat van Paulus.

---

[1]) Proza I, 190—191.

[2]) Redevoering bij de orde der Unie, bij Kalff VI, 432.

„*Ik zou hem u kunnen voorstellen* in de gevangenis te Filippi, waar „hij met zijnen ambtgenoot Silas, het ligchaam van geessel-striemen „doorploegd, de voeten in de stok gekluisterd, de kerkergewelven „weêrgalmen deed van liederen, waarnaar alle gevangenen als naar „hemelmelodijen luisterden. *Maar begeven we ons liever* met onze „gedachten naar Cesaréa, toen hij daar sedert twee jaren en langer „gevangen was gehouden. ----" [1]). Potgieter staat dus in tussen het humoristisch spel met de illusie en de onverschilligheid voor de illusie van de orator die het alleen om de zin te doen is.

Als voorbeeld van Potgieter's zware humor zou ik de eerste vier bladzijden van Eene Novelle? willen noemen. Hij beschrijft daarin de twee dames, door te spelen met de veronderstelling hoe hij, „verstokt realist", haar zou moeten beschrijven als hij dichter was. Mijns inziens is de hele passage schertsend bedoeld, maar de scherts is zo zwaar, dat Prof. Overdiep meent [2]) Potgieter's beweringen daarin serieus te kunnen nemen, en er conclusies omtrent zijn kunstopvattingen uit trekt. Schertsend is al vast de aanhef „Hoe gelukkig gevoel ik mij geen dichter te zijn!" Zo'n quasi-bekentenis vonden we al in de Galama-recensie betreffende de historische roman, verder in de recensie van Spandaw's gedichten [3]) „Indien ik een „dichter ware -- ge ziet wel dat ik het niet ben –", en in Drost's bespreking van de Jaarboekjes van 1834 „Wanneer ik een dichter „ware, zou ik dat meisje de lente in vollen bloei noemen, en — „regt tevreden zijn." Ook Prof. Overdiep meent dat deze bekentenis „ironisch bedoeld kan zijn". Hij ironiseert dan niet de poëtische stijl van zijn tijdgenoten — zoals Prof. Overdiep interpreteert — maar zijn eigen jeugdpoëzie. Het komt mij namelijk voor, dat Potgieter, voor de taak gesteld, de beide dames over het grasveld wandelend, te beschrijven, min of meer bewust aan zijn gedicht „De beide Meisjes", van 1833, denkt. Zijn herinneringsbeelden duiken telkens weer op. Ook daar een meisje, „wier voetjen over 't gras scheen „als een veêr te zweven, Geen kreuk gaf aan 't festoen" [4]). In deze prozabeschrijving parafraseert hij dan schertsend zijn eigen poëtisch herinneringsbeeld. Maar ook de andere bekentenis: „Als ik het „realisme niet huldigde, in den zin onzer overeeuwde meesters

---

[1]) v. d. Palm: „Ware godsvrucht de hoogste vreugde", in Bloemlezing uit Nederlandsche prozaschrijvers van N. G. van Kampen en D. Veegens, derde stuk, pg. 130.

[2]) Taaltuin, 4e jaarg., pg. 37—38.

[3]) Gids, 1837, pg. 293.

[4]) Verspr. en Nag. Poëzie, I, 107.

„altoos" (pg. 294—295) en „verstokt realist dat ik ben" (pg. 297) heeft men wel schertsend op te vatten, evenals de even later komende „maar of ge 't nog niet gemerkt had, in den waren zin „des woords ben ik even weinig oeconoom als economist!" en die in Proza II, 94 „Ik ben gastronoom noch epicurist, maar ik had „liever, dat ge mij voor één van beide hieldt, dan voor een koud-„waterdrinker of een pannekoekeneter." Ze staan op één lijn met de koddige veronderstellingen omtrent het beroep van de lezer: „Er zijn misschien physiologen onder mijn lezers, die zich verbazen, „hoe een vader als deze een zoon hebben kan als den zeerob — ik „maak hun scepticisme mijn kompliment" (Pr. 121) of „Ichtyoloog „of niet, u stuit dat dooreenhaspelen van zout- en zoetwatervisch" (Blaauwbes 36).

Humoristisch zijn zo inzetten en overgangen, maar een dringende, ernstig betogende toon krijgt dan al dadelijk weer de overhand.

We kunnen Potgieter's typische omgang met de lezer dus bepalen als een persoonlijke vermenging van humoristische en oratorische vormen tot een deftig, vormelijk eenzijdig gesprek; de levendige wendingen van humoristische afkomst zijn uitdrukking van een persoonlijke, soms wat zwaar schertsende, maar weer galante beleefdheid geworden, en de oratorische vormen zijn door de humoristische inslag niet zo traditioneel glad lopend en zelfbehaaglijk-gezwollen.

De oorzaak van de opvallende voorkeur voor de persoonlijke verhouding ligt in laatste instantie niet in de tijdstijl, maar in Potgieter's persoonlijk karakter, in zijn merkwaardige subjectiviteit; een woord dat vrij weinig zegt. Er is, zoals hij zelf zegt, gêne bij om voor een groter publiek op te treden, onvermogen om in een illusie verzonken te blijven, en een innerlijke schichtige grilligheid, die hij in voor het publiek bestemd proza niet geheel kan laten gaan. De persoonlijke verhouding, de gesprekvorm geeft daar nog het best gelegenheid toe. Een vondst was het dan ook voor hem, toen hij in Eene Novelle? de geschiedenis door de dame in kwestie in een gesprek liet vertellen. Een (onvermijdelijke) fout daarbij, dat hij die dame op nauwkeurig dezelfde wijze liet vertellen als hijzelf steeds doet — een fout die Huet opmerkte, en die Potgieter erkende. In de ik-verhalen als „Onder weg in den Regen" en „Een dag te Kleef" vindt men dan ook het vloeiendste proza. In een roman als „De Zusters", die het meest een objectieve vertelwijze vereist, voelt men aan vele eentonige, kleurloze zinnen, hoe zwaar hem zulk schrijven afgaat. Een verfrissing is het ineens, wanneer hij (Proza I, 139—

141) Hendrik van Oudenhove een brief aan een vriend laat schrijven. Daar wordt zijn geest weer vaardig.

Van Potgieter's brieven zijn de series, gericht aan Drost en aan Huet het belangrijkst, door intensiteit van geestelijk verkeer. Ze zijn voldoende voor de bepaling van zijn briefstijl, daar de eerste groep Potgieter in het begin van zijn litteraire loopbaan (1833—34) doet kennen, terwijl hij in de laatste het meeste werk al achter zich heeft liggen.

Voor de beoordeling van die brieven moet met de omstandigheden waaronder ze werden geschreven, rekening worden gehouden. Potgieter's verkeer met Drost was in hoofdzaak mondeling. De wederzijdse brieven zijn vaak haastige kattebelletjes, geschreven bij toevallige verhindering of ziekte. Al dijen die brieven soms uit, een gecultiveerde correspondentie vormen ze niet.

De brieven aan Huet na voorjaar 1868 zijn niet meer aanvulling van mondeling verkeer. Ze worden vaak zeer uitvoerig, ook al met het doel, Huet zo veel mogelijk van de Nederlandse handel en wandel op de hoogte te houden. Een ander mens spreekt er natuurlijk uit: de man op jaren die zijn rust lief heeft, niet meer streeft, en zich geeft zoals hij is.

Toch is er grote overeenkomst. Opvallend in beide is het overvloedig gebruik van woorden, wendingen en uitroepen uit vreemde talen, vooral uit het Frans, ook uit het Engels, minder uit 't Duits en 't Italiaans. Aan dit vernuftspel, waarin zich ook voorliefde voor de Franse tournure mengt, geeft hij in zijn brieven veel meer toe dan in zijn publicaties. Huet en vooral Drost steken hierin scherp tegen hem af.

De citeerliefhebberij is zowel voor Potgieter als voor Drost een ware sport. Ook in hun werk is het hun een genoegen hier en daar een toepasselijk citaat te plaatsen. Bij Potgieter blijkt dit spel gesteund te worden door zijn krachtige secundaire functie, die bij letterlijk alles een (niet enkel litteraire) parallel levert. In zijn brieven aan Huet begeleidt zijn hele vroegere ervaring in leven en lectuur de mededeling, en bij het eenvoudigst zakelijk bericht springt een parallel te voorschijn. Het is alsof een leger van herinneringen zijn aandacht omgeeft. Slechts even is die zo labiele aandacht gebonden door het werkelijke gebeuren, onmiddellijk is ze weer geboeid door een herinneringsbeeld. In deze eigenaardigheid ligt wel de hoofdreden van de afdwalingsneiging, die Huet naar aanleiding van de eerste tien bladzijden uit Het Leven van Bakhuizen van den Brink deed uitroepen: „De roode draad! De roode draad!" (Brieven

aan Potgieter, II, 88). Een enkel voorbeeld uit de overtalrijke in de brieven (II, 295): „Wij hebben Zondag prettig doorgebragt. „Bosboom wilde den Overtoom zien, ik noodde Mevrouw uit, het „graf van den poëet Jan Broekhuizen te bezoeken en dus reden wij „naar Amstelveen. Het weder veroorloofde in de tweede helft van „September nog een open rijtuigje, dus geen wagenziekte van „Mevrouw, dus prettig praten. Wij keerden over Ouderkerk terug, „expres voor ons gestoffeerd met doortrekkende dragonders, terug-„keerende uit het kamp, flinke gebruinde gezigten, *het geheel eene „teekening van D. Langeveld* [1]).Die jongelui aanziende, behoorde „een Hollandsch regiment, presentabel naast een onzer buren, niet „meer tot de droomen uit de dagen van Daendels of Marmont – „slechts dat klinken van Z.M. met al die officieren bleef een disso-„nant dans les jours de la République ou de l'Empire. Pauvre „royauté!" Slechts even laat hij dus het beeld van de werkelijkheid tot zich doordringen. Dadelijk zijn zijn gedachten weer elders. Ook blijft zijn aandacht niet in een herinnering hangen, om die rustig uit te beelden en uit te vertellen. Van de ene herinnering springt zij over naar de andere, vandaar naar het verhaal, vandaar in een heel andere sfeer. Soms overstelpen de herinneringen elkaar en springt hij met een grap uit de kluwen: (II, 131) „Wij komen „zooeven van de *Brühlsche Terrasse,* — het uitzigt op de rivier en „op de brug is lief, maar daar de overzijde bebouwd is met de „nieuwe stad en fabrieken, zijn alleen de vergezigten schoon en „zou ik Basels *Drei Könige* den voorrang geven, als Thorbecke niet „op het Brühlsche terras had gezeten, en daardoor zwaarder ver-„zuim had gepleegd toen de veepest bij ons uitbrak, dan ik het „tegen alle beleefdheid doe, door deze leelijke inktvlek."

Potgieter noemt dit zelf zijn „wisselzin", zijn „vlind'ren aard" (Poezy II, 118). In de vertrouwde briefconversatie en in opgeruimde stemming laat hij zijn chaotische inspiratie de vrije loop. Die meest karakteristieke trek van zijn geest schijnt zich voor het eerst in zijn brieven uit Zweden te hebben geopenbaard. Hoe schrok de „goede Marcus" van de „eerste uitbarsting van dien grilligen geest" [2]). „Es-tu fou de rester plus longtemps dans ce maudit „pays – – – – Nous ne te reconnaîtrons plus! Quel chaos que ta „lettre que je viens de lire. Vérité, erreur, rêves et réalités, vers „et prose, projets de sermons, traductions, descriptions et conjec-

---

[1]) curs. van mij.
[2]) Verwey, Leven van Potgieter, pag. 157—158.

„tures, les beautés de la nature, la méchanceté des hommes, dates „et chiffres, tout cela est là mêlée en Hollandais, en Français, en „Italien, en Suédois peut-être – – – Il me faudrait des semaines „pour ranger dans quelque ordre cet assemblage de génie et de „folie que tu jettes là dans ta fureur poétique, et avec une élégance „qui me désespère."

Al leent de briefvorm zich voor Potgieter's uiting het best, toch past hij die in zijn publicaties niet vaak toe. We vinden in „Het Noorden" een hoofdstuk „Warberg, Brief van een' Vriend", dat, zoals Verwey opmerkt, wel 't minst gewijzigd uit zijn correspondentie in „Het Noorden" overgenomen zal zijn, verder in de Gids van 1837 „Oudejaars-avond en Nieuwjaarsmorgen, Proeve van vriend- „schappelijke briefwisseling", en in de Poëzy, II, pg. 59 vlgg. „Watersnood, aan een vriend". Toch is het wel treffend dat „Pot- gieters Testament", zijn „Gedroomd Paardrijden", dat gedicht waarin hij zich het meest volkomen en vrij uitspreekt, ook de brief- vorm heeft. „Antwoord aan de Vrouwe van Meerhof" heeft het tot ondertitel, en het bestaat „telkens in een afwisseling van be- „schrijving, als de dichter zich verdiept in zijn onderwerp, en van „toespraak tot haar aan wie de brief is gericht" [1].

„Vizioen en oordeelvelling slingeren zich om en door elkaar: de „droom wordt tenslotte onderwerp van bespiegeling. Geen beter „middel om dit te doen dan de vorm van toespraak, de briefvorm, „die hij gekozen heeft; hij dwingt er zich door na ieder tafreel zich „weer te wenden tot de aangesprokene. Deze eigenaardigheid moet „men voortdurend in het oog houden. Telkens verliest, telkens her- „vindt de Landjonker het besef dat hij zich richt tot de Vrouwe van „Meerhof. Wie dit bedenkt – – – zal de moeielijkheid van zooveel „wegnemen, die hem anders verwarren konden" [2].

In de overige poëzie vindt men vooral de vormen van alleenspraak (b.v. in de romantische gedichten De Twintigjarige, De Jonge Priester, de Zangeres) of van toespraak, lyrische toeroep:

„Florence, die me opeens uw tal van tinnen
„Van verre beurt in Zuider voorjaarszon – –"

in de eerste en tweede zang, „O Dante!" in de achtste, „Ravennaas woud!" in de dertiende, „o Eenheidsdag!" in de achttiende, „Dier Holland!" in de negentiende zang van Florence, „O Svea-land! O gastvrij oord!" in „Afscheid van Zweden" e.t.q., een vorm die

---

1) Verwey, Gedr. P., pg. 114.
2) Id., pg. 122.

zeer traditioneel is en buiten dit verband geen opmerking zou verdienen. Na het voorafgaande kan men echter ook daarin een Potgieteriaanse voorkeur zien.

Naast de monoloog neemt de dialoog een grote plaats in. Verwey wees op Potgieter's kunst van woord en weerwoord, van gesprekvoering [1]), naar aanleiding van het vlindergedicht. Dit bestaat uit vier strofen, waarvan telkens de eerste vier verzen een zelfde vraag inhouden (drie maal van de gasten, de laatste maal van de gastvrouw), beantwoord in de overige verzen. Zo strak herhaald komt de gesprekvorm verder niet voor, maar „er zijn veel van zijn verzen, „en van de beste, zelfs het uitvoerige Gedroomd Paardrijden, die „er rijk aan zijn" [2]).

In min of meer novellistisch proza beslaan dialogen een groot deel van de ruimte. Een van de eerste grote kritieken, „Wenken en „gevoelens over de jongste Tentoonstelling van schilderijen te Am„sterdam, 1834" is „medegedeeld in gesprekken" (ondertitel). Hierin volgde Potgieter het voorbeeld van Drost in diens kritiek „De Jaarboekjes van 1834." Zulke kritische dialogen, als men ook in „Albert", „Lief en Leed" en „Salmagundi" vindt, worden echter nooit platonische in de trant van Geel. In kritische passages overweegt de gedachtenwisseling met de lezer, de subjectieve vorm.

De echte novellistische dialogen, als in „Het Togtje naar Ter Ledestein" en „Lief en Leed" zijn interessant [3]). Ze zijn niet realistisch, naar het leven gecopieerd, maar Potgieteriaans. „De vuurpijl des gespreks gaat op" [4]) is een beeld dat ze treffend karakteriseert. Snel, brillant, vonkend gaan ze voort. Het is bekend genoeg dat ze de zuivere weergave zijn van Potgieter's eigen wijze van spreken [5]). „Zijn vonkenslaande geest, zijn levendige natuur, „het van de hak op de tak springende karakter zijner gesprekken, „zijn talent om den ernstigste tot een vernuftig wederwoord uit te „lokken, en aan iedere wending van het onderhoud nieuwe thema's „van gedachtenwisseling te verbinden, maakten dat al zijn gasten „zich inspanden om in het diapason te geraken of te blijven van den „heerschenden toon" [6]). Interrupties, woordspelingen, spottende uitroepen, plagende vragen schakelen zich aaneen.

[1]) Droom en tucht, pg. 12.
[2]) t. z. p.
[3]) Zie Staverman: Potgieter's Lief en Leed in het Gooi, 2e druk, Inleiding, pg. 11—12.
[4]) Leven van Bakhuizen, pg. 211.
[5]) Zie de verwijzingen bij Staverman.
[6]) Zimmermann bij Verwey, Leven, pg. 311.

Het is een persoonlijke verhouding die Potgieter voor zijn uiting behoeft. In de reële, die van het gesprek, komt hij het meest los, en komt zijn subjectiviteit, zijn chaotische inspiratie en bewegelijke aandacht, zijn spot en coquetterie het meest uit. Ook in de vertrouwelijke brief kan hij zich zo laten gaan. In publicaties schept hij dienovereenkomstig liefst een persoonlijke verhouding, die dus in oorsprong niet modieus-humoristisch, geen gevolg van de „tijdstijl" is, maar de bestaande vormen dankbaar aangrijpt en naar eigen behoeften vervormt en uitbreidt. Deze, voor de vorm van uiting zo belangrijke trek, is er natuurlijk maar één, uit een complex van samenhangende trekken geïsoleerd. Hoe de samenhang tussen deze trek en de andere nauwkeurig is, en hoe die te verklaren, dat is een karakterologische vraag. Hier zij het genoeg, op de verschijning van deze karaktertrek in de litteraire uiting gewezen te hebben.

HOOFDSTUK II.

BETOGENDE VORMEN.

Min of meer betogend, redenerend, is ons vroeg negentiende-eeuwse proza altijd. In zijn algemeenheid kan men in dat verschijnsel wel een rest zien van het rationalisme, dat niet anders dan redelijk tegenover de wereld staat. Elk genre en elk individueel beoefenaar heeft echter zijn eigen wijze van redelijke uiteenzetting. In de historische roman van Scott ligt vrij wat rustige redenatie, en zijn Hollandse navolgers zijn eveneens betogend ingesteld. Een vergelijkend onderzoek zou aantonen dat er ook in dat opzicht toch wel verschil is bij sterke gebondenheid aan eenzelfde traditie: de verteller Van Lennep, die een licht-begrijpelijke noodzakelijkheid in zijn verhalen legt door oorzakelijke binding van daden en gebeurtenissen aan gemakkelijk-aanvaardbare omstandigheden; Mevrouw Bosboom—Toussaint die met betogend pathos een sfeer van verheven ernst wil scheppen, waarin het gewicht van toestanden en gebeurtenissen eerst in zijn volle zwaarte voelbaar wordt. Bij de laatste is de grens met het oratorisch proza, met de preekstijl, dikwijls uitgewist. De oratorische stijl is geheel op overreding ingesteld. Naar de wijze van doen is er onderscheid tussen het sierlijke, het bevallige of het verheven genre; individualiteit zal er echter in die poses maar weinig te bemerken zijn.

In humoristische opstellen is een betogende opzet gebruikelijk; in de verhalende schetsen en novellen neemt het betoog echter een zeer kleine plaats in. Ze maken zich tegelijk van de redenering en van de deftigheid los.

Potgieter's werk wordt gekarakteriseerd door overheersing van betogende vormen. Elk voor zich zijn die vormen wel in de historisch-romantische of humoristische traditie te vinden. Ook zijn er algemeen oratorische bij.

Potgieter maakt van die traditionele betogende schema's, van conclusies en oordeelsvormen echter een ruimer dan normaal gebruik. Terwijl bij anderen die vormen alleen gebruikt worden wanneer ze als vanzelf uit de vertelwijze en de omstandigheden van het ogenblik voortvloeien, staan ze bij Potgieter dikwijls principieel voorop. Ze vallen op, omdat de inhoud zich er niet zo vanzelf in voegt; ze zijn als zodanig subjectiever, en de verschijning van een wat starre intellectuele, onderscheidende, wegende en oordelende instelling.

Deze zeer opmerkelijke trek komt in de kritieken en studies natuurlijk niet zozeer aan de dag, omdat die instelling daar de juiste is. Men moet daarvoor novellen nemen die bepaald beschrijvend en verhalend willen zijn. Dan blijkt het pas goed hoe al vroeg beschouwing en kritiek daarin een ruime plaats gaan innemen [1]), en hoe de beschrijving zelf telkens weer in de vorm van betoog, oordeel of conclusie gegeven wordt. Dat geldt voor de poëzie evenzeer als voor het proza. Er is een zekere strijd tussen de toch in hoofdzaak beeldende inhoud en de gebonden intellectuele vorm. Men voelt dan de twee-heid van visioen en oordeelvelling [2]), die niet in één expressie versmolten zijn, maar meer twee zelfstandige componenten blijven; de oordeelvelling die de taalkundige vorm bepaalt, en de rijke maar vluchtige en schichtige fantasie die het onderwerp, de voorstelling en de ontwikkeling schept.

We zullen nu enkele vormen bespreken; hun zin in hun eigen genre en hun gebruik door Potgieter.

In de humoristische litteratuur is het „opstel" een geliefd genre. Het is een korte verhandeling die in gemengde, soms ernstige, dan weer luchtig spottende toon, vaak met een geleerd air, een allerminst geleerd onderwerp behandelt. Bedoeld wordt het genre van „Kinderrampen" of „Jongens" uit de Camera, en de talrijke typenbeschrijvingen, b.v. Jonathan's „De Schaatsenrijder".

Een zuiver voorbeeld daarvan — het enigste! — vinden we bij Potgieter in de eerste drie bladzijden van de novelle „Blaauw-Bes", inleiding tot de eigenlijke novelle, die er los van staat. Het is een opstel over „de straatkreet" in het algemeen. De traditionele opzet en de indeling worden door Potgieter trouw nagevolgd.

Zo'n opstel begint met een stelling, een these, gegeven in de vorm van een direct of indirect citaat, of als een met nadruk uitgesproken persoonlijke mening van de auteur. Dat ponerende begin bepaalt al dadelijk de betogende gang van het opstel. De verdediging van die stelling wordt ondernomen, eerst door afwijzing van diverse mogelijke andere meningen, dan door versterking van de these met voorbeelden. Aan het slot komt de peroratie. Het is de natuurlijke indeling van elk betoog, waarvan de grondvorm in het humoristisch opstel bewaard blijft. Een ontleding van het stukje moge dit toelichten. De stelling wordt hier gegeven als negatie van een indirect citaat:

---

[1]) Groenewegen, pg. 168, Verwey, Potgieter's Testament, pg. 122.
[2]) Verwey, l. c.

„Bilderdijk wenschte, in een zijner veelvuldige verzuchtingen om „den dood, in het stille graf te liggen, ten einde voor den Haagschen „straatkreet doof te zijn." Hildebrand gaat in „Jongens" en „Kinderrampen" uit van het versje van Hölty. Potgieter begint „Jan, Jannetje en hun jongste kind" door met nadruk zijn ingenomenheid met het paar uit te spreken. En zo zegt hij hier, in vrijmoedige afwijking van Bilderdijk, dat hij „de Amsterdamsche keelklanken wel mag". De reden van zijn ingenomenheid is, dat ze de verbeelding aan het werk zetten. Dit wordt systematisch met voorbeelden aangetoond. „Ik wil mij eerst op eenen der minst behagelijke „kreten beroepen, om later van diegene te gewagen, welke streelen„der gedachten opwekken ––." Dan behandelt hij de kreet „Elft „als zalm!" en na de verbeeldingswaarde daarvan aangetoond te hebben, geeft hij „eerst een paar uitzonderingen, ten einde ik in „geen onbedingde lofspraak der straatkreten vervalle". Als voorbeelden van „ergerlijke uitroepingen" worden „Beerzen binnen de „garneelen!" en „Rapen as kinderhoofies" besproken. „Gij ziet, ik „ben billijk, ook al geldt het mijn gunstelingen". En na dat bewijs van billijkheid, komt er een enthousiaste opsomming van „veleılei „verrassingen, die in roep of kreet tot mij komen".

Potgieter volgt hiermee een traditioneel genre. In het humoristisch-verhandelende karakter van het drietal bladzijden is niets dat persoonlijk aandoet. Met de volgende kenmerken kunnen we dat karakter nader bepalen.

De auteur neemt een hooggecultiveerd en kritisch standpunt in, dat, in conflict met het vulgaire onderwerp, humoristisch werkt. Hij is „te zeer van muzijkalen zin ontbloot, om te durven beslissen, „of de schreeuwers der hoofdstad het van die, welke onze hofstad „doorkrijschen, in welluidendheid winnen." „Muzijkale zin", „welluidendheid", het ernstig-voorzichtige „durven beslissen" botsen tegen de werkelijkheid van het „krijschen" en „schreeuwen". Even quasi-ernstig is, in de bespreking van de kreet „Beerzen binnen de „garneelen", de verzekering: „Ichtyoloog of niet, u stuit dat dooreen„haspelen van zout- en zoetwatervisch". En naar aanleiding van „rapen als kinderhoofies", begint de auteur, de verhandelaar parodiërend: „Rapen zijn een der oudste geregten ter wereld, en ––––". Beide kreten zijn „jammerlijk uitgevallen proeven, die „ons volk van Oostersche beeldspraak geeft". Het humoristisch (komisch) effect ligt hier steeds in de botsing van het geleerde air met de vulgaire zaak.

De boven aangegeven strakke systematiek in het betoog is, met

de quasi-ernstige verdediging, het eerlijk pogen om billijk te zijn, de hyperbolische afwijzing van het lelijke en de lyrische vlucht in het aanwijzen van schoonheden, mede een factor ter bereiking van dat effect.

Naast dit humoristische betoog heeft het gewone oratorische betoog, de verhandeling, Potgieter's wijze van uiteenzetting bepaald. Het is als we in het vorige hoofdstuk opmerkten: na een humoristisch subjectieve these neemt het serieuze betoog de overhand. Dat is bijvoorbeeld in „Jan, Jannetje en hun jongste kind" op te merken.

De inzet, de eerste tien regels in Proza I, is een nadrukkelijke betuiging van sympathie met de Hollandse Oudejaarsavond en met Jan en Jannetje. „Ik mag Jan en Jannetje wel – – – ik mag het „paar – –. Het pleegt een vroolijk uur te zijn, maar dat een ernstig „doel heeft".

De humoristische subjectiviteit hiervan vraagt om een verdediging, die aanstonds komt: „Laat vreemdelingen beweren, dat er slechts „halve vreugde heerscht, waar de lach uit tranen schemert; als zij „een beetje meer zin hadden voor onze volksaard, zouden zij er „verstandelijke levensbeschouwing in zien, die over de zwakheden „des harten zegeviert."

Maar dan volgt een overgang die niet volgens het schema verloopt, en daarmee de kracht van dit stuk proza treffende karakteriseert, een werkelijke vondst die de lezer meteen in medias res brengt: „Doch laat ik dien verdedigenden toon varen, hij strookt kwalijk „met de stemming van het paar."

„Wat brui ik er om, wat ze van mij zeggen?" zou mijn hoofd-„persoon mij toeroepen;" Een sprong dus van eigen verdedigende houding naar de volkomen onverschilligheid van de hoofdpersoon.

De bewering van onverschilligheid wordt echter dadelijk weer geargumenteerd: „*immers* Jan is in den laatsten tijd voor lof en voor „laster zoo onverschillig geworden, dat zij hem niet eens aan zijne „koude kleêren meer raken, — laat staan aan zijne onderziel," en het hiermee vastgestelde feit van de onverschilligheid in een dubbelzijdig betoog als vanzelfsprekend begrijpelijk gemaakt:

„En geen wonder! — Jan is zoo dikwijls opgehemeld, en Jan is „zoo dikwijls uitgescholden, dat hij eindelijk heeft leeren inzien „enz."

In twee parallele schetsjes, elk van een halve bladzij, verbeeldt Potgieter dan: 1°. zijn onverschilligheid voor lof (van de Nederlanders), besloten met een pijp, 2°. zijn onverschilligheid voor laster (van de buitenlanders), besloten met een boordevolletje.

De hierop volgende bladzijde over Jan en zijn verleden bevat ettelijke verdedigende passages. Potgieter veronderstelt eerst dat het de lezer toeschijnt, dat Jan „geen kleintje, neen, verduiveld „veel eigenliefde heeft; dat de zelfzucht zoo ongeveer zijn tweede „natuur is geworden." Maar die verdenking wijst hij af: „Hij zou „Jan onregt aandoen. Hij zou toonen ons aller bet-overgrootvader „niet te kennen. Hij zou mij in verzoeking brengen Jan's doopceel „te ligten. Waarom zou ik het niet doen? Hij (de lezer) behoeft „zich zijne afkomst niet te schamen, al overtreft hij zijne voor- „vaderen." Hij geeft dan nadere inlichtingen over Jan en toont o.a. met argumenten aan dat men hem zich niet te oud moet voorstellen. Zijn rekening komt nog uit „tot eenen penning". „Spreekwoorden „aan centen ontleend, vallen nog niet in zijnen smaak." Dat *bewijst* „den ouden dag," *hoor ik aanmerken; ik geef slechts toe,* dat hij „den leeftijd lang voorbij is, waarin men overbescheiden, overedel- „moedig, overzelfverloochenend, pleegt te wezen. *Ik zou schier „durven beweren,* dat Jan nooit zoo oud zou zijn geworden indien „hij een van deze drie ooit was geweest. *Ik ga verder:* ik geloof, „dat Jan uit den aard zou zijn geslagen, zoo hij etc."

Discursief, van vraag tot antwoord, van bedenking tot tegen-argument is de gang van de mededeling. Men voelt hier hoe nauw het verband van de betogende instelling met de herhaalde wending tot de lezer is. In de volgende halve bladzijde (5) ligt het betoog wat meer verborgen, maar een parafrase brengt die grondstructuur aan het licht:

Jan had het zuur in zijn jeugd (these). Er gaat geen kind op school, dat dat niet weet te vertellen (versterking). Maar zijn karakter ontwikkelde zich uitstekend (tegenstelling). Ik neem het hem daarom niet kwalijk als hij er wat trots op is (gevolgtrekking). Of ge potlood en papier ter hand hadt, ik zou u in een schets van zijn vrijage zijn flinkheid bewijzen (nader bewijs). In de volgende anderhalve bladzij is de gespannen betogende voortgang duide-lijker. Leerzaam is vooral (pg. 6) de verhandeling over Jannetje's dochters, omdat daar de these, toegevingen, tegenstellingen en motiveringen meer uit elkaar liggen.

Niet betogend zijn eigenlijk alleen de gesprekken, en daarin komt de schrijver nog graag met goedkeurende en rechtvaardigende opmerkingen tussenbeide:

„ „Vader!" vraagt ze nu — gevalt u de trouwhartige uitdrukking „niet? Jan heeft intusschen zijn glas geledigd, wèl bekome het „hem! — „Vader!" vraagt zij, „hebben we een goed jaar gehad?"

„Zij heeft er alle regt toe, zij, die hem het huis hielp bouwen!"

Hoewel de schets dus als verhaal is opgezet, is de vorm van de mededeling bijna ononderbroken betogend. Een parallel is er niet voor te vinden. Aanvankelijk is het humoristisch betoog als in het begin van Blaauwbes er naar de vorm het meest mee verwant, maar de komische kracht die daar ligt in het conflict tussen onderwerp en wijze van behandeling, is hier afwezig.

„'t Is maar een Pennelikker!" wordt verkeerdelijk een novelle of schets genoemd [1]). Het stuk is in opzet en uitwerking beide een verhandeling, een sociale studie, en valt als zodanig feitelijk buiten de litteratuur. Het is een dringend betoog om „een weinig menschelijkheid voor de heloot onzer handelswereld", en 't mist zowel de speelse of meditatieve litteraire opzet die het humoristische opstel tot een letterkundig genre maakt, als de werkelijkheidsillusie van de tendentieuze sociale novelle. De korte novellistische passages doen dienst als illustraties, als bewijzen voor des schrijvers stellingen. Met nadruk wordt er bovendien herhaaldelijk van gezegd, dat ze geen fictie zijn, maar feit. Zo zegt Potgieter na het tafreel waarin geschilderd wordt hoe Aagje in haar zwangerschap en terwijl haar man op reis is, bericht ontvangt dat het povere salarisje nog verlaagd is: dit is „eene wreedheid, welke ik zelf niet gelooven „zou, indien ik haar verdicht had, indien het geen feit was!" [2]) en van de geschiedenis van Becker: „Ik heb de voorkeur gegeven „aan eene schets naar het leven boven eene schepping der fantaisie" [3]) (pg. 41).

De opzet is dienovereenkomstig verhandelend: pg. 1—2 historische ontwikkeling van het klerkenwezen, pg. 3—6 waarom wordt men klerk? pg. 7—11 hoe is de opleiding van de klerk? met een uitweiding over de handelstaal, pg. 11 vlgg. „Tot onze eigenlijke „kantoorbedienden, als gij wilt."

Beschouwt men het stuk eenmaal als zodanig, dan zijn de litteraire trekken ook beter te onderscheiden. De inzet, uitgaande van een citaat uit Breeroo, herinnert aan de inzet van het humoristische opstel. Vooral de zin (pg. 2): „Ik tart u echter uit, u de paruik „van den kleinzoon diens koopmans voor den geest te brengen, „zonder dat zich, in uwe verbeelding, rondom dat hoofdtooisel met „eene krulbatterij, een aantal jeugdige oude mannetjes groe„peert – – –" verraadt zijn humoristische afkomst, zowel in het

[1]) Groenewegen, pg. 172—173.
[2]) Proza II, pg. 32.
[3]) Vgl. verder pg. 66.

hyperbolische „uittarten" als in het beeld van de „krulbatterij". De rest van het historisch betoog „Voeg nu bij de eigenaardige „verschijnselen der negentiende eeuw – – – – voeg bij deze – – – en „gij verbaast u er niet langer over, dat – – –" is echter gewoon verhandelend. Ook het vervolg is een normale verhandeling, als op een spreekgestoelte uitgesproken: „Waarom wordt men kantoorklerk? „Gij hebt zeker wel eens eene school zien uitgaan, – – eene burger- „school meen ik, eene armenschool zelfs, en u vermeid in het weêr- „galoos schouwspel, dat die jeugd aanbood? Welk eene gelijkheid, „en welk eene verscheidenheid tevens!" Met de vorm verschijnt de traditionele gezwollenheid in „weêrgaloos schouwspel", in de uitroepen, de amplificerende opsomming erna, in de evocatie's: „Daar „plaagt een krullebol een aardig meisje," „– – – het is aardig naar „het gindsche troepje te kijken: een der jongens heeft een stuk „krijt gevonden, en zie eens hoe hij teekent, hoe hij karikatureert!", in wendingen als het „onthullende" „Welnu – –" of het „gerust-stellende" „Doch geen nood – – –". Oratorisch is ook de volgende pathetische toeroep tot één van de kinderen: „Arme jongen! die „u zoo boos maakt over het gepleegde onregt; die den kleinen „bedrogene de hand boven het hoofd houdt; die, nu gij hem hebt „gewroken, zoo ernstig naar den blaauwen hemel opziet, toekom- „stige dichter! wat deedt ge bij het spel?" Vrijwel alle vormen in het vervolg zijn aan de verhandelstijl ontleend. Een enkele keer treft men een humoristisch procédé aan (pg. 16): de verdeling van de volontairs in twee klassen, de opmerking (pg. 54) dat het klerkengenus in vele species verdeeld kan worden, maar beide malen zonder komische bedoelingen.

Ook „Als een Visch op het Drooge" is in hoofdzaak betogend. Het bevat, in tegenstelling met de Pennelikker, waarlijk-humoristische trekken, weemoedig en soms wrang [1]). De algemene opzet is weer dezelfde: een verhandeling over het ondraaglijke lot van proponenten zonder plaats, waarin enige „omtrekjes" *als bewijs* ingevlochten worden. Zie pg. 268: „Laat mij beproeven er in de „mededeeling eeniger fragmenten van levensgeschiedenissen u het „bewijs van te leveren."

Ook worden die fragmenten terwille van de systematiek en de veelzijdige fundering van het betoog verbrokkeld: eerst afkomst, studie en sollicitatietijd van het drietal, daarna beelden van hen in betrekking.

---

[1]) Vgl. Jongejan, pg. 443.

Maar sommige novellistische bestanddelen, vooral in de eerste vier reistafreeltjes, — ook systematisch, uit vier landstreken, in vier jaargetijden —, zijn vlot en humoristisch verhaald. Diverse comische procédé's vindt men er terug: de spottende naamsverdraaïing — „Engelboutsweel, Oostkinkel, Poppenkinderendam" voor Zeeuwse dorpjes (pg. 258), „welk *da* of *kum*, in eenig arteradeel," in Friesland; woordspelingen „toen heeft hij aan- toen is hij uitgetrokken" (pg. 261); comische systematiek: poging I, poging II en poging III, bij 't brilafzetten en haargladstrijken van een proponent (pg. 259); parodiëring van bijbeltaal: „Aert, de eerste „kaarsenmaker, die Fop Aertsz., den tweeden kaarsenmaker ge„wan, – – – hij, die op zijn beurt Aert Fopsz., den derden kaarsen„maker, meende te hebben gewonnen" (pg. 269—270); van juridische taal: „kaarsenstippen, een fidei-commissair genoegen in het „geslachte Aert's, dat nu van den eerstgeborene op den tweeden „zoon, op Fopje, devolveerde" (id.); spottende vergelijkingen: „Proponenten zonder plaats — de dolende ridderschap onzes tijds" (pg. 257), „hemeldragonders" (pg. 259); comische incongruentie's: „dorpje – – – waarvan hij het aantal zielen tot op één halve na, „had kunnen bepalen."

In die verhalend-beschrijvende fragmenten is de voortgang veel minder betogend. Wel is de inzet van het eerste (pg. 257) dadelijk na de these weer redengevend, en is de beschrijving van de jonkman op de Zeeuwse boot gegeven in een reeks van vijf tegenstellingen, maar het gewone verhalende aaneenschakelende zinsverband neemt een ruime plaats in (b.v. pg. 259). Dat is echter voor Potgieter ongewoon. Gewoon is een beschrijving als de volgende: „Wij hebben pret in eene Friesche trekschuit, met ijsbrekers „ervoor; pret, *ondanks* den togt die erin vlijmt; pret, *ondanks* de „walmende smeerkaarsen. „Oef!" zegt ge *ten onregte*. Wij hebben „pret, herhalen we, *want* we zitten niet te luisteren naar het ge„druisch der stukgestootene ijsschotsen; een antimuzikaal geluid, „als alle onvrijwillige bewegingen der natuur. We leenen onzen „Gil Blas van eenen schipper het oor, etc."

Nemen we andere schetsen, als „Hoe het Weeuwtje" of „Lief en Leed in het Gooi", dan blijkt daar de dialoog te overheersen. De beschrijving wordt echter ook daar, zelfs in details van persoons- en situatiebeschrijving herhaaldelijk in betoogvorm gegeven. Dat kan niet geheel op rekening van Potgieter geschoven worden, betogende elementen komen in de beschrijving ook bij anderen

voor. We zullen enkele traditionele vormen daarin ook bij anderen nagaan, en Potgieter's wijze van doen ermee vergelijken.

In de persoonsbeschrijving is het een traditionele trek, dat uit uiterlijk, kleding en gelaat van een persoon, een conclusie gemaakt wordt omtrent zijn stand, afkomst, leeftijd of karakter. Bij Oltmans: „Dat hij niet tot de burgerstand behoorde, duidde al dadelijk het „zwaard." Bij Van Lennep: „Hem volgden andere stafofficieren, „waaronder zich de Schot aan zijn geruiten mantel, de Milanees „aan zijn gitzwart haar en geestigen oogopslag, de Deen aan zijn „vierkante kloeke gestalte en de Zwitser aan zijn breede knevels „onderscheiden lieten" (Pleegz., pg. 48). In Scott's verhaaltechniek is deze methode geheel op zijn plaats. Scott past hem namelijk toe, òf wanneer hij, in zijn hoofdpersoon zich verplaatsende, hem in nieuwe situatie's laat concluderen of vermoeden, òf wanneer hij, zelf als schrijver aan het woord, de nieuwsgierigheid van zijn lezer wil prikkelen door eerst alleen vage inlichtingen omtrent een nieuwe persoon te geven, en pas later de oplossing.

Zo wordt aan het einde van het eerste hoofdstuk van „Guy Mannering or the Astrologer" de hoofdpersoon, laat in de avond en op zoek naar onderdak, door Jock naar de „Place" gebracht, waar hij waarschijnlijk wel zal kunnen logeren. Ze naderen het landhuis. „The roar of the Ocean was now near and full, and the „moon, which began to make her appearance, gleamed on a „turreted, and apparently a ruined mansion, of considerable „extent." Met het *apparently* denkt de schrijver zich in Guy, die daar, onzeker wat hem te wachten staat, door de duisternis gaat, in, en dwingt hij de lezer dat ook te doen. De veronderstellende vorm werkt dus suggestief.

Een veronderstellend-concluderende persoonsbeschrijving vindt men in het volgende. Guy Mannering is gezeten in de Parlour, en hoofdstuk II beschrijft het gezelschap dat hij daar aantreft.

„The company in the parlour at Ellangowan consisted of the „Laird, and *a sort of person who might be the village-school-* „*master, or perhaps the minister's assistent; his appearence was* „*too shabby to indicate the minister, considering he was on a visit* „*to the Laird*" (pg. 22).

De schrijver doet dus een ogenblik, alsof hij de personen ook nu pas voor het eerst ziet, en alsof de „sort of person" hem ook serieus intrigeert. Vier bladzijden verder, wanneer alles omtrent de Laird, zijn geslacht en lotgevallen verteld is, en de „sort of person" weer aan de beurt komt, blijkt de schrijver alles van stukje tot

beetje ook van hem te weten: „Through we have said as much „of the Laird himself, it still remains that we make the reader „acquainted with his companion. *This was* Abel Sampson, „commonly called Dominie Sampson. He was of low birth, but „having evinced, even from his cradle, an uncommon seriousness „of disposition, etc.---

De conclusie-vorm, handige techniek bij Scott, is noodzakelijk en vanzelfsprekend in het ik-verhaal. Wanneer de ik-verhaler een van zijn ontmoetingen vertelt, is het psychologisch juist, dat hij, zich geheel in zijn vroegere ervaringen verplaatsende, eerst zijn vermoedens bij ontmoetingen noteert en pas later, wanneer het in het verhaal te pas komt, de oplossing van de onzekerheden geeft. Het volgende voorbeeld van persoonsbeschrijving bij Sterne is dan ook geheel reëel [1]): „The monk, as I judged from the break of „his tonsure, a few scatter'd white hairs upon his temples being „all that remained of it, might be about seventy; but from the eyes, „and that sort of fire which was in them, which seemed more „tempered by courtesy than years, could be no more than sixty:— „truth might lie between,—he was certainly sixty-five; and the „general air of his countenance, notwithstanding something seemed „to have been planting wrinkles in it before their time, agreed with „the account."

Dit is dus één betogend element in de beschrijving: min of meer waarschijnlijk gestelde conclusie in het ik-verhaal, en in de roman als suggestieve identificatie met de held of als spanning-wekkend technisch middel.

Hij past ook in de besproken vorm van „schrijver en lezer samen op reis". De schrijver neemt zijn lezer mee, wijst hem het nodige aan, trekt voor hen samen de conclusie's, of laat de lezer eerst een vermoeden uitspreken, en vult dat vervolgens zelf aan of corrigeert het. In het begin van de novelle „Marten Harpertsz." gaat Potgieter mèt zijn lezer aan boord van de Hollandse bark. „Laat ons „de groep op de achtersteven gadeslaan. De hoed met de pluim — „de bonte sjerp — het groote zwaard doen ons in een' man van „middelbaren leeftijd den bevelhebber vermoeden."

In de oratorische evocatie, waarbij spreker en publiek samen zien, gaat dat op gelijke wijze, vgl. het in het vorige hoofdstuk gegeven voorbeeld uit Klikspaan: „Hoe luchtig is zijn voet, hoe „fier zijne houding! *Hij schijnt er trotsch op,* de wetenschap moedig

---

[1]) Sent. Journ., pg. 14.

„in het aangezicht te treden. Daar komen hem eenige broeders „tegemoet! Men drukt elkaar de hand, men is luidruchtig – – – „*Men ziet het hun ontwijfelbaar aan,* dat zij studenten zijn."

Traditioneel worden daardoor in de beschrijving woorden als: *schijnen, verraden, melden, duiden op, (ken)tekenen, blijken, doen vermoeden.* De argumenten voor de conclusie dragen de eigenlijke beschrijvende bestanddelen. Persoonsbeschrijvingen met zulke concluderende elementen zijn bij Potgieter talrijk. „– – – – – de vijftiger, „wiens kleeding en houding den fatsoenlijken man teekenden" (Zusters, pg. 68), „de breede borst – – – duidde al de kracht aan zijner bloeyende gestalte –" „de achteloos ter zijde gestrekene haren „gaven een voorhoofd bloot, zoo hoog en zoo breed dat de jonge„ling den aanbevelingsbrief van verstand en koenheid scheen mede „te dragen. Levenslust schemerde uit de bruine kijkers" (Zusters, pg. 79—80). Gedr. 348: „Hoe d'akers, trillende aan dien linnen „kraag, 't vertellen."

De conclusie-vorm beperkt zich overigens niet tot de persoonsbeschrijving. Ook de beschrijving van situaties wordt dikwijls zo opgezet. Zo staat, om de eerder gegeven citaten te vervolgen, Guy Mannering de volgende morgen buiten het landhuis, en neemt de situatie op: „The spire of a church, and the appearance of some „house, *indicated* the situation of a village at the place where the „stream had its junction with the ocean. The vales *seemed* well „cultivated, the little enclosures into which they were divided „skirting the bottom of the hills, etc." [1])

Het merkwaardige in Potgieter's beschrijvingen is, dat hij met deze conclusievorm verder gaat dan zijn voorbeelden. Hij concludeert ook daar, waar het niet voor de hand ligt.

We zullen er enkele voorbeelden van geven.

In het begin van „De Zusters" staat een doctorskoetsje voor een aardige woning op een der hoofdgrachten van Amsterdam; „het „kan nauwelijks langer dan zes of zeven jaren geleden zijn, *daar* „het een van de eerste dier rijtuigen was, aan welke de verklei„ningsuitgang paste; – – – – vroeger zag de wetenschap slechts uit „de hoogte neêr!" Men merke op hoe de conclusievorm hier toegepast wordt. Uit het feit dat het een modern koetsje is, wordt geconcludeerd dat het hoogstens zes of zeven jaar geleden was. Ook uit het gedrag van de koetsier is wat op te maken: „Tot onbedrieg„lijk teeken, dat het bezoek van den arts bij dien kranke langer

[1]) G. M., pg. 39.

„plagt te duren dan vijf minuten — anders tijd genoeg om te be-
„slissen over leven en dood — had hij eenen roman van Aug.
„Lafontaine opgeslagen, uit de leesbibliotheek in zijne achterstraat
„gehuurd, en las niet enkel met de oogen maar ook met den mond."
De schrijver ziet dus de koetsier lezen, en concludeert daaruit dat het bezoek van de dokter daar gewoonlijk langer duurt dan vijf minuten.

„De nacht *moest redelijk geweest zijn, want* Doortje's blaauwe
„oogen stonden helder — die sluimering beloofde beterschap, *want*
„Doortje knikte zoo blijde goeden morgen---" (Zusters, Proza I, 58).

De volgende conclusie evenaart in scherpzinnigheid een detective-roman: „--- het was elf ure; zij *scheen* ter nood te hebben ont-
„beten, *immers* op een tafeltje bij de chaise longue geschoven, rookte
„een kop thee nog" (id. I, 73).

In het hele werk vindt men voorbeelden. In „Lief en Leed in het Gooi" wordt Albert beschreven: „De linkerhand van mijn vriend
„liefkoosde een reusachtig grooten hond, op wiens zilveren halsband
„*men in het Jonkheer,* dat de naam des eigenaars voorafging, *het*
„*bewijs van zijnen adel las.* De edele lijnen van Alberts gelaat
„*weêrspraken* die hooge geboorte *niet.*" En in Het Leven van Bakhuizen van den Brink: „--- het mogt zomer *blijken,* niet enkel
„*door* de opengezette lage ramen, ook *door* den geur der rozen"
(pg. 87—88).

De poëzie past dezelfde methode toe:

„Toen nergens wolkend stof ons voor
„Op 't kronklend spoor
„Het rijtuig *meldde;*" (Poëzy II, 131).

„-- de torens —
„Wier spitsen 't flikk'rend goud *verried*" (id. 132).

„---------- Hoe zoet
„Is 't windje, dat zich louter schijnt te beuren
„Ter spreiding van dier linde bloesemgeuren,
„*Daar* 't ginder *toch* den storm niet rimp'len doet."
(Poëzij II, 38).

Het *schijnt* in dit laatste citaat is misschien in oorsprong een vorm van romantisch-personifiërende natuurbeleving. Het argument in het laatste vers maakt het echter tot een vertellersconclusie.

Wanneer het moeilijk gaat, de schrijver zelf, schrijver en lezer

samen, of de hoofdpersoon als subject van de conclusie te laten gelden, wordt de beschrijving ook wel gegeven in de vorm van conclusies van een bijfiguur in de handeling. Drost doet dit in zijn „Augustusdagen" [1]), waar hij de oude Wichers rustig zijn gebieder laat beschouwen. In „De Zusters" beschrijft Potgieter de treinreis van enkele hoofdpersonen door een goedige schommel in het verhaal in te voeren, wier veronderstellingen hij noteert: „maar de juistheid „harer opmerkingen gedurende de eerste helft van het traject, werd „door de geschetste houding der paren, onder het afleggen der „tweede, zoozeer in twijfel gesteld, dat zij een oogenblik kijkens „over had, om te zien waar zij bleven. Ei, — geheel onjuist was „haar gissing dan toch niet geweest; ze behoorden bij elkaâr – – – – „maar wie waren die derde twee, welke hen vergezelden, en wat „beduidde de lijfknecht – – – Ha! het waren grootere luiden dan „zij hen had aangezien: eene élégante calèche stond gereed, – – –" (155).

Een merkwaardige variatie van dit procédé geeft De Zusters (pg. 62). Er is bij Graevestein een nieuwe huishoudster in huis gekomen, en dat heeft vele gevolgen voor de interne organisatie: „de werkmeid *wist het, door* den hagelwitten zakdoek, die over „het huisraad, *door* den beproevenden adem, die over de spiegel ging, – – – en de keukenmeid *wist het, door* het rammelen van de „sleutelbos, – – – en Anne *wist het, door* de orde – – –, en de man „des huizes *wist het, door* de stiptheid, waarmede – – – – en de „weinige gasten van den advocaat Graevestein *wisten het, door* de „afgemetenheid – – –." De conclusievorm wordt dus uitgebuit.

Liggen deze conclusie's in de objectieve sfeer van het verhaal zelf, andere betogende vormen zijn een gevolg van de eigenaardige subjectiviteit die de verteltrant ook van de historische romans kenmerkt. Elke persoonsbeschrijving bij Scott geeft gelegenheid die waar te nemen. De schrijver beperkt zich niet tot louter beschrijven, hij bepaalt voortdurend ook zijn persoonlijke houding tegenover de of het beschrevene. Hij toont zijn sympathie of antipathie, motiveert zijn opinie, en vat die soms aan het eind samen in een oordeel. Een willekeurig gekozen voorbeeld dat ook veronderstellenderwijs begint, is het volgende [2]): „He was apparently a seafaring man, „rather under the middle size, and with a countenance bronzed by „a thousand conflicts with the north-east wind. His frame was

---

[1]) Schetsen en Verhalen, pg. 111.
[2]) G. M. 42.

„prodigiously muscular, strong and thick-set; so that it seemed as „if a man of much greater height would have been an inadequate „match in any close, personal conflict. He was hard-favoured, and, „*which was worse*—his face bore nothing of the *insouciance*, the „careless frolicsome jollity and vacant curiosity of a sailor on shore" (volgt uitweiding over de opgewektheid van zeelui aan wal) – – – „There was nothing like these in this man's face, on the contrary, „a surly and even savage scowl appeared to darken his features „which would have been harsh and unpleasant under any expres- „sion or modification – –". De minder gunstige opinie van de schrijver is duidelijk. Hij staat, aanschouwt, overweegt rustig en beredeneert uitvoerig wat hij, en met hem elk beschaafd, goed-gesitueerd, verstandig en evenwichtig mens van zo'n persoon moet denken.

Die subjectiviteit is bij Potgieter nu nog veel meer uitgesproken. Bij elke persoonsbeschrijving doet hij zijn eigen opinie kennen, of verzekert hij de lezer dat hij er ongetwijfeld die of die mening over zou hebben. Stereotiep is bij een gunstig oordeel de term „benijdenswaardig" of de formule „die gij benijden zoudt", bij een ongunstig het woord „beklagen". De vorm van een beschrijving is dikwijls die van een geconcentreerd oordeel, met toegevingen en motiveringen: „– – – een groot gezigt – – – dat hem door het glin- „steren der donkerbruine oogen misschien zou hebben verzoend, „als de mond minder te wenschen had overgelaten, als geen snuif „op de bovenlip voor knevel had gespeeld – –" [1]). En een situatie-beschrijving:

„– – – en mogten de meubelen, het ouderwetsche kabinet vooral, „betere dagen hebben gekend, eer de laden miskleurig werden, eer „de beslagsieraden hun vergulдsel verloren, er stond een mooye „piano in de kamer – –" [2]).

Vaak worden de objectieve conclusie-vorm en de geconcentreerde oordeelsvorm gecombineerd, bijvoorbeeld in het begin van het verhalende deel van „Blaauw-bes":

„ „Blaauw-bes, Blaauw-bes!" — klonk het langs de — grachten „onzer hoofdstad,

„en het geluid, dat eene oude vrouw *verried* (conclusie), mogt „den jongenheer van het eene venster niet van zijn duodecimootje „op doen zien, en de beziën, welke het wijfje door dien kreet ventte, „der jonge-jufvrouw van het andere raam geenen blik waard zijn,

[1]) L. v. B., 385.
[2]) Zusters, 109.

„een Rembrandt had hare gansche mand leêg gekocht, als zij een „uur voor hem had willen zitten."

De grote tweede hoofdzin bestaat uit twee parallele toegevende zinnen en een sterk bevestigende hoofdzin. Hij houdt formeel een tegen elkaar afwegen in van wat „de jonge heer" en „de jonge jufvrouw" doen en wat Rembrandt ongetwijfeld zou hebben gedaan. De werkelijke beschrijvende inhoud: een gracht, een raam met een lezende jonge heer, een ander met een lezende jongejuffrouw, een vrouwtje dat bessen vent, onachtzaamheid voor haar ondanks haar schilderachtig uiterlijk, dat alles staat formeel op het tweede plan, en wordt in het grote oordeel a.h.w. terzijde even aangeduid. De betogende elementen, die in de traditie wel voorkomen, zijn hier *de* karakteristieke vorm geworden.

Van de erop volgende beschrijving van het blauwbessenvrouwtje wordt in een uiterst ingewikkeld betoog van anderhalve bladzij trek na trek aangebracht. Het is een beschrijving, die a.h.w. met maar één oog naar het object kijkt, die voortdurend argumenteert, motiveert, toegeeft, verzekert en de werkelijkheid geen tijd geeft volledig tot zijn recht te komen.

We zullen het voorgaande nog even kort samen vatten.

Sommige zogenaamde schetsen zijn in opzet en uitwerking betogend. De voorbeelden daarvoor vond Potgieter in het humoristische opstel en in de verhandelstijl. Hij vermengt die vormen tot een eigen betoogvorm waarin soms het humoristische, soms het oratorische de overhand heeft. In verhalende passages overheerst ook de betoogvorm — het verhaal wordt trouwens telkens weer verlaten voor betogende uitweidingen. In de beschrijving bevat ook de tijdstijl betogende, concluderende traditionele vormen, maar Potgieter buit die uit en past ze ruimer toe. Alles met elkaar toont dit duidelijk genoeg aan dat in Potgieter de actieve kritische, aantonende geesteshouding sterk overheerst. Werkelijk beschrijven en uitbeelden veronderstelt een zekere passiviteit van het intellect en een zekere mate van overgave aan het zintuiglijk ervaren van de werkelijkheid. Bij Potgieter overheersen daarentegen de intellectuele functies sterk. Bij Drost is het juist andersom [1]):

„Eerbiedig knielden de vrouwen ter aarde, terwijl zij trotsch en „fier voorbij trad, deemoedig bogen de mannen het hoofd en kruisten „de handen op de borst; allen volgden met langzame schreden en „onder het akeligst stilzwijgen. Slechts Hermingard niet; zij bleef

---

[1]) Uit: „Hermingard van de Eikenterpen" (Beweging, 1907, IV, pg. 58).

„in de hal achter, plaatste zich aan een der vensterbogen, en zag „werktuigelijk den plechtstatigen stoet na, die zich thans in bewe- „ging gesteld had. Eenige knapen openden den optocht, zij droegen „blakende fakkels, wier roode vlam elk oogenblik door den op- „stekenden wind dreigde gebluscht te worden, terwijl dwarrelende „rookwolken den geheelen stoet in een gloeiende nevel hulden."

Bijna uitsluitend parataxis, geen conclusies, redengevingen en oordelen. De sombere plechtige stemming overheerst de zinnen, de verschillende notities volgen in hun natuurlijke orde, de zintuiglijke indrukken uiten zich onbelemmerd. Terwijl Drost's werk minder intellectueel is dan de gemiddelde historische roman, staat Potgieter juist aan de andere kant. Het geconcentreerde betoog, liefst in een grote strak gespannen samengestelde zin, is zijn geliefde uitingsvorm. Die vorm wordt niet gekozen wanneer het onderwerp er toe leidt; de vorm, de betogende behandelingswijze, staat voorop en het onderwerp wordt op die wijze benaderd en behandeld. Dat is de conclusie waartoe men na lectuur van de beschrijving van het blaauwbessenvrouwtje [1]) moet komen. Ten overvloede citeren we de volgende passage over Warner's oom en tante [2]). Ook daar de vorm van een strak, uiterst gespannen betoog: concessieve voorzin — parenthetische sententie — tegenwerping — concessie; en deze drie maal herhaald, terwijl de verhalende inhoud bij zo'n toestel niet past.

„Orde had in hun huis geheerscht — wien ging het ooit goed „zonder haar? — maar tante had immers hare nachtrust niet veil „moeten hebben voor het verzuim van den bleeker, hare wasch vóór „primo November en geen etmaal later weêr te zenden, dewijl in „die maand het goed maar wegwaait; al was het loffelijk van oom, „dat hij zich niet eerder op zijn gemak bevond voor hij gevonden „had, in welke schrijffout de stuiver school, waardoor met ultimo „December zijne balans maar niet sluiten wilde. Vlijtig waren zij „geweest — traagheid is het ware woord voor niet weten wat de „tijd waard is — maar oom had er vijf-en-twintig jaren lang „'s avonds den lust niet om moeten missen, in iets anders een' blik „te slaan dan in zijn beursboekje, al mogt het er door, dat tante „onder de hand een steekje breide, als zij te lezen zat in een goed „boek. Spaarzaam hadden zij huis gehouden — in hunnen stand „is het naleven dier wet een waarborg voor onafhankelijkheid —

---

[1]) Proza I, pg. 37—39.
[2]) Proza I, pg. 195.

„maar tante deed niet wel om een half el zijde uit te winnen, alleen „een kleed zonder strooken te dragen, al had oom gelijk, dat hij „geen geldzakje toegaf op de schuld, die hij kweet; gelijk, dat hij „er vijf centen voor naar zich streek."

Het strakke parallelisme komt in het volgende hoofdstuk ter sprake. Hier wordt gelet op de subjectiviteit die uit het gebruik van deze overzware, nadrukkelijk betogende vorm spreekt. De vorm heeft hier voor Potgieter een waarde die noch door het verband, noch door de zaak zelf gemotiveerd is.

Eén elementaire betogende functie die ook hier in elke zin tweemaal voorkomt, en ten opzichte waarvan de andere relaties, de conditionele en de causale, secundair zijn, kan beschouwd worden als de kern van alle betogen van Potgieter: de verbinding toegeving — these. Vaak verschijnt die in de vorm: concessieve bijzin — tegenstellende hoofdzin, waarbij de bijzin geconstrueerd is met het konjunktief, met *al, schoon, ook,* of met *mogen* [1]). Talrijk zijn de vormen die deze of ongeveer gelijke functie tot uitdrukking kunnen brengen:

bepalingen met *ondanks, trots, in weerwil van, in spijt van, niettegenstaande;* de gewone mededelende zin of bepaling die, doordat er een tegenstellende zin volgt, een concessieve nuance kan krijgen, b.v.:

Proza I, 21: verre van de hoofdgroep verwijderd, ving zij echter het raauwe woord op.

Soms ook de eigenlijk redengevende zinnen met *als* op de tweede plaats: Poëzy II, 21: Vurig als ik hem mogt minnen / Stond ik hem U willig af, —

Omschrijvingen met *Toegegeven dat – – – –, Ik geef toe dat – – –, Ik wil wel geloven dat – – – maar – – –*; de toevoeging *het is waar* aan de voorzin; etc.

Deze en dergelijke vormen, met deze algemene functie, komen bij Potgieter zo overdadig veel voor, dat het wel niet al te simplistisch is, die, buiten alle objectieve inhoud om, te zien als de uiting van een gefixeerde innerlijke strijd-houding.

De veronderstelling lijkt gewaagd, want de verbinding toegeving—these is allergewoonst; er is geen betoog, geen mededeling die iets boven het passief reproduceren uitkomt, of deze functie wordt gebruikt.

Bewijskracht hebben echter de merkwaardige frequentie van de

---

[1]) Vgl. pg. 96.

wending; de plaatsen waar men de concessieve vorm als te zwaar voelt, de volle noodzaak ervan niet na kan voelen; en het innerlijk verband met andere trekken.

Prof. Overdiep spreekt [1]) over Potgieter's „zeer typische *concessieve* verbindingsvormen", en geeft een tiental voorbeelden uit „Eene Novelle?", de meeste met *mogen*, een drietal bijzinnen met konjunktief, en een met alleen *toch*. Merkwaardig is bijvoorb. [2]): „Zie, geen oogenblik staat zij stil, nu zij de lange beukenlaan is „genaderd. *Het moge haar weg zijn*, voortstappende schijnt ze, „mijmerend noch mismoedig, geen oogen voor het verschiet te „hebben; links en rechts houdt het landschap haar bezig," en het vb. (pg. 313) „ „Heeren, zoo heet ik niet," *mag het meisje zeggen*, „terwijl zij de flesch op tafel zet; als zij de wijk wil nemen, is de „weg versperd" (id. 219). De concessieve vorm is hier wel zeer individueel.

Van de frequentie krijgt men een idee, als men de eerste tien bladzijden van Proza I nagaat. Er komen daarin 19 concessieve verbindingen voor: 5 met *mogen* (4, 6, 6, 8, 10), 5 met *al* (2, 5, 7, 9, 10), 4 met *schoon* (4, 4, 6, 7), 5 andere (1, 2, 4, 5, 6); in de Inleiding tot het Leven van Bakhuizen 11 : 5 met *mogen* (2, 3, 4, 4, 11), 4 met *al* (3, 5, 5, 12), twee andere (pg. 11 met konj., pg. 3 met *trots*).

Voor de poëzie, die hierin voor het proza zeker niet onderdoet, zie men hfdst. IV. In Gedroomd Paardrijden hoeft men maar enkele strofen te lezen om er een of meer tegen te komen.

Geven we nu nog enkele voorbeelden waarin de concessieve vorm te zwaar is voor de inhoud.

Poëzy II, 12, het begin van „De Wilgenblaren":

't Mogt najaar zijn, een held're trans bleef over;

In dit voorbeeld blijkt al, hoe subtiel de beoordeling van het speciale geval is; o. i. zou deze vorm wel passen aan 't begin van een vrij nuchter gedicht, een geestig episch in de trant van Staring, maar detoneert hij hier in de weemoedig-romantische stemming van het geheel.

id. II, 79: ——— de hut!
Trots dier eiken/– Schaduwreiken/Onbeschut
Voor een kommer/Daar nooit lommer/Heul voor wist:
Uit de schare/Rees een bare,/Rees een kist!

---

[1]) Potgieter's litteraire vormen V, pg. 218.
[2]) Sch. en V. III, 319.

Het beeld dat Potgieter voor de geest staat, is een door zware eiken beschaduwde hut. Er wordt daar iemand begraven. Inplaats van rechtlijnig geeft hij de beschrijving echter in een wat gezochte tegenstelling — de beschermende eiken die echter voor de dood niet kunnen beschermen — die pathetischer dan misschien wel bedoeld was uitvalt. Ze dwingt hem vervolgens tot een toelichting „Daar nooit lommer/Heul voor wist!" die de wending niet verbetert.

De tegenstelling is dikwijls zo weinig relevant, dat men bij het lezen het verband eigenlijk als niet meer dan alleen aaneenschakelend opvat, b.v.:

id. II 96 't Licht mogt zwichten/Uit dien digten/Lovergang,
Wieken beurde/Der betreurde/'s Priesters zang; [1])

De verbinding concessie—tegenstelling is dus ondanks zijn algemeenheid een voor Potgieter typische vorm. Hij is hem een zeer karakteristieke uitdrukkingsgewoonte geworden, en wordt niet gebruikt wanneer de omstandigheden het eisen, maar is primair. Hij moet daarom wel op een of andere wijze in zijn karakter verankerd liggen.

De verbinding concessie—tegenstelling is de vorm van een conflict. De concessie houdt een bezwaar tegen de inhoud van de hoofdzin in, waarvan de spreker het bestaan erkent. Hij meent echter dat dat bezwaar niet klemmend genoeg is om hem te weerhouden de inhoud van de hoofdzin te poneren. De verbinding beeldt dus de strijd uit van twee partijen, waarvan de ene het, zij het ook met moeite, wint.

Als we die vorm telkens weer zien optreden, ook in de poëtische beschrijving, moet hij wel de afbeelding zijn van een subjectieve, gefixeerde, nooit opgeloste strijd. Dit is te waarschijnlijker, daar we in het vorige hoofdstuk de conversatie met de lezer als zeer individueel gebaseerd meenden te mogen vaststellen. Bij die conversatie wordt soms de ene van de strijdende partijen a.h.w. opgedragen aan de lezer. De schrijver is dan een moment van de abstracte antagonist bevrijd; die is, zij het illusoir, zolang geconcretiseerd, en de andere partij, de schrijver zelf, spreekt een ogenblik vrijer. De botsing tussen de twee blijft echter frequent, en heeft de vorm die we in het vorige hoofdstuk (pg. 19)

---

[1]) Andere voorbeelden van dergelijke haast louter formeel concessief-tegenstellende verbanden zijn Poëzy II, III, str. 6, 115, str. 3 (niet het *trots den lach,* maar *Al stamelde ik* – – –); 117, str. 2 (na directe rede, evenals 't voorbeeld vorige blz.) Gedr. 25 : 1, 43 : 4, 92 : 4, 357 : 2, 365 : 2, 369 : 5, 376 : 1.

beschreven: „in de beschouwing de veronderstelling over de „mening van de lezer, waartegenover de schrijver dan de zijne „stelt; in een verhaal de veronderstelling over de verwachting „van de lezer omtrent de verdere loop, waartegenover hij de „werkelijke afloop stelt."

Het vreemde is dan, dat die antithese zich zo formeel uit, d.w.z. dat ze alleen in zulke vormen aan den dag treedt, en zich niet materialiseert in een substantiële strijd, waarbij een oplossing of in ieder geval een ontwikkeling mogelijk is. De oorzaak daarvan zal wel liggen in Potgieter's opvallende geslotenheid: het werkelijke conflict dat aanvankelijk krachtig om uiting — en oplossing — vroeg [1]) heeft hij, ongetwijfeld met grote inspanning, voor zich gehouden.

Een andere, hoewel minder typische, strijdvorm, is die van de vragend overgenomen tegenwerping met krachtig antwoord. Een voorbeeld ervan is de volgende passage [2]):

(„Wat geeft Engelands handel het overwigt op dien van alle „overige volken?) Koloniën? — we hebben even rijke, zoo niet „in evenredigheid nog rijkere dan Albion. — Industrie? — de „gevaarlijke boom droeg te onzent reeds meer vruchten dan wij „behoeven. — Landbouw, veeteelt? — wie weigert hollandsch „zuivel den welverdienden lof? — Vermogen? — we zijn houders „van schuldbrieven van schier alle natiën, en van die der onze „niet het minst. — Hoofden en handen? — we zouden niet klagen, „als wij er geene te over hadden. —"

De vraag die telkens voorafgaat, neemt het woord waar het in de tegenwerping (van het eventuele publiek) op aan komt, over (Dacht u: koloniën? Versta ik goed, zegt u: koloniën?) en wordt gevolgd door een antwoordende afwijzende zin (soms in de vorm van een betogende wedervraag.)

Prof. Overdiep geeft van deze vorm verscheiden voorbeelden [3]) en wijst er op dat erbij in 't oog moet worden gehouden dat Potgieter „voortdurend met den lezer in contact blijft, en dat hij, „subjectief als hij is, „van zich zelf uit vertelt." " In verband met het bovenstaande merken we hierbij op dat de wending tot de lezer secundair is, en dat antithese en strijd primair zijn. Mogen we de „afscheiding" van het primaire begrip „met de kenmerkende

---

[1]) Zie De Twintigjarige, str. 4.
[2]) Proza II, pg. 73.
[3]) IV, pg. 191.

„nadrukkelijke splitsing van de gedachte" [1]), die Prof. Overdiep met rijk materiaal „een der meest typische vormen van Potgieter's „syntaxis" noemt, in zijn hele omvang inderdaad als gelijk van aard met deze oervorm zien, dan zou het uiterst merkwaardig zijn, dat een innerlijke antithese zo ver van zijn oorsprong afraakt, en in zo grote mate de zinsbouw bepaalt [2]).

In de „afsplitsing van het primaire begrip", bij Potgieter zo frequent, is de antithese dikwijls echter zo vervlakt, dat we veiliger doen er voorlopig niet anders dan een vorm van uitdrukkingsintensiteit in te zien, in de lijn van de herhalingen die we in het volgend hoofdstuk behandelen.

---

[1]) V, pg. 218, noot 2.

[2]) vb. Proza I, pg. 20: Poëzy en Jan Saliegeest, hoe konden zij samengaan? I, pg. 6: Orde, spaarzaamheid, etc. – – – zij heeft ze haar van kindsbeen af ingescherpt! I, pg. 23, 13.

HOOFDSTUK III.

HERHALINGEN.

Herhaling doet in beginsel niet anders dan intensifiëren. De herhaalde bevestiging wordt een jubel: „Ja, ja!", de herhaalde ontkenning krijgt het karakter van afgrijzen: „Neen, Neen!"; droefenis in een woord wordt bij herhaling hartbrekende smart, een vraag krijgt verontruste heftigheid. Is een passage zonder herhaling licht spottend, met herhaling wordt hij ironisch. Het duidelijkst komt die intensifiërende functie aan de dag bij de herhaling van het enkele woord of van de woordgroep, bij direct en zonder wijziging herhaalde exclamatie's, imperatieven, bevestigingen en ontkenningen. De herhaling met syntactische functie intensifiëert echter ook; strikt genomen mag men b.v. niet zeggen dat herhaling van een verbindingswoord tegenstelling, climax of sterke additie uitdrukt; maar de herhaling onderstreept, intensifiëert de tegenstelling, climax of additie die al in de mededeling ook zonder herhaling ligt, en maakt ze opvallend. Neemt men de voorbeelden die Prof. Overdiep [1]) citeert: „Zat een oude boer, *die* hem op den „akker gezien had, *die* haar thans eerst gewaar werd." De herhaling *versterkt* hier alleen maar de tegenstelling; want die zou in de gewone aaneenschakelende vorm ook al liggen: „die hem „op den akker gezien had en haar thans eerst gewaar werd." En een voorbeeld van een sterke additie: „ook om het allengs wijken „van wie weet welke schrik, *die* haar bij dit bezoek beving, „*die* haar straks bij dat „mésallieerde" weêr door de leden liep." Bij normaler verbinding was het verband ook al additief geweest. Nu wordt het echter onderstreept. Nog een ander voorbeeld. Als er inderdaad ironie ligt in de volgende naamsherhaling [2]): „Het „leed maar drie dagen en de koffer van *Wouter* was gepakt, en „het karretje waarmee *Wouter* mee naar de stad plagt te rijden „kwam voor", dan ligt die kracht er alleen in, omdat de enkele naam Wouter in dit verband bij de auteur al een gevoel van antipathie en spot opwekt. In de herhaling wordt dat gevoel intensifiërend gedemonstreerd.

We hebben deze opmerking vooraf nodig om het karakter van Potgieter's herhalingen te kunnen bepalen. Normaal wordt de her-

---

[1]) Lit. V., V, pg. 215.
[2]) Lit. V., V, pg. 214.

haling alleen toegepast wanneer de omstandigheden van het ogenblik, de situatie, een intensieve uitingsvorm vereisen. De herhaling fungeert dan organisch, en zijn speciale kracht laat zich uit het verband aflezen. Hoezeer weerslag van subjectieve spanning, is ze dan toch objectief. Potgieter gebruikt de herhaling echter zeer frequent — dit is ook een van de meest opvallende karaktertrekken van zijn stijl — en dikwijls wordt die intensiteit niet geheel of niet gedragen door de gevoelssituatie van het ogenblik, zodat men er een voorkeur voor de „zware vorm", een „subjectief plus" in kan zien, een uiting van intensiteit in abstracto en om zichzelfs wil.

De voorbeelden in het volgend overzicht van de verschillende soorten van herhaling zijn in hoofdzaak genomen uit het verhalende deel van Blaauwbes [1]), omdat ze daar in kort bestek alle voorkomen. Het fragment is novellistisch en dikwijls sterk dramatisch bewogen. Het komt er nu op aan, of de zeer frequente herhalingen erin vanzelf voortvloeien uit de krachtige gemoedsbewegingen van de dramatis personae en de auteur, of dat de bewogen situaties — om het scherp te zeggen — voor Potgieter gerede aanleiding zijn om zijn voorliefde voor herhalingen bot te vieren. Het zijn dan niet zozeer de gevallen ieder voor zich die daaromtrent duidelijk spreken, er blijft in hun schatting altijd een zekere ruimte voor verschil van opvatting. Het zijn de herhalingen in hun totaliteit die geen twijfel overlaten. Om niet te oordelen alleen onder indruk van dit fragment, zullen we af en toe ook verwijzen naar ander proza.

I. We beginnen met de herhaalde exclamaties, imperatieven, bevestigingen en ontkenningen. We vinden daarvan: 1. „Mijn kind! mijn kind!" snikte de grijze– – – (44); 2. Ja, vrouwtje! ja! (45); 3. „Eefje, Eefje!" kreet de moeder (48); 4. „Wacht, vrouw H., wacht!" (48); 5. „Leeft zij?" vroeg de moeder, „leeft mijn kind?" (49); 6. „Ga voort, Wouter! Ga voort!" (49); 7. „Neen, Wouter! neen," zei ze (50); 8. „Waarom?" herhaalde de oude vrouw, „waarom?" (42); „Moedertje! moedertje!" hoorde zij roepen.

De vrij grote frequentie van dit soort herhalingen vindt natuurlijk zijn oorzaak in de dramatische spanning van het verhaal. Bij 1. „snikt de grijze", bijna flauwgevallen van schrik en klappertandende een glas water leegdrinkend. 2. is een nadrukkelijke bevestiging van Eefje's eerlijkheid door de „heer des huizes", die

[1]) Proza I, pg. 39—53.

sterk bewogen door vrouw H.'s moedersmart, haar op dat punt ijverig wil gerust stellen. De uitroep 3. is een nieuwe uitbarsting van de smart der moeder, nadat ze getracht had „haar gemoed tot onderwerping te stemmen". Bij 4. is het de gastvrouw die plotseling op een idee komt, dat oplossing van de onzekerheid kan brengen, en dat haar opgewonden maakt. In 5. uit zich de angstige hoop van de gebroken moeder en in 6. het ongeduld van de gastvrouw, daar Wouter zijn verhaal afbreekt, juist nu ze de verlossing uit de onzekerheid nabij ziet. Van de ontkenning in 7. is de herhaling wat minder verantwoord, hoewel het begrijpelijk is dat Eefje Wouter's veronderstelling heftig wil afwijzen. 8. is de moeder weer in wanhoop, het glas spiritus aan de bevende lippen brengende. De situatie is dus gewoonlijk zo, dat de herhaling verantwoord is. In gelijke dramatische passages [1]) vinden we ze steeds weer. Maar daar ze telkens voorkomt blijkt er ook al iets van een persoonlijke voorkeur in; b.v. Sch. en Verh. III, 269 „Zie, Louise! – – – zie." 299 „Mooi!" roept Louise, „mooi!" 312 Ga voort, gerust voort. 313 Hebe! Hebe! 315 „De schimmel, Mathilde! de schimmel!" 312 „Zilver! zilver!" 325 „Moede?" zei Mathilde, „moede?" 326 „Begrepen, kind! begrepen!" 329 „Leed! – – – leed!" 330 „Anders," kermt zij, „anders – – –" [2]).

II. Ook de herhaling-met-uitbreiding van een woord of woordgroep heeft vaak een pathetische bijklank: 1. of de oogenblikken – – – haar niet *lang* duurden, vreeselijk *lang*, dat – – (41); 2. Het blaauwbessenvrouwtje stond *stil*, stond *op straat stil*, en – – – (42); 3. – – – kleine *geschenken, geschenken in geld* – – – (42); 4. Haar *man*, haar *blinde* man, – – – (42); 5. Ik had Eefje zoo *lief, eerlijk lief* (49); 6. En dan weer *spijt het mij, spijt het mij of ik er gek van worden zal* – – – (50) (zie ook 48 *opgezien*). De laatste gevallen zijn directe rede, uiting van Wouter's smartelijke ontroering; de gevallen 3 en 4 zijn „belebte Rede". De schrijver deelt, met het blaauwbessenvrouwtje mee-denkende, de verwilderde gedachten die haar bestormen, mee. De gevallen 1 en 2 drukken de sterke bewogenheid van de auteur zelf uit. Uit „Eene Novelle" deelt Prof. Overdiep [3]) ook voorbeelden mee [4]), waaronder vooral

---

[1]) Zusters, pg. 58, Hanna.

[2]) Vgl. verder: 334, 334, 341, 342, 343, 345.

[3]) V, pg. 214.

[4]) De vbb. „Afgelegd" en „Mathilde" daar zijn o.i. niet gelijkwaardig aan de andere.

die van herhaling en uitbreiding van voorgeplaatste adverbia merkwaardig zijn: *Stil* houdt het rijtuig, *stil* voor het etablissement waarin (344). *Verder* wandelen zij, *verder,* als in een droom, een zachten droom (323). — *Neer* gaan de hare, *neer* op het kleedje — En *mee* moest Machteld met moei, *mee* ter kerke. Deze uiterst intense vorm is bij Potgieter stereotiep, in de eerste plaats waar hij een plotselinge beweging wil uitdrukken, als L. v. B. 16: *Op* sprong de jongeman, *op,* of hem een wesp had gestoken; verder in het bewogen verhaal: het herhaalde *verder* (323) weerspiegelt een fel meeleven met het lot der gelieven; het herhaalde *mee* enigszins de intensiteit van het *mee-moeten,* en enigszins de commiseratio van de auteur. Maar hij gebruikt hem ook bij andere adverbia:

Scherp staarde hij, *scherp* naar het vensterken, boven hare deur (Proza I, 191).

Zeilreê ligt de handelsvloot, *zeilreê* in een onzer havens – – (Tegnèr 181). In het zware begin-accent en de herhaling ligt naast objectieve expressie ongetwijfeld een subjectieve voorkeur voor de krachtige uiting.

III. Een andere vorm van herhaling is die na een parenthese of een lange onderbrekende zin.

1. *Weder was zij* — want weder waande zij te wezen, zou eene te flaauwe uitdrukking zijn — *weder was zij* dan op het landgoed in de buurt van Elburg, —

2. en *vrouw H.,* opdat wij tot haar terugkeeren, *vrouw H.* behoorde tot – – –

3. *Wouter* — wij keeren nog eens tot hem terug — *Wouter* had der gevallene in hare schande het wederzien gespaard.

4. *„En evenwel,"* zei Mevrouw – – –, *„en evenwel* is zij verleid."

5. O *dikwijls had zij Vader,* wiens zuchten haar niet ontgaan waren, hoe hard haar spinnewiel snorren mogt, *dikwijls had zij hem* getroost, dat Eefje – – –

6. *Vlug,* als een meisje van drie zesjes schier, *vlug* wipte zij de stoep op, – – –

7. *de vraag,* die haar op de lippen kwam, maar die zij weêrhield, *de vraag,* welke op het onderzoek naar de eerlijkheid harer dochter had moeten volgen, kwam andermaal bij haar op; —

De wederopneming na parenthese is in oratorische stijl gewoon: een welwillendheid van de spreker tegenover de hoorder, om hem het grammatische verband extra duidelijk te maken. Hoe langer de

parenthese, hoe meer de wederopneming voor het goed verstand nodig is. Van dit gezichtspunt uit gezien is de herhaling (wederopneming) in het eerste geval dus meer nodig dan in 2, 3 en 4. De gevallen 2 en 3 zijn naamsherhalingen, die afzonderlijk besproken worden, in geval 4 treft de overbodigheid van de herhaling.

Ook deze wederopneming na parenthese is bij Potgieter stereotiep geworden, een vorm die hem om zijn vastheid als zodanig lief is. Overal zijn er voorbeelden van te vinden [1]).

De wederopneming na parenthese staat gewoonlijk in rustig redenerend verband, en heeft dus geen pathetische bijtoon. De wederopneming na een lange tussenzin heeft dezelfde verbandverhelderende functie, en de graad van zijn onmisbaarheid hangt dus ook weer af van de lengte van de tussenzin. Is de tussenzin kort, dan werkt de herhaling weer intensief of pathetisch, terwijl die intensiteit ook stijgt met het herhaalde aantal woorden. Sterk pathetisch werkt dan ook geval 5, ontroerde „belebte Rede". In geval 7 is de wederopneming syntactisch noodzakelijk, omdat aan het wederopgenomen subject weer een bijzin wordt gehecht.

Geval 6 is te vergelijken met de gevallen van vooropgeplaatste adverbia in II, even typisch voor Potgieter's voorkeur voor krasse, intense herhaling van het beginwoord. Het voorbeeld dat Prof. Overdiep op pg. 214 citeert, is hieraan formeel gelijk: „*Afgelegd*, als hare bekommeringen, *afgelegd* had Anneke moei ook dat zuurzien."

IV. Zeer talrijk zijn dan nog de herhalingen in de zin, die het gevolg zijn van verdubbeling of verveelvoudiging van een of meer rededelen. b.v. „In eene andere stemming *zou* de baldadige „plagerij, *zou* het soms van alle kanten opgaand: „blaauwbes, „blaauwbes!" haar hebben geërgerd."

De aard van de herhaling en de bouw van de zin zijn gemakkelijker te zien, wanneer men uitgaat van de enkelvoudige zin en een zinsdeel als gerepeteerd opvat, dan wanneer men uitgaat van twee of meer zinnen die voor een groter of kleiner gedeelte „samengetrokken" zijn. De indeling van het materiaal wordt zo ook helderder, dan wanneer men die onderneemt onder hoofden als „herhaald verbindingswoord", „samengetrokken subject" of „samengetrokken zinseinde". Niet de herhaling en de „samen-

---

[1]) B.v. Rijksmuseum, blz. 164, L. v. B. 100, 107, 107.

trekking" zijn de punten waar het in zulke zinnen op aankomt, maar de verdubbeling, waarvan de herhaling een secundair en syntactisch vaak niet noodzakelijk gevolg is. Een zin als „in eene „andere stemming zou de baldadige plagerij, het opgaand geroep – – – haar hebben geërgerd" is immers ook mogelijk. Die verdubbeling heeft wel een psychologische oorsprong als zelfinterruptie, plotselinge zelfcorrectie, die bij het aanvangen van de zin nog niet in het zinsplan lag. Uit die oorsprong hebben zich bepaalde typisch geworden verdubbelingswijzen ontwikkeld, geleidelijk „gegrammaticaliseerde" verstarringen van oorspronkelijk „stilistische", d.w.z. originele, levende, spontane vormen. De zekere emphase die zo'n asyndetische verdubbeling heeft, ligt dan ook in het nog wat interruptieve, onverwachte karakter van de vorm.

De herhaling vóór het herhaalde zinsdeel is evenals de hiervoor behandelde herhaling na parenthese of onderbrekende tussenzin een wederopneming, die vooral na een wat langere onderbreking wel nuttig is. De enkelvoudige zin wordt met zijn melodie er weer door opgenomen vlak voor het punt waar het foutieve, of minder juiste, of onvoldoend krachtige deel van de mededeling begon. Het punt van afwijking wordt opnieuw geactualiseerd, zodat de zin, nu goed, en volgens het oorspronkelijke vormplan afgemaakt kan worden.

Evenals bij de wederopneming na parenthese en na een onderbrekende tussenzin geldt hier: is de wederopneming na onderbreking syntactisch niet onmisbaar, dan is haar dienst ter verheldering van de samenhang minder nodig naarmate de onderbreking korter is. Komt ze dan toch voor, dan is ze meer uiting van gevoelsspanning. Ook geldt hier: hoe groter het aantal herhaalde woorden, hoe klemmender de spanning.

Wanneer die spanning inderdaad in de situatie ligt, voelen we de herhaling als verantwoord; wanneer dat niet zozeer het geval is, spreekt de subjectieve voorkeur voor de zware vorm sterker.

Wederopneming heeft hiernevens nog het aesthetisch effect dat de parallele lijnen van de gecoördineerde zinsdelen eerder begonnen en dus langer gemaakt worden. Er spreekt dan bovendien nog een voorliefde voor structuurherhaling uit, die hierna nog nader ter sprake komt.

De term „verdubbeling" of „verveelvoudiging" wordt hier gebruikt als algemene samenvattende term. Omtrent de onderlinge verhouding van de gecoördineerde rededelen wordt daarmee niets gezegd. De gewoonste verhoudingen kan men wel noemen op-

somming, variatie, nadere precisering of climax, die nooit scherp te onderscheiden en alle een soort van zelfcorrectie zijn, quasi-zelfcorrectie en vertoon van welsprekendheid veelal in oratorische stijl, die deze vorm biezonder begunstigt. De aard van het verband en zijn accent van waarheid beslissen tenslotte of aan de verdubbeling waarlijk een nieuw invallende gedachte ten grondslag ligt, of dat het een vormenbeoefening is. Soms ook is de verhouding tegenstellend.

Om de velerlei typen van verdubbeling te demonstreren, lijkt het ons het beste, de gevallen die voorkomen in het genoemde fragment uit Blaauwbes alle op te geven, gerangschikt naar de soort van het verdubbelde rededeel.

a. herhaling voor dubbel subject:

1. (39) in eene andere stemming *zou* de baldadige plagerij, *zou* het soms van alle kanten opgaand: „blaauwbes, blaauwbes!" haar hebben geërgerd.
2. (42) maar *er waren haar en haren man* toch van tijd tot tijd groeten, *er waren hun* later zelfs geschenken – – – geworden.
3. (45) – – – voor mijn arm blaauwbessenvrouwtje *was* de ruimte, welke zich bij deze woorden voor haar ontsloot, *was* het velerlei verschiet, dat zij beurtelings verpligt zoude zijn in te slaan, schier verbijsterend.
4. (47) en echter *kon* het eensklaps gewaar worden van een Geldersch huismanswijf, *kon* het onverwacht vernomen geroep van: „blaauwbes, blaauwbes!" het der schoone vrouw voor de oogen doen schemeren, – – –

b. herhaling voor dubbel object:

1. (45) „Hebt gij hier *geene* kennissen, *geene* vrienden?" vroeg de heer des huizes bewogen.
2. (47) – – – waarop zij de lente – – – besloten had met *hare* hand en *haar* hart te geven aan den man harer keuze.
3. (48) een omzien meende zij, *zich* de deelneming, *zich* de ontroering des jongmans daarbuiten maar te hebben verbeeld.

c. dubbele bijvoeglijke bepaling:

1. (39) de liefhebbers *harer* onaanzienlijke, *harer* de lippen blauw verwende beziën —
2. (46) Welk een licht werpt het op den toestand onzer armen,

dat eene verstandige, *dat eene* vrome moeder onder hen – – – dadelijk aan – – – denkt.

3. (52) – – – maar zelden *zoo* verscheiden, *zoo* rijk aan allerlei toonen en tinten.

d. dubbele bijwoordelijke bepaling:

1. (39) „Blaauwbes, blaauwbes!" klonk het, *maar* zonder den nadruk, dien het vrouwtje der woorden in eene straat zou hebben bijgezet, *maar* meer uit gewoonte naar het scheen, dan uit hoop – – – –

2. (43) *Het had* niet *aan* het aardige wijfje uit den winkel, *het had aan* haar gescheeld, dat de oude mensch haar te sterk was geworden, – – –

3. (45) Vergeleken *met* Parijs, *met* Londen zelfs, is Amsterdam – – – wel geene kleine stad – –

4. (46) Vrouw H. was *weder* op straat, *weder* op weg; —

5. (47) of er *in die* kleeding, *in dien* kreet, eene tooverkracht school.

6. (47) voor de eerste maal scheen het – – – *aan* middelen ter hulpe, *aan* heelenden balsem te falen!

7. (50) daar beleeft men plezier *aan* bloemisterij en *aan* de broeikassen.

8. (52) Mevrouw van – – *was bij* de ontmoeting van moeder en kind, *was bij* de verzoening tegenwoordig geweest.

9. (47) – – – wenschte zij naauwelijks meer weder op het land te leven, *thans des* winters aan uitgebreid gezellig verkeer, *thans des* zomers aan telkens verscheidene uitstapjes gewend.

e. herhaling voor dubbel praedicaatsdeel:

1. (42) Haar man – – – *had* bij dat geld, het is waar, bedenkelijk het hoofd geschud, *had* zelfs willen weigeren, het aan te nemen, – – –

2. (51) *Ik heb haar* gebeden, *ik heb haar* gewaarschuwd, tot het leste toe; —

f. dubbele subjectszin:

(39) – – was het blijkbaar, *dat* haar – – het voortstappen niet verdroot, *dat* mismoedigheid verre van haar was.

g. dubbele objectszin:

(43) Het viel der gelukkige moeder te vergeven, dat zij niet opmerkte, *hoe* weinig vrouw H. op haar gemak was; *hoe* hortend de laatste woorden van haar antwoord eruit kwamen.

h. dubbele (verveelvoudigde) bijvoegl. bijzin:

1. (42) en de voorbijganger, *die* haar uit de weg duwde, *die* haar ontwaken deed, wist niet wat er omging in haar gemoed.
2. (44) – – – dit was *alles, wat* haar te laste werd gelegd, *alles, wat* men van haar wist.
3. (47) het landgoed, *waarop zij* als kind had gespeeld, *waarop zij* – – –, *waarop zij* – – –, *waarop zij* – – –
4. (50) Afranselen is alles, *wat wij* kunnen, *wat wij* mogen, als zoo'n wulp zich – – – vergrijpt!

Men ziet uit deze voorbeelden dat de herhaling syntactisch dikwijls niet onmisbaar is. De herhaling van het Vf. onder *a* (vf + pronominaal hervat indirect object in 2) zou gemist kunnen worden; zo ook die van het possessief in *b* 2 en het reflexief in *b* 3; het possessief in *c* 1; in *c* 2 het verbindingswoord *dat* èn het lidwoord. In *d* 1 is de functie van het herhaalde *maar* onduidelijk: drukt het tegenstelling uit met de eerste bepaling of is het hervatting van het eerste *maar*? Waarschijnlijk wel het laatste. Men voelt hier de vaste doorzetting van de herhaling vooral. In *d* 2 onderstreept de herhaling de tegenstelling. „Weder" in *d* 4, „in" in *d* 5, „thans" in *d* 9 zijn niet onmisbaar. „Was bij" in *d* 8, „ik heb haar" in e 2, „waarop zij" in *h* 3 ook niet. Pathos hebben sommige situaties wel, maar toch voelt men de herhaling vaak als rijkelijk zwaar. We hoeven daarvoor de gevallen niet allemaal na te gaan.

In rustig betogend proza is het beeld wat anders. Herhaalde exclamaties enz. komen er uiteraard niet in voor. Herhaling als hervatting met uitbreiding wèl, b.v. L. v. B. 19 „de dagen der een-„zijdige bewondering onzer inheemsche lettergaarde waren geteld, „toen *de vreemde,* voor wie deze binnen wilde gaan, ontsloten „bleken; *de vreemde,* omstreeks het vroegste vierde dezer eeuw „betooverend door hare bloesems en hare vruchten." De herhaling na parenthese of lange tussenzin is daarin heel gewoon, en de herhaling door verdubbeling of verveelvoudiging van een of meer rededelen zeer kenmerkend. B.v. L. v. B. 3 „Hoe verrast het „ons allen, hoe verbaast of verrukt het ons naar wij zelven „gestemd zijn, in de ontmoeting van weduwe en weduwenaar, „in het tooneel tusschen Tessela en Vondel." Verder zie men L. v. B. 2 – – – naar de verschillenden aanleg – – –, naar het standpunt – – –, naar de vormen – –, 3 – – – of wij met den man – – –, of wij met den grijsaard – – –, 3 ieder tint, – – ieder toets! 4 zonder zijner te gedenken, zonder – – – lust te gevoelen, 5 – – – door een

opstel – – – door eene studie – – – –, door eene vergelijking; – – – dat Van Lennep hare oplossing – – –, dat hij – – – –, 6 – – – indien – – – – indien; met eene – – –, met een – – –; 7 die in den vreemde is geweest, die – – –, die – – –. 8 – – dat hij – – –; dat hij – – –; – – dat de feestcommissie – – –; dat – – –, dat – – –; enz.

In dit rustig betoog maken de herhalingen de structuur van de zinnen kantiger en hoekiger. In parallele horizontale lagen wordt de mededeling opgebouwd tot een breed en stevig geheel. De herhalingen zijn in dat gebouw de hoekstenen.

V. Men kan bij deze herhalingen onder IV al spreken van parallelisme. Parallelisme is syntactische herhaling, en de woordherhaling in deze gevallen was een gevolg van herhaling (verdubbeling of verveelvoudiging) van zinsdelen, rededelen van de enkelvoudige zin, of bijzinnen.

Evenals delen van de zin verdubbeld en parallel geplaatst kunnen worden, meestal verstevigd door herhaling van het voorafgaande woord, zo kan ook de vorm van mededelende, vragende, uitroepende hoofdzin gerepeteerd worden. Evenals bij de zinsdelen kan ook hier de verhouding tussen die zinnen een tegenstelling wezen, een nadrukkelijke opsomming, of een climax. Dikwijls ook gaat deze herhaling gepaard met woordherhaling of woordvariatie.

In het fragment Blaauwbes komen daarvan de volgende voorbeelden voor.

1. (43) Maar *vrouw Hendriks* wachtte niet af; *vrouw H.* ging verder – – – –

2. (44) Wie ooit – – – heeft gedwaald, *hij* weet hoe – –; *hij* houdt het – –; *hij* stelt zich voor, hoe – – –

3. (44) *Eefje* was wat wispelturig van humeur geweest; *Eefje* was vertrokken wegens ongesteldheid.

4. (45) Slechts één gebouw tekende zich – – – tegen de lucht af; *het was* de huizing waarin de armoede vergeten wegsterft, *het was* de St. Pieterspoort, *het was* het Gasthuis.

5. (46) *Vrouw H.* was aangediend, en *vrouw H.* was toegelaten.

6. (47) *Wat had de freule* op haren hit dikwijls voor de woning des daglooners stil gehouden! *Wat had zij* het vrouwtje in weêrspoed of in winter vaak getroost en geholpen – – –

7. (47) en *geen der dienstboden,* die beurtelings waren binnengeroepen, herinnerde zich, het meisje te hebben ontmoet of gezien, *geen hunner* heugde het, dat zij bij afwezigheid hunner meesteresse, vergeefs was gekomen.

8. (48) En *toch* gaf zij er niet fluks antwoord op; *toch* bleef zij den tuin instaren – – –

9. (49) *Zij* maakte een praatje met me; *zij wist* van boomen en bloemen; *zij wist* ook dat ze mooi was, – – –

10. (51) *Zij dacht* niet aan het belagchelijke, dat men in bedrogen minnaars pleegt te zien; *zij dacht* er slechts aan, welk een harte Eefje gekrenkt had.

11. (51) Vrouw H. wilde opstaan; *maar zij* beefde als een blad, *maar zij* viel andermaal in den stoel neêr.

12. (53) *Hij* sprong op toen hij die hoorde; *hij* zag een bekend gezigt, – – –

Op zichzelf beschouwd, buiten verband met het andere proza, maken ook deze herhalingen een zwaar-pathetische indruk. In 2 wordt de lezer door de herhaling bezworen sympathie te hebben voor het geval, in 4 is het een pathetische climax, in 6 een verzwaring door de herhaalde uitroep, in 7 smartelijke teleurstelling, in 8 spanning om haar onbegrijpelijk gedrag, in 9 gemoedelijk verhaal, in 10 onderstreepte tegenstelling, in 11 zwaar pathos, in 12 intensiteit van verrassing.

Het subjectieve element in deze herhalingen ziet men dan echter voorbij.

We zullen dit nader toelichten aan de naamsherhalingen zoals die voorkomen in zin 1, 3 en 5. Zo'n naamsherhaling is, zoals Prof. Overdiep opmerkt, een „verzwaring van den zinsvorm, in tegen„stelling met de andere vormen van coördinatie: samentrekking van „het subject of variatie ervan in den vorm van een voornaam„woord" [1]). In zin 3 is de herhaling de weerslag van de verhalen over Eefje aan de deur, in zin 5 een uiting van sterk meeleven van de schrijver, in zin 1 bovendien onderstreping van de tegenstelling. Maar die interpretaties zijn niet afdoende. Potgieter past de naamsherhaling telkens weer toe: hierboven onder III 2 en 3, verder Proza I, 60, 61, 66, 101, 101—102, 103, 133, 144, Proza II, 320, 321 e.t.q. Prof. Overdiep geeft [2]) een serie voorbeelden uit „Eene Novelle?", en licht de verschillende functies die ze hebben toe: reflex van het iteratieve of het intensieve aspect, uiting van deelneming in het gebeuren, ook geaccentueerd in een „verrassende" mededeling of na een „aangrijpende" rede; als onderwijzende nadruk of als ironie. In het laatste geval is de interpretatie dubieus:

---

[1]) P.'s L. V., V, 213.

[2]) P.'s L. V., V, 213—214.

wat de naamsherhaling daar eigenlijk moet uitdrukken is niet goed mee te voelen, evenmin als in een geval Proza II, 321: „*Poes*, die „verschrikt onder de bedstede vlugtte, *Poes* die zwaayende langs „was gestoven, *Poes* werd vergeten." Men kan dan zeggen dat de naamsherhaling bij Potgieter manier is geworden, zoals hem meer verweten wordt dat hij tot manier vervalt. Men verklaart daar echter niets mee. Dat hij manier heeft is niet zo belangrijk als wat hij tot manier heeft gemaakt. Die vorm heeft hij, als men het dan zo noemen wil, tot manier gemaakt, die als algemeenste waarde *intensiteit* heeft. Een dergelijke overmaat van vormzwaarte is natuurlijk ook wel eens bij de andere herhalingen aan te wijzen. Prof. Overdiep [1]) citeert een zin waarin hij de herhaling „ietwat komisch, geforceerd" noemt: „Hij had de pomp, hij had de emmer gezien; „met de handschoenen aan deed hij den slinger daveren —", een andere waarin hij „de nadruk overdreven (het verband tevens onduidelijk)" vindt [2]): „de kleine hof, waarin maar weinig bloemen „bloeiden, die het gezin van groente voorzag, die in de herfst vol „kool stond." De nadrukkelijke vorm zelf zou doen verwachten dat er grote dingen gezegd zullen worden.

Onduidelijkheid tengevolge van strak doorzettende herhaling constateerden we bij het voorbeeld IV, *d* 1. Prof. Overdiep citeert als onzuivere herhaling (V, 215): „*Daar* bloeiden de hagedoorns en „de seringen ---; *daar* mijmerde zij bij ondergaande zon ---; „*daar* voelde zij een arm om haar midden: „Machteld, ik loof dat „je mij wel lijden moogt!" " Hij merkt hierover op: „De herhaling „is hier onzuiver, rhetorisch, omdat „daar" in de eerste twee zinnen „locaal(-temporaal) is, in den derden momentaan (= toen ge„beurde het dat ---)."

We halen deze voorbeelden niet aan om op Potgieter's fouten te wijzen, maar om aan te tonen dat de neiging tot herhalen zo sterk is, dat de taalzuiverheid of duidelijkheid er een enkele keer van te lijden heeft.

In het voorbijgaan willen we even wijzen op een heel andere vorm van woordherhaling, die Potgieter ook opvallend begunstigt, de „pluratief-iteratieve geminatie": „door leesgezelschap bij leesgezelschap" (L. v. B. 64), „op slagveld bij slagveld" (id. 74), „rijtuig bij rijtuig" (Proza I, 213), „schets bij schets" (L. v. B. 3), „vista

[1]) V, 216.
[2]) V, 215.

bij vista" in de betekenis van „telkens weer leesgezelschappen", „telkens weer andere slagvelden", enz. Ook die vorm moet hem om zijn herhaling aantrekken.

In de poëzie komt deze vorm veel minder voor dan in het proza. De oorzaak daarvan zal er wel in liggen dat het onbetoonde „bij" in de jambische maat de constructie alleen mogelijk maakt bij éénsyllabige woorden: „taal bij taal" (Gedr. 61), „beek bij beek" (77), „zee bij zee" (98), „beuk bij beuk" (135), of bij woorden die zelf een amphibrachys zijn: „gezigte bij gezigte" (169) in welk geval *bij* dus accent krijgt te dragen. Hiermee te vergelijken zijn de vormen met „op": „vraag op vraag" (Blaauwbes 44), „tafereel op tafereel" (L. v. B. 3), „zucht op zucht" (Gedr. 104), met „aan": „dag aan dag" (167), met „voor": „jaar voor jaar en dag voor dag" (L. v. B. 4), met „tot": „van tijd tot tijd" (Blaauwb. 42).

Ook de alliteratie als herhalingsvorm past in dit verband. Potgieter past de alliteratie veelvuldig toe, in de poëzie in het biezonder, maar in het proza nauwelijks minder. Er is onder zulke alliteraties altijd een groot aantal, waarvan men niet weet in hoeverre het toeval er een rol bij speelt. We zullen van zulke gevallen hier dan ook geen voorbeelden geven. Nadrukkelijk worden de alliteraties pas, wanneer de syllaben waarvan ze de aanvang vormen, onder een betrekkelijk zwaar zinsaccent staan. Ook daarvan liggen de voorbeelden overal in proza en poëzie voor het grijpen. In het gekozen fragment wijzen we bijvoorbeeld op: (40) ze was zoo'n vroolijke, vriendelijke meid; toen hadden we die nare, norsche jufvrouw; mijne kameraads heeten Sanne en Saar; jufvrouw Numero Negen; (41) Het ga je goed; dat de tred der oude vrouw trager was bij ---; het verlangen dat hare voeten straks bevleugelde; oogenblikken, welke zij er verbeidende doorbragt; er stond eene geel geschilderde in de gang; eene weigering ware onheusch geweest; (42) stond stil, stond op straat stil; toch van tijd tot tijd groeten --- later zelfs — geschenken, geschenken in geld geworden ---; hoe hard haar spinnewiel snorren mogt; zag zij waar ze was, en wie haar wenkte; de neering ging een oogenblik boven de natuur; (43) gek met de guit; het wijfje uit de winkel; gaauw en goed getrouwd; muizenesten --- door het hoofd maalden; (44) en zij beloofde in zichzelve boete en beterschap; volgde vraag op vraag -- enz.

Nadrukkelijker nog weer wordt de alliteratie, wanneer ze voorafgegaan wordt door woordherhaling: (47) — of er in die kleeding,

in dien kreet, eene tooverkracht school; hare hand en haar hart te geven; in weêrspoed of in winter; aan middelen ter hulpe, aan heelenden balsem scheen te falen; (50) aan de bloemisterij en aan de broeikassen ––– vgl. Waarom schiep, waarom schoort onze ijdelheid eene kostwinning, die aldus versteent? (Zusters 68), ieder tint, ieder toets (L. v. B. 3).

Soms stapelen de allitererende dubbeltallen zich op, als in deze zin uit Jan, Jannetje (Proza I, 22): „Gij, die in een' tijd, die ont-„wikkeling aller gaven eischte, waarin have en hals vaak op het „spel stonden, die vervreemd scheen van tucht en trouw, en waaruit „toch beleid en beraad redde, die koen en kloek, die vroed en vroom „maakte ––– Jan waardig ter zijde stondt; –––"

Zulke alliteraties, vooral bij dubbeltallen substantieven, geven een kernachtige binding als in het spreekwoord. Vastheid en kracht wordt er door uitgedrukt. Ze zijn meer typisch voor Potgieter dan de losse melodische alliteratie in de poëtische beschrijving (b.v. slot Lief en Leed: nog baadt het oord zich in stroomen lichts, maar eene breede schaduw spreidt eensklaps hare vale vlerken over dat met bloesem besneeuwde boekweitveld, die donkergroene bosch-partij, dat niet langer flikkerend beekje, die afgemaaide akkers, die bruine heide uit, –––).

Parallelisme in ruime zin genomen is gelijklijnigheid van bouw, bereikt door herhaling van een syntactisch schema. Zo vallen de eerder besproken coördinaties van zinsdelen en zinnen er ook onder. Van het zwakste parallelisme dat alleen bestaat in herhaling van de algemene wijze van een zin, duidelijker in herhaalde vraag- of uitroepzinnen zonder inhoudsverband, minder duidelijk in de opsommende opeenvolging van enige mededelende of betogende zinnen met groot verschil in de opzet, tot de tegenpool: het uiterst gecultiveerde en toegespitste parallelisme van de Euphuisten [1]), zijn er allerlei tussenvormen. Het kan gepaard gaan met neven-verschijnselen als woordherhaling, woordvariatie, antithese, climax, chiasme, met rijmen, assonanties, alliteraties en woordspelingen, ook in allerlei graden. Het is daarom mogelijk, al naar de gevallen die men voor zich heeft, de definitie enger te maken, en de term te reserveren voor de herhaling van „eenzelfde zinsverband" [2]), of

---

[1]) Zie de beschrijving daarvan in: Dr. D. H. Smit: „Johan van Heemskerck, 1597—1656", A'dam, 1933, pg. 182.

[2]) Zoals Prof. Overdiep, V 216, doet.

voor het kunstigste zinsschema [1]). Wij nemen het hier in de ruimste zin, en wijzen daarmee op het verband tussen de gelijklijnige coördinaties en het engere parallelisme dat we nu zullen bespreken.

De functies van het parallelisme kunnen ook velerlei zijn. De eenvoudige gelijklijnigheid van twee of meer zinnen werkt intensifiërend, al naar het verband betogend-nadrukkelijk, plechtig en verheven, of strak-eenvoudig. Bij complicatie door vertakking of vervlechting van de lijnen kan het een krachtige evenredigheid scheppen, die echter bij overcultuur verwekelijkte, dandinerende elegantie wordt.

In Potgieter's parallelisme ligt in de eerste plaats het algemeen klassiek en klassicistisch behagen in symmetrie, in het evenwicht van pendanten en tegenstellingen. Zijn voorstellingen bouwt hij graag op die wijze op. We wezen in het vorige hoofdstuk op de vier „omtrekjes" in het begin van „Als een Visch op het Drooge". Die zijn elk in een verschillend jaargetijde en in een andere streek van het land geplaatst.

Zorgvuldig symmetrisch componeert hij het schilderij dat hij zich droomt als inleiding tot de historische galerij in het Rijksmuseum. Op de achtergrond staan aan de ene zijde Spaanse Grandes, aan de andere Duitse rijksvorsten. Op de voorgrond, waar de zetel van Karel V het centrum is, staat aan de ene kant Maria van Hongarije, aan de andere Philips. En om Philips staan enerzijds Oranje, anderzijds Granvelle.

Zo hangt hij tegenover het schilderij „Oliver Goldsmith door Doctor Johnson voor de vervolging zijner hospita gevrijwaard" een pendant op: „Edmund Burke die George Crabbe voor de gevangenis beveiligt" [2]). Hij wijdt daar ook een beschouwing aan „pendantenkeuze" (pg. 271). Belangrijk is het echter dat hij de pendantenkunst niet alleen beoefent als een aesthetisch spel, maar tevens als middel om op tegenstellingen en overeenkomsten te wijzen, en zo tot een karakterisering te komen. Vooral in de latere grote studies wordt dat een vaak toegepaste werkwijze.

Wanneer hij L. v. B. 375—377 spreekt over Bake en Geel bij een examen van Bakkes, dan verlokt hem dat tot een vergelijking met Schleiermacher's examinatoren in Halle. De vergelijking, die een aangename aesthetische pendant biedt, is tegelijk middel tot

---

[1]) Zie D. H. Smit, l.c.

[2]) Stud. en Schetsen II, pg. 270 en 298; vgl. Van der Laan, N. T. XXVI, pg. 235.

karakterisering. De inhoud van de bladzijden, eraan voorafgaande (370—374) is: Ludolf Backhuysen, de jongere, en Reinier Cornelis Bakhuizen van den Brink: beider lotsbedeling en beider gemoedsstemming vergeleken. Leiden vergelijkt hij met Leipzig (332). Bakhuizen was thuiswonend student. Potgieter denkt dadelijk aan Klikspaan's Student-Leydenaar. Op de vergelijking tussen hen bouwt hij dan ook de passage die daarover handelt: „Vergenoege „men zich dan van hem, voor dit gedeelte, met eenige *tegenstel-„lingen en overeenkomsten* tot welker opmerking het geestig ver-„toog, van 't welk hij gewaagde, om strijd gelegenheid biedt" – –

De compositie wordt er zelfs door bepaald: het hele Intermezzo 1870, dat de chronologische gang van het verhaal verbreekt, berust op een zwakke parallel: „Bakkes, de student van 1830, zoekt vruch-„teloos bij alle boekverkoopers naar eene Geschiedenis van onzen „Waterstaat; Bakhuizen van den Brink, de Archivaris van 1855, „stelt der Akademie voor zulk een werk te schrijven."

Inplaats van een voortgaande beschouwing krijgen we op die wijze een reeks van vergelijkende taferelen waarvan het verband pas bij opmerkzame lezing blijkt. Maar dan blijkt de eigen schoonheid van zulke compositie. Groenewegen (255) roept naar aanleiding van de studie over Crabbe dan ook: „Het verband tusschen „de vier aangewezen deelen is nu duidelijk. Welk een conceptie! „Hoe overlegd is het plan dezer studie! Hoe voortreffelijk is de „gedachte uitgewerkt! En welk een tal van gezichtspunten worden „den lezer geopend op het onderwerp zelf!"

Hoe Potgieter ook in de poëzie de vergelijking en tegenstelling cultiveert kan men opmerken in Gedroomd Paardrijden. De paarden Robin Hood en Mimosa, later Provence en Normandie, beschrijft hij met voorliefde vergelijkend. Kenmerkend is daarom str. 18: „'t Verscheid'ne boeide mij, waardoor éénzelfde weelde/Uit sterkte en schoonheid sprak maar deez' gewijzigd streelde: – –" een zin waarin hij in abstracto de schoonheid van overeenstemming en tegenstelling verheerlijkt. Het vriendenpaar Willem III en Bentinck brengt hem tot bespiegeling van „'t uiterlijk verschil bij 't innerlijk gelijken" (str. 188) en tot de uitroep in str. 212:

„Verscheiden mann'lijk schoon der lente-levensjaren,
Zoo kwistig door natuur het vriendenpaar bedeeld,
Hoe blijft de menigte op uw tegenstelling staren:
Hier 's ochtends blonde tint, — daar glinst'rend bruine haren, —
Een blik zoo blij te moe, dat aller hart hij steelt, —
Een oogenopslag, die, verzoekende, beveelt."

Evenzo stelt hij str. 251 Amalië naast Mary, de herfst naast de lente, de geestdrift naast de weemoed.

De neiging tot vergelijken zit bij Potgieter diep. Zijn cultivéring van citaten is er ook een gevolg van, want wat is een citaat anders dan een vergelijking tussen twee situaties, een reële en een litteraire? Lang niet altijd dan ook is de vergelijking de basis van een beschouwing, een middel tot typéring. Vaak is zij alleen maar een „pleasant association". Zo is de vergelijking in de Inleiding tot het Leven v. B., tussen Potgieter's plan voor de feestelijke onthulling van Vondel's standbeeld en Hooft's plan voor de feestelijke ontvangst van Maria de Medici niets dan een pleasant association: „het stond in de negentiende eeuw geschapen als in de zeventiende: „'t zij de Heeren zich der kosten ontzien," mogt ook de uitgever van de Commissie zeggen. – – – – – het was een vernieuwde aanleiding om met den Goethe van Eckermann uit te roepen: Wer aber nicht eine Million Leser erwartet, sollte keine Zeile schreiben." Potgieter's denken is dus vergelijkend. Bij elk voorval rimpelt zich de gedachte uit in parallelen van elders en vroeger, in historie of litteratuur. Het complement van zo'n betrekkelijk statische gedachtenbeweging, zo'n beschouwend verwijlen bij één punt, is een zwakte in de progressie. Er zit in 't algemeen weinig voortgang in zijn gedachten, en als de voortgang noodzakelijkerwijze toch komt, is het een sprong, een zeer snelle overgang.

Wat nu het syntactische parallelisme betreft: dat is vaak de vorm waarin een beschouwend uitgewerkte vergelijking, scherp in enkele zinnen toegespitst, verschijnt. Dat parallelisme is dus geen sierlijkheid, geen gracieuze aesthetiek, maar in volle spanning functionerend parallelisme. Dat moet onderscheiden worden van parallelisme, dat alleen maar om de vormschoonheid wordt toegepast en die objectieve zin mist.

Enkele voorbeelden van zulk volop functionérend parallelisme laten we volgen. Dé grote vergelijking-en-tegenstelling in Potgieter's leven, de vergelijking tussen zijn eigen energieloze tijd en de krachtig-levende zeventiende eeuw, vormt het thema van de aanhef van het Rijksmuseum, een grootse ouverture waarin het motief van het hele stuk met volle orchestratie wordt uitgebazuind. Alle spanning van zijn gevoel — niet treurend romantisch, maar heroïsch, striemend en voortzwepend — legt Potgieter in die vijf grote perioden, die samen twee-en-eenhalve bladzij vullen, en ieder voor zich bestaan uit een zware these „Er was een tijd – – –", telkens herhaald in trots-verheerlijkende nadruk, en een antithese

die trilt van schaamte om het nationale verval. De vormen zijn traditioneel, van oratorischen huize, maar hier tot hun uiterste waarde geactiveerd. Alles werkt hier mee: de strakke structuur der perioden, het plechtige allegorische tafereel in het begin, de ruime blik om de beide wereldhalfronden, de concrete uitdrukkingen van het „bezem op de mast voeren", het „zeilen hijschen" van de dienstbare vloot der Handel-maatschappij, de „ijle rook" die de twist van de priesteren der wetenschap doet opgaan. Verder de kracht van de „meesteresse der zee", het „braveeren van de ongenade van 's aardrijks hoeken", „de kampvechter voor het nieuwe", de „wachter bij den reeds verworven schat", de adel in de eerbied voor de balling. En, meer in het formele, de verdubbelingen: „haar oorlogszwaard of haren olijftak", „Gij, die het leest, als ik die het schrijf", „haars gelijken, haar minderen", „ochtend- of middag- of avondlicht", „in Noord- of in Zuid-Amerika", „blond van lokken of grijs van haren", „schaarsch en schraal tot verklarens, tot wettigens toe--" enz.; de alliteraties als in „vonnis ontving", „de roemlooze ruste", „de boeijen te verbreken". Tenslotte het zeer strak gestileerde rhythme dat ten sterkste meewerkt om de stemming te bepalen. Plechtig werken die ver uiteenliggende zware accenten. Vaak twee, vaak meer onbetoonde syllaben liggen er tussen: de wēegschăal dĕr vōlkĕrĕn -- ter hānd wĕrd gĕnōmĕn – hebben welsprēkĕndĕ stēmmĕn dĕ rōēmlŏozĕ rūstĕ văn Jānmăat bĕklāagd –.

Prachtig is daarom de excuserende overgang aan het slot in de praatzin: „Vergeef mij, ĭk wīldĕ ū ĭn dēzĕ blādzijden slechts uit-
„noodigen tot hare beschouwing, mits ge vergunt, dat liefde aan-
„vulle, waar talent te kort schiet," met zijn veel lichtere, levendiger, meer iambische accentuéring.

Eng genomen parallelistisch is slechts de herhaling van het grote verband tussen these en antithese zonder voegwoord, ondersteund door de herhaalde aanhef. Nauwer parallelistisch is de these van de vierde periode.

Het vervolg bevat een verdediging van de lofspraak op de schilderijen. Hij vergelijkt de Hollandse schilderschool met de antieke kunst en de Italianen, in de vorm van uitvoerige toegeving met these. En de samenvatting van de beschouwing wordt dan gegeven in één uitvoerige parallelistische zin: „Den oude zijn schoone wereld,
„en zijn nog schoonere Olympus, door zijne dichters gedroomd,
„door zijne wijsgeeren gedacht; — den zoon van het zuiden eene
„kunst, die zijne eeredienst schoort, die zijne zinnen in prikkels

„van godsdienstig gevoel verkeert, ontvankelijk als het volwassen „kind levenslang voor de eerste blijft; — ons daarentegen, ons „natuur, maar gezien met de oogen der liefde; ons waarheid, maar „beschouwd met zin voor het schoone; ons voorgeslacht, vaderland, „vrijheid, het hoogste, waarvoor ons harte blaakt, uitgezonderd het „goddelijke, waarvan wij geene afbeeldsels dulden."

De parallele vooropstelling *Den oude – – – – – den zoon van het zuiden – – – ons* accentueert de tegenstelling tussen de drie kunstwerelden. Juist de parallele zinsvorm onderstreept de antithese. Zulk parallelisme functioneert krachtig. Meer fraai dan noodzakelijk zijn de parallelismen in de onderdelen: „Zijne schoone wereld en zijne nog schoonere Olympus", met een dubbele (opsommende) bepaling, „door zijne dichters gedroomd, door zijne wijsgeeren gedacht". Variérend-preciserend is de dubbele bepaling bij kunst: „die zijne eeredienst schoort, die zijne zinnen enz." Meer gespannen is weer het nauw geparalleliseerde opsommende: „ons – natuur, maar gezien met de oogen der liefde", „ons – waarheid, maar beschouwd met zin voor het schoone", dat in zijn vorm-nadrukkelijkheid de gecomprimeerde belijdenis is van Potgieter's nationale kunstopvatting.

De parallele hoofdopzet is dus de weerspiegeling en de toespitsing van een gedachtenzware inhouds-vergelijking en tegenstelling.

De bespreking van de figuren Oranje en Granvelle laat Potgieter ook uitlopen in een scherp-vergelijkend en tegenstellende samenvatting: „Beide zouden partij moeten kiezen, ieder hunner; „liever, de keuze des eenen zou die des anderen niet zijn. Beginse„len naar belangen te plooijen, moge aan de orde van den dag „wezen, in onzen tijd; wie zou Granvelle het onregt willen aan„doen, hem te verdenken, dat hij in zijne eerzuchtige droomen de „tiara van verre zag? — wie Oranje willen lasteren, als had hij „eenen benijdenden blik geslagen op den gravenhoed voor hem? — „al omklemde de eene bij de gedachte aan de naderende gebeurte„nissen, zijnen bisschopsstaf vaster; — al beschuldigde de laatste „zich bij deze van te groote deernis, die meêgevoel dreigde te „worden?"

Men voelt met hoeveel zorg de parallele gedachtenlijnen hier getrokken worden. Eerst liggen de twee lijnen nog naast elkaar in „beide zouden – – –"; dan komt de splitsing in „ieder hunner –". Dan overkruisen de lijnen elkaar sierlijk in: „de keuze des eenen zou die des anderen niet zijn". Er volgt een dwarse doorbreking met een generaliserende toegeving omtrent de eigen tijd. Maar dan

komen de parallele volumen: eerst enerzijds een beeldende oratorische vraag; dan anderzijds een als pendant beeldende (beide zien uit naar een tiara — een gravenhoed) oratorische vraag; besloten met enerzijds een toegevende zin en anderzijds een toegevende zin. De lijnen komen weer samen in de volgende zin: „Voor de eerste maal huns levens gevoelden *beide* – – –", nog nauwer vereenigd in de hervatting: „gevoelden *zij* – – –".

De spanning tussen de parallele lijnen wordt groter, wanneer geen voegwoord ze, al is het dan ook in tegenstelling, verbindt. Zo in de beschrijving van de paarden Gedr. str. 18, waarvan we de eerste twee verzen al citeerden:

„'t Verscheid'ne boeide me, waardoor één zelfde weelde
Uit sterkte en schoonheid sprak maar deez' gewijzigd streelde: —
De blik, die op zich hief, — de blik, die neêr zich sloeg, —
Waar fierheid blijde in blonk, — waar schalkte loos uit loeg; —
Mimosa, die haar lust betooverend verheelde,
En Robin Hood, die roem op zijne liefste droeg!

Ook hier weer wordt de knoop, in het eerste vers gelegd, in de volgende losgewonden, en worden de lijnen parallel getrokken.

Die uitgesproken voorliefde voor duidelijk uiteengelegd vormparallelisme brengt Potgieter wel eens tot eigenaardige gespannen zinsvormen. Bijvoorbeeld in de Zusters (216) „– hij had te kampen „met het zonnige landschap met de zoele lucht, dat men buiten „gewaar werd, die binnendrong"; en Zusters (63): „Graevestein „stond Doortje, toen ze opwies, dezelfde scholen — dezelfde „meesters, toe, welke Anne had bezocht — die Anne hadden onderwezen."

Zulke vormen, die al heel gauw tot een hinderlijke manier zouden worden, blijven zeldzaam. Toch is het al typerend dat hij ze wel gebruikt; ook, speels, eens in een overigens los geschreven brief aan Huet (III, pg. 121):

„Als Gij muzikaal waart;
„Als ik muzikaal was,
„welk een brief zoudt Ge ontvangen, welk eene week ik beleven."

Het vormparallelisme bepaalt zich echter niet tot zulke gevallen van inhoudsvergelijking en -tegenstelling, evenmin als de inhoudsvergelijking alleen toegepast wordt ter karakterisering.

Het meer algemene parallelisme kan men van de inhoud uit benaderen door te letten op de tweetallen, onafhankelijk van hun onderlinge verhouding.

Opvallend is de frequentie van woorden die een tweetal of een correlatie aanduiden:

paar, dubbel, de dubbele – – – van – – – en, beide, beide – – – en, zoo – – – als, zoowel – – als, niet alleen – – – maar ook, nu eens – – – een andermaal, om 't zeerst – – – en, om strijd – – – en, beurtelings – – – en, om beurte – – – – en; noch – – – noch, 't zij – – – 't zij, of – – – of; deze – – – – gene, de eerste – – – – de laatste, de eerste – – – – de tweede, de eene – – – de andere; hier – – – – ginds, hier – – – – daar.

Men zou zelfs kunnen spreken van een „techniek van het tweetal". Het is ondoenlijk de talrijke mogelijke vormen van sterker en zwakker parallelisme van zinsdelen, bijzinnen, hoofdzinnen, samengestelde zinnen, die daaruit voortkomen op te sommen. Voor de „techniek van het tweetal" zullen we echter als voorbeeld de inleiding tot het Leven van Bakhuizen analyseren. Die vertoont die constructiewijze in sterke mate.

Potgieter peinst daarin over zijn mislukte plan, Bakhuizen's „Vondel met Roskam en Rommelpot" te doen herdrukken en bij de onthulling van het standbeeld van Vondel door de Commissie de feestelingen te doen aanbieden. Potgieter verlustigde zich in die gedachte: 1°. de wijze op welke het onderwerp daarin was behandeld bleek mij zoo weinig verouderd, 2°. de gansche beschouwing scheen me nog zoo frisch toe —. Er was nog tijd genoeg om het boekje keurig uit te geven: 1°. onze pers had dikwijls bewezen in geene verdienste van uitvoering bij de drukkunst uit den vreemde achter te staan; 2°. voor de illustraties, ter kenschetsing der ontluikende koopstad vereischt, mogt Rochussen's teekenstift de borg der zege heeten.

Het zou een „dubbele gedachtenis" wezen: 1°. een herinnering aan Vondel, 2°. school er iets aandoenlijks in den waan dat de verscheidene (Bakhuizen) dus bij de verwezenlijking van zijn ontwerp zou tegenwoordig zijn. Maar dan komt een „dubbele vraag" bij Potgieter op: 1°. Schatte Potgieter, door vriendschap vooringenomen, de waarde van het stukje te hoog? 2°. Had Bakhuizen de onderscheiding ten volle verdiend, dat bij het overdragen van het standbeeld aan het stadsbestuur, ook de herinnering aan hem verlevendigd werd? Gelukkig is die twijfel volkomen op te heffen, „want bevoegder vernuften ter beantwoording dier dubbele vraag, „dan een tweetal leden der commissie zelve aanbood, leverde onze „letterkunde niet op." Dan volgt een paralleliserende vergelijking van de Vondelstudie van Van Lennep en Alberdingk Thijm.

„Gedurende bijna drie lustrums hadden zij het algemeen om 't zeerst
„met blijken hunner studie van Vondel verrast. Verscheiden mogten
„de vruchten van hunnen arbeid zijn gebleken, naar den verschil-
„lenden aanleg van dezen en van genen geest, — naar het standpunt
„dat hen geboorte, opleiding, omgang kiezen deed, — naar de
„vormen die hen, ter bereiking van hun doel, de passendste schenen,
„— beider streven was een wedstrijd geworden in kennis van het
„onderwerp, waarbij het oordeel der toeschouwers in veelzijdigheid
„won. Toejuiching bleek zoo den een als den ander ten deel ge-
„vallen; wien het onvermengdst? wien het meest? dat vermag
„slechts hij te beslissen, die het grooter en kleiner publiek, waartoe
„ieder dier auteurs zich meer bijzonder rigtte, evenzeer kent."

We kunnen niet blijven citeren. Van Thijm's verheerlijking van Vondel, ook als hij hem niet beschrijft, geeft hij twee voorbeelden (pg. 3). Zijn bezwaren tegen Van Lennep's Vondeluitgave formuleert hij in drie parallele vragen. Bij de verklaring van de mislukking werpt hij twee hypotheses op (pg. 9). Twee andere mogelijkheden worden afgewezen (pg. 10). Twee bedenkingen heeft de heer Binger tegen de uitgave (pg. 10). Op de tweede geeft Potgieter twee antwoorden.

Behalve dat Potgieter het tweetal (c.q. drie- of viertal) personen of situaties ter vergelijking gebruikt, houdt hij er dus ook van, zijn gedachten, mededelingen, vragen, redengevingen, hypotheses, enz., symmetrisch in tweetallen (c.q. drie- of viertallen) op te sommen, en, die met elkaar vervlechtend, zijn betoog voort te spinnen. Het mozaïek-achtige, dat de compositie eigen is, is op deze wijze ook een kenmerk van de voortgang van het betoog zelf. Met de reeds besproken verdubbeling of verveelvoudiging van rededelen geeft dat een totaalbeeld van een uiterst gecultiveerde classicistische stijl, statisch en architectonisch.

De „opsommingen" zijn gewoonlijk (zwak)parallelistisch. Men zie het eerste voorbeeld uit de inleiding van het L. v. B.: de onderwerpen („de wijze op welke ---" en „de gansche beschouwing ---") staan parallel aan het begin van de zin, de Vf. staan gelijk en variëren elkaar (bleek—scheen) en het zinseinde met „zoo" verloopt gelijklijnig. In het tweede voorbeeld is van enig formeel parallelisme geen sprake, maar de inhouden staan parallel als redengevingen voor de ene conclusie: „tijds genoeg bleef nog te onzer „beschikking, om het boekske een gave te doen worden in ieder „opzigt den hoogtijd waardig". Van het derde ligt de inhoud verspreid in het voorafgaande; daar is het alleen de gedachten-

complicatie die boeit. In het vierde hebben de twee vraagzinnen als zodanig weer zwak parallelisme in de zinsvorm: „Schatte mis- „schien de ingenomenheid der vriendschap ——————— de waarde „van zijn werk te hoog? was de onderscheiding ——————— ten „volle verdiend?"

De twee voorbeelden op pg. 3 zijn nauwer parallel:

„treffend beschaamt nu eens het aandoenlijkst-gemoedelijk *Kerst-* „*lied* al den klinkklank van Jan Vos, — edelaardig handhaaft een „andermaal Jacob van Campen, door een enkel woord, met zijn eigen „karakter den zedelijken moed des afwezigen poeëts." Parallel staan hier de vooropgeplaatste praedicatieve attributen, „treffend" en „edelaardig", gevolgd door Vf. „beschaamt" en „handhaaft" en door de correlative „nu eens" ——— „een andermaal". Dan volgen de subjecten en de minder parallele rest.

Dit geval is in 't biezonder karakteristiek voor Potgieter door de nadrukkelijkheid van de vooropplaatsing van het praedic. attrib., terwijl die nadruk nog weer versterkt wordt door herhaling van de hele vorm. Een bijna gelijk voorbeeld is het volgende.

Potgieter spreekt in het L. v. B. over Kneppelhout, die de oorzaken van (Leiden's) krankte uitgevorscht, en de er voor toegediende geneesmiddelen getoetst had. „Onverholen gaf zijn harte de „deernis lucht welke hem het telkens verder om zich grijpen der „eerste (de krankte) inboezemde; onverholen vierde zijn geest de „ergernis bot, opgewekt door de dwaasheid die zich van de laatsten „(de geneesmiddelen) heul beloofde." Ook hier weer een nadrukkelijke vooropplaatsing „onverholen", nog verzwaard door herhaling aan 't begin van de tweede zin. Dan de parallelistisch-gevarieërde Vf. „Gaf ———— lucht" en „vierde ———— bot", de parallele subjecten „zijn harte ——— zijn geest", en de parallele objecten: „deernis" en „ergernis". Het is verder merkwaardig dat het parallelisme een zware nadruk legt op het zinsbegin, terwijl een belangrijk deel van de mededeling in het a-symmetrische zinseinde ligt. Een ander voorbeeld, ook met inversie, gaven we aan 't einde van Hoofdstuk II.

In de poëzie is parallelisme eerst recht een allesbeheersend principe. De structuur is daar nog strakker en kantiger dan in het proza. Toch valt het daar niet zo op als in het proza, omdat het versschema zelf al een structuurregelmaat geeft. Melodische herhalingen en refreinwerkingen zijn er ook gewoner.

De parallele zinslijnen vallen gewoonlijk samen met de lijnen van het versschema. De strofe of een deel van de strofe wordt vaak

gelijkmatig in parallele delen verdeeld. De eerste strofe van Gedr. luidt b.v.:

Wat wolk van dwarlend stof, met weêrlichtspoed geheven,
Zou Meerhof op zien gaan bij 't dreunen van zijn grond, —
Wat even stouts als schoons verrassend haar ontzweven,
Van onder 't hoog geboomt' door 't blijdst gebriesch verkond, —
Wanneer uit 's Konings stal de keus mij waar' gegeven
Of 's Prinsen stoeterij tot mijn beschikking stond.

De twee samengetrokken uitroepen vullen het eerste en het tweede verzenpaar; twee conditionele zinnen, aaneenschakelend-tegenstellend verbonden beslaan vs. 5 en 6. De strofe is dus van 't begin tot het eind symmetrisch verdeeld. Zelfstandige vragen en uitroepen, uitvoerige bijzinnen, die verdubbeld of verveelvoudigd worden, zijn vaak asyndetisch, door woordherhaling aan het begin, verbonden, en hun begin valt dan gewoonlijk samen met het begin van het vers. Strofe 9 vs. 2 begint een relatieve zin met Wie, vs. 5 een parallele met Wier, strofe 16 vs. 1 en vs. 4 hebben een parallele uitroep; de eerste helft van de strofe wordt verder gevuld met een vraag, de tweede met een uitroep.

Strofe 20 vormen vs. 4 en 5 twee bijzinnen van tijd, beide met *Zoo dra* aan het begin van het vers.

Strofe 25 is weer in tweeën gedeeld, beide delen bevatten parallel een concessieve zin, met *Al* aan 't begin van vs. 1 en vs. 4.

Strofe 26 vs. 5 en 6 bevatten parallele uitroepen met *geen* aan 't begin van het vers; strofe 27 beginnen in vs. 3 en 5 parallele conditionale zinnen met *Als* [1]).

Vaak ook wordt een vers in twee gelijke delen verdeeld. B.v.:

str. 2 vs. 2 Om weem'ling over 't veld, om klaat'ring in den vloed
vs. 6 Wijl fraaijer wijkt voor fraaijst en glans bezwijmt [voor gloed.
str. 4 vs. 1 Verscheidenheid van ras, verscheidenheid van gaven!
str. 6 vs. 3 Schoon hoog de haag mogt zijn, schoon wild de [woudbeek stroomde, —

Vatten we het voorgaande samen. Veelal bleken de woord-

[1]) Zie verder str. 30 vs. 4 en 5—6, str. 34 vs. 1 en 2, str. 38 de streng parallele eerste twee verzen; vs. 4—5 dubbele relatieve zin asynd. tegenstellend ondanks vormverschil. Strofe 40 vs. 1, 2 en 3 met parallele uitroepen, in 41, 3 en 4, 5 en 6, strofe 43 vs. 5 en 6 enz.

herhalingen naast hun objectieve functie in de zin en het zinsverband een subjectief plus te bezitten. We wezen er op bij de herhaalde exclamaties, imperatieven, bevestigingen en ontkenningen, de naamsherhalingen en de soms voelbaar te gespannen binding van coördinatie's; maar de meeste bewijskracht ligt toch in de frequentie en in de totaliteit van alle herhalingsvormen. Biezonder merkwaardig is daaronder het type: „Scherp staarde hij, scherp naar het „vensterken, boven hare deur —". Zo'n zin is, met zijn sterke beginaccent en zijn herhaling, hamerend van intensiteit. Het is wel niet te gewaagd, wanneer we in dit subjectief plus de uiting willen zien van Potgieter's wilsintensiteit, vastheid en onverzettelijkheid [1]), psychologisch identiek met de intensiteit van de these na de concessie.

In het parallelisme wordt de subjectief-intensieve factor, zoals we aangetoond hebben, door andere gekruist: door het vergelijkend-tegenstellende principe en de meer algemene voorkeur voor verdubbeling en complicatie.

Intensief zijn natuurlijk niet alleen de herhalingen. De zware aanloop met inversie zou uit dit oogpunt onderzocht kunnen worden [2]), eveneens de rythmiek, de „snelle" en de korte vormen, die alle een vorm van intensiteit zijn of kunnen zijn. De „kortheid" is het onderwerp van het volgende hoofdstuk.

---

[1]) Vgl. Huet, Lit. Fant. XIII, 9: „Nooit heb ik onverzettelijker man ontmoet."
[2]) Zie vbb. bij Prof. Overdiep, L. V. IV, 187.

HOOFDSTUK IV.

CONCENTRATIE.

Potgieter heeft, met Staring en Huygens, de naam van kort, kernachtig, te zijn. „Kortheid" is voor het bedoelde geen onverdeeld gelukkig woord [1]), omdat lange zinnen en veelsyllabige woorden juist een kenmerk van „Knappheit", bondigheid kunnen zijn. Het gaat niet om de hoeveelheid gebruikte woorden, maar om een maximum aan mededeling bij een minimum aan gebruikte taalmiddelen. Een zekere versterking van de uitdrukkingsintensiteit is er het resultaat van.

Potgieter probeert welbewust zijn vorm bondig te maken, vooral in zijn poëzie. Hij laat zich dan ook door zijn lezer verwijten [2]): „Dat korte, daar altoos de duid'lijkheid bij lijdt ---." Daardoor wordt hij pittig, fors, „kernig".

Op zichzelf karakteriseert hem dat nog maar vaag. Gecultiveerde bondigheid is daarvoor een te algemeen verschijnsel.

Als men hem met Staring vergelijkt, valt het op dat Potgieter geen puntdichten gemaakt heeft, anders de vorm waarin zij die bondigheid najagen, hun kunsten botvieren. De speelse bondigheid, met woordspelingen, zoekt hij dus niet. Hij is ondanks alle verstandelijkheid geen verstandsdichter — hij zoekt hoger, de schoonheid [3]) en de ernst.

Een vergelijking van Gedroomd Paardrijden met Staring's epische gedichten zou een onderwerp voor een aparte studie zijn. Er is ten eerste het enorme verschil in inhoud en stemming: Staring de man die ver boven zijn verhaal staat, die, ondanks het feit dat hij af en toe glimlachend om de hoek kijkt, objectief verhaler blijft;

---

[1]) Vgl. Schneider, Ausdruckswerte, pg. 48.
[2]) Gedr. P., 14.
[3]) Zie de mooie strofe Poëzy II, 114—115:

Verklaar het mij, die al zoo vroeg ik vierde,
Wier lof zoo vaak van mijne lippen klonk,
Als de uchtendgloor door 't ruim der heem'len zwierde,
Als 't avondrood de kimmen luister schonk,
Waar ik mijn schreên in 't rijk der lett'ren stierde,
Waar 'k uit de bron der kunsten gretig dronk,
Zeg, schoonheid! zeg, waarom de spraak me faalde
Toen eensklaps mij uw volheid levend straalde?

Potgieter de man die middenin zijn visioenenwereld staat, die veel subjectiever is en per slot van rekening veel hoger grijpt. In zoverre is er geen vergelijking mogelijk. De kortheidstechniek zou wèl te vergelijken zijn. Maar ook daarin zouden grote verschillen blijken. Ook daarin is Potgieter veel subjectiever. Men zou waarschijnlijk wèl Staring's kortheidstechniek in zijn geheel bij Potgieter terugvinden, maar daarentegen veel merkwaardige vormen van Potgieter bij Staring vergeefs zoeken.

Verder is de bondigheid een factor die bij Staring gelijkmatig zijn epische gedichten beheerst, van het begin tot het eind. Bij Potgieter daarentegen wordt de kortheid gekruist door andere factoren, de herhaling in 't biezonder, die als verbreding, verzwaring van de taalvorm recht tegen het bondigheidsprincipe ingaat. Wat de inhoud aangaat: daar is de telkens weer optredende neiging tot divagatie in krasse tegenspraak met de bondigheid. De bondigheid betreft dus meer het detail dan het geheel.

In het proza, vooral het latere, zijn het dan nog de omschrijvingen en de plechtstatige zinsafrondingen, de beheerste neutrale, sierlijke en verzorgde omgangsvormen die met de bondigheid strijden.

De middelen waardoor een zekere gedrongenheid bereikt kan worden zijn zo velerlei, dat we ons tot enkele die voor Potgieter blijkbaar typisch zijn, zullen bepalen.

In de beschrijving is het een bekende verkortings-methode: uit de te beschrijven situatie alleen de meest kenmerkende en treffende trekken te noemen en alle bijkomstigheden weg te laten. Men bereikt zo een geserreerd en vaak evocatief beeld, dat de lezer alles ineens voor ogen stelt (Schneider, Ausdruckswerte, 49). „Lief en Leed in het Gooi" plaatst de lezer zonder enige inleiding in medias res: een eerste middel om pakkende kortheid te verkrijgen. „Was er „iets daemonisch in de keuze van het air, dat de schalk floot? Wist „hij, welk tooneel mij aan de bemoste plek achter dien wiegelenden „dennentak boeide, toen hij op het onverwachtst dat sein hooren „deed?" De situatie-beschrijving beperkt zich aanvankelijk tot het vermelden van „een bemoste plek achter een wiegelende dennentak", en hiermee alleen al wordt de sfeer van een zomerdag met zoele wind, bosgeur en een idyllisch plekje in de schaduw als in een flits aangegeven. Niet dat de lezer dat alles in zijn precisie voor ogen zou hebben, maar halfbewust is de sensatie daarvan gewekt. Het hangt er maar van af, of die trek genoemd is, die „het hem doet".

Zoals reeds eerder opgemerkt, tot een rustige beschrijving komt Potgieter nooit. Of de beschrijving verwordt tot een betoog, òf hij

beperkt zich tot zulke korte evocatieve trekjes, in het voorbijgaan genoteerd [1]).

Sprekende over de verveling in huis in Bakhuizen's jeugd, waarin geen inkwartiering enige variatie bracht, merkt Potgieter op: (hij was) „te jong om zijn eerste fransch te hebben geleerd op de knieën „van een grombaard de l'empire, of zijn eenig russisch te hebben op- „gevangen van tusschen de knevels eens kozaks." Met „op de knieën van" wordt even een aanduiding gegeven van een mogelijke vriendschappelijke verhouding à la Le Grand, en door de knevels van de kozak wordt men gedwongen zich de hele ruige figuur voor te stellen.

De vormen, waarin zo'n korte expressieve trek verschijnt, zijn uiteraard zeer verschillend. Een tekenend adjectief kan die geven, een plastisch werkwoord, een afgescheiden bepaling [2]), waarbij de plaats in de zin en de accentuering kunnen meewerken.

Eén vorm beschouwen we als specifiek Potgieteriaans: de vergelijking van gemoedsstemming met uiterlijk of omgeving.

Die vergelijking wordt wel vaker toegepast in bewogen momenten, wanneer de stemming van de hoofdpersoon samenklinkt met de stemming van de omgevende natuur. Zo in Streuvels' Grootmoederken: „Ze kon niet meer, 't stormde als een vloed, haar on- „gelooflijke wanhoop, *donkerder dan het land* waarover ze nu liep."

Of wanneer het onderwerp er vanzelf toe leidt, als in het volgende: natuurkind in de natuur: „Alientje wist er niets van, maar „ze was een vlasblonde, kriekeblozend, frischvellig appelrond meisje, „*gezond en blij als de bloemen* waarin zij soms te wentelen lag in „het zonnige gras op een verloren hoekje van het doodstille, droom- „zachte dorpje." De vergelijking met de natuur ligt hier zo voor de hand, dat ze al uitkomt in de adjectieven *vlasblond, kriekeblozend, appelrond.*

Of wanneer de intensiteit van de gewaarwording een nabije vergelijking te voorschijn dwingt, als in Van Lennep's Pleegzoon (pg. 30):

„ „Almachtige God! wat zie ik daar?" en zijn gelaat werd witter „dan de borstwering, waar hij over leunde."

Potgieter gebruikt deze soort van vergelijking veelvuldig om haar kortheid: omdat ze stemming en situatie in één praedicering samen-

---

[1]) Dit bewijst dat de korte trek, althans wat Potgieter betreft, geen gevolg is van het novellistisch genre.

[2]) Zie daarvoor Prof. Overdiep, L. V., III, 151.

dringt. De vergelijking wekt dan niet zozeer een stemming, maar is een middel om in het voorbijgaan even een situatietrek aan te geven.

Bakhuizen's vader, nooit in gevaar van bankbreuk, „kan in zijne zijkamer bedaard een goudenaar opsteken", als het uur komt dat de kwitantiën uitbetaald moeten worden. „Verzekerd dat wie uit „den kelder te voorschijn kwam pet of hoed eerbiedig ligten zou, „zijn geld onder den arm, of op den kruiwagen neêrgevlijd, of in „de kar zaamgetast, zag hij het schouwspel *even onbekommerd* aan, „*als* de blaauwe wolkjes varinas de lucht ingingen." (L. v. B. 45).

Bakhuizen's ouders worden geschilderd: „hij, *stemmig als de „saijetten kousen*, die uit den korten broek te voorschijn kwamen; „zij, *zedig als de neepjes* der kornet, die hare donkere tronie om- „sloot." (L. v. B., 32).

In „Lief en Leed": „Maar zijne beschroomdheid bleek voorbij- „gaande te zijn, als de schaduw van het wolkje, dat over onze „hoofden dreef. Hij wenkte Ador; ––" (Proza I, 298). In „De Zusters": „Toen werden hare gedachten velerlei, als de kleur- „schakeringen van het landschap zonder wedergâ" (id. 161).

In „Florence":

> Helaas! elk heil dat hij zich heeft gedroomd,
> Hij zag 't zijn greep gelijk die wolk ontvlugten,
> Niet langer thans door avondgoud omzoomd; (Poëzy I, 237).

Evenzo Poëzy I, 241 (str. 3), Verspr. en Nag. Poëzie I, 165 (str. 2).

In Gedr. P. doet een dergelijke vergelijking soms denken aan de zeventiende-eeuwse hoofse lyriek, b.v. str. 265:

> Of overschijnt zij niet de helste diamanten
> Door vonk'ling van vernuft, met elk talent bevriend –––

De beschrijvende vergelijking beperkt zich overigens niet tot de vergelijking van uiterlijk en innerlijk, b.v. de ook wat vernuftig zeventiende-eeuwse in str. 109:

> En kust, wat schittrend snoer van paarlen ook moog hangen
> Om haren donzen hals, er held'rer van haar wangen, –––[1])

In deze wendingen valt de neiging tot het maken van (antithetische) vergelijkingen dus samen met het streven naar beknoptheid. Van de beknoptheid die de vergelijkingsvorm mogelijk maakt, geven we nog twee voorbeelden.

---

[1]) Vgl. Sch. en V. I, 2, 3, 7, 7.

In „Lief en Leed" (Proza I, 299) zal Brammetje over een partij vertellen, maar telkens dwaalt hij af. Hij vraagt: „Maar zeg, waar is Albert?" Het antwoord: „dat weet ik niet, maar ga nu eens met „je verhaal over die partij door" wordt gegeven in de vorm: „Dat is een raadsel als uwe partij, Brammetje." De twee mededelingen worden dus kort vergelijkend samengevat. Soms is de puntigheid geforceerd. Dat is bijvoorbeeld het geval in de 3e en 4e strofe van Florence, de 20e zang, die zo mooi begint:

„Wie durft zich vreemd aan allen wensch verklaren / Verheerlijkt eens afzwevend van omhoog, / Den dampkring om den aardbol in te staren? – – – – Het land, de streek, de lieve plek te ontwaren / Waar ons gemoed ontlook voor de eerste lent?" — De inhoud van str. 3 en 4 zal wel zijn: Al is het met klimop begroeide venstertje van ons ouderlijk huis als een droom verdwenen, de natuurindrukken uit onze jeugd bewaren we toch. De strofen zijn:

Een droom gelijk zij 't vensterke verzwonden,
Dat naar zijn boog van verre ons zag gewend,
Waaruit een lachje ons 't welkom plag te konden;

Geen klimop dat zijn loten langs den muur
Om iedre gleuve ooit hechter heeft gewonden
Dan de indruk wij bewaren der natuur!

Het droom-gelijke verglijden der beelden: de lieve plek, het huisje, het vensterke met klimop, het lachje, het avondschemeruur onder 't loover (in str. 4) contrasteert met de uitdrukkingsvorm — de hechtheid waarmee het klimop zich in de gleuven windt, wordt vergeleken met de hechtheid van de natuurindrukken uit onze jeugd. De strakke geconcentreerde vormgeving staat los van de opeenvolgende beelden.

Naast bekorting van de inhoud, door weglating van al het minder nodige, is er bekorting van de taalvorm op allerlei manieren mogelijk. In de eerste plaats laat de grammatica voor ongeveer dezelfde functie de keuze tussen beknopter en uitvoeriger vormen. Verder geeft zij de mogelijkheid bestaande beknopte vormen persoonlijk buiten hun gebruikssfeer toe te passen.

1. *Verkorting van de woordvorm.*

Talloos zijn de gevallen in de poëzie, waar het rythme elisie of apocope van een onbetoonde lettergreep vereist: overal waar twee onbetoonde lettergrepen op elkaar volgen: bitt're, verdonk'ren,

hunk'ren, vergaad'ren, naad'ren, enz. Apocope van onbetoonde lettergrepen hebben vaak lidwoorden, substantieven en adjectieven uitgaande op de en de conjunctiefvormen van het werkwoord: toejuich', bespie'.

Ook de contractie's geven zo'n verkorting: geleên, draên. Potgieter geeft dat alles gewoonlijk met afkappings- of contractietekens aan. Ogenschijnlijk niet voor Potgieter typerend, als veroorzaakt door (objectieve) schemadwang, zijn ze het in werkelijkheid toch wèl. Een weker en gladder poëzie laat onbetoonde lettergrepen in de arsis een zwakke rhythmische top dragen. Potgieter elimineert ze vrijwel consequent, en met de daardoor veroorzaakte opstapeling van consonanten, en het bijna uitsluitend gebruik van vrij toonsterke lettergrepen ook in de thesis, krijgt de poëzie haar stugge, wat harde, gedrongen karakter. Ook het lidwoord *het* komt bijna alleen in de proclytische vorm *'t* voor.

> Een wereld, waarin 't lot geen wreev'lige aanklacht ducht
> (Gedr. str. 220.)
> Of aad'ren zilvers door 't smaragd der beemden gingen
> (Gedr. str. 218.)

Van voeg- en bijwoorden worden geregeld de poëtische korte vormen gebruikt: *'wijl* voor *dewijl* of *terwijl*, *schoon* en *of* voor *ofschoon*, *of* voor *alsof*, *dra* voor *weldra*, *des* voor *daarom*.

Graag laat Potgieter praefixen vallen, of worden suffixen verkort. Hij geeft hiermee bovendien een archaïstische kleur aan zijn taal: *willig* voor *gewillig* (Poëzy II, 6), *spellen* voor *voorspellen* (id., 8), *verzellen* voor *vergezellen* (id., 3), *zich dragen* voor *zich gedragen* (Gedr. str. 320; L. v. B. pg. 32), *ontschuldigen* voor *verontschuldigen* (Poëzy II, 17), *ongelijkb're* voor *onvergelijkbare* (id., 41), *verwinnaar* voor *overwinnaar* (Gedr. 118), *vrijen* voor *bevrijden* (Gedr. 116) [1].

Lange suffixen worden graag door korte vervangen: *zich verlusten* voor *zich verlustigen* (Gedr. 238), *vesten* voor *vestigen* (Poëzy II, 8), *honderdvoude* voor *honderdvoudige* (id., 31), *schild'rig* voor *schilderachtig* (Gedr. 223).

Soms maakt hij gedrongen samenstellingen: *vooruitgangsbede*, *vrijheidswensch* (Poëzy I, 115); *englenharpgeruisch* (id., 116); *verbeet'ringslust* (id., 41); *vrijheidszaak, uw jonglingsroemzucht* (id., 43).

---

[1]) Zie Hoofdstuk VI.

2. *Naamvallen.*

Evenals bij de verkorting van de woordvorm moet bij de bespreking van het gebruik van de naamvalsvormen rekening gehouden worden met twee tendenzen: die naar een bondiger taalvorm en de neiging tot archaïsering. Dat deze laatste van grote betekenis is, blijkt duidelijk uit de gevallen waarin de naamvalsvorm geen verkorting van de taalvorm meebrengt; b.v. de partitieve genitief (meer genots, Gedr. 2; dit blad papiers, Gedr. 13; een sprank azuurs, id. 9) of de archaïstische datief bij een werkwoord van verwijdering (der schemerstilte ontijld, Gedr. 2; der ravenwiek onttogen, id. 8; dier wildheid uitgloren, id. 10). Die staan op één lijn met de „oude" en „deftige" indicatiefvormen en substantieven op-e.

Anderzijds is het onbetwijfelbaar dat genitief- en datiefvormen hem aantrekken om hun bondigheid.

Wat de genitief betreft: in het proza valt alleen een betrekkelijk grote frequentie op. In elf bladzij's [1]) tellen we 25 achtergeplaatste genit. sg. (19 fem., 6 masc. en neutr.), 10 achtergeplaatste genit. plur. en 9 voorgeplaatste genit. sg. (toevallig tamelijk veel door het zevental genitieven van eigennamen). Voorgeplaatste genit. plur. zijn er niet bij. Die vinden we daarentegen in de poëzie vrij veelvuldig. In een klein fragment poëzie [2]) 5 voorgeplaatste genit. plur. en 6 voorgeplaatste genit. sg. tegen 2 achtergeplaatste genit. plur. en 5 achtergeplaatste genit. sg.

Met de voorgeplaatste genit. sg. handelt Potgieter nogal eigenmachtig. Naast gewone voorplaatsingen ('s levens lust, Gedr. 2; Spanjes lusthof, id. 11; des menschen schoonste zegen, id. 16; der liefde hemel, id. 21), gebruikt hij zo genitieven van min of meer gepersonifieerd gedachte abstracta: liefdes lof (Poëzy II, 41), liefdes lachje (id. 45), bezielings adem (id. 41), vertwijflings offer (Gedr. 128), wanhoops laatste stonde (id. 184), geestdrifts korte wijl, begeertes blik (id. 312), ook in gevallen waar aan personificatie nauwelijks meer te denken valt: overvloeds beslommer (Gedr. 220), vergevings dierbaar pand (Poëzy II, 4), voorjaars genot (II, 10).

Zeer archaïstisch is de plaatsing van de genitief tussen lidwoord (of voornaamwoord) en „regerend" zelfst. naamwoord [3]) „leent

---

[1]) Proza I, pg. 224—234, Letterk. Bentgen.
[2]) Strofe 1—20 Gedr.; voor ongeveer vier bladzij's proza te rekenen.
[3]) Stoett, Middeln. Syntaxis, § 162.

hij 't oor der Stuart's onheilsleere" (Gedr. 301), „de voorjaars zonneglansen" (id. 45), „geen huifkars groeve, geen wandlaars steg" (Poëzy II, 169). Vreemd is een vorm: „Uw oordeels vreeslijk wigt" (Zangeres O. R., 15). De mengvormen hebben bij de interpretatie al eerder moeilijkheden opgeleverd. Dr. J. W. Muller [1]) zette zich aan de verklaring van *'t omziens kilte* (Poëzy II, 84) in „Geerte's Uitvaart", en somde enkele uitzonderlijke plaatsen op: *een omziens duisternis* (L. v. B. 173), *een omziens twijfel* (id. 319), *dat omziens kille schrik* (Poëzy I, 300). Prof. de Vooys voegde er nog bij: *een omziens pauze* en *een oogwenks onthulling* [2]). Prof. Muller verklaarde in de eigenaardige verbindingen met *omziens* dit woord in deze vorm voor een nominatief, met verwijzing naar de plaatsen waar Potgieter *een omziens* zelfstandig gebruikt, voor „een oogenblikje" (L. v. B. 219: Wie geeft zich niet een omziens toe in de gedachte – – –, Poëzie II, 60: Bedeel een ommeziens die wond're kracht mijn ving'ren), terwijl de woorden *duisternis, twijfel, schrik* in deze vorm afhankelijke genitief zouden wezen. Juist omdat dit laatste bezwaarlijk gaat lijkt ons deze verklaring nogal dubieus; we zouden, vergelijkende met bovengenoemde andere tussenplaatsingen en met „Uw oordeels vreeslijk wigt", *omziens* in deze verbindingen toch maar liever beschouwen als tenminste als genitief bedoeld. *Omziens* is niet de enige vorm die zo gebruikt wordt. — Het in twee gevallen zelfstandig gebruikte *omziens* zal wel een vergissing zijn. De naaste analogie voor die gevallen is niet makkelijk te vinden. Misschien zijn het ellipsen van „een ogenblik omziens" waarin „ogenblik" als tautologisch gesuprimeerd werd, of verwarringen met „een (maal) omziens", met een zelfstandig gebruikt *een* dus, enigszins te vergelijken met het ontstaan van „wat raarder kuur" [3]). In ieder geval blijkt er duidelijk uit dat Potgieter in zijn comprimering de gestelde grenzen niet eerbiedigt.

Een achterplaatsing „telge Iberia's" (Gedr. 20) kan wel aan de bijbel ontleend zijn. Onder de datieven valt de frequente datief fem. sg. en plur. op.

3. *Werkwoordsvormen.*

Dat de conjunctivus Potgieter aantrekt, is weer ten dele te ver-

---

[1]) Een duistere plaats bij Potgieter ('t Omziens kilte), Noord en Zuid XVII, pg. 39.

[2]) N. T. IX, pg. 103.

[3]) Stoett, § 160, Opm. II.

klaren uit zijn archaïsche tint. Dat bewijzen de conjunctivi in afhankelijke zinnen, die niet geconcentreerder zijn dan de modernere vormen. Maar ook hier weer werken de twee tendenzen samen. Hoeveel compacter is niet „de kunst/Die half verberge en vertoone" (Flor. I) dan welke andere vorm ook. De frequentie van optativus en adhortativus is tekenend voor de leider.

Van de syntactische middelen die Potgieter toepast ter verkrijging van een korte taalvorm, geeft Prof. Overdiep in zijn genoemde artikelen voorbeelden uit „Eene Novelle?" We noemen daarvan: de ellips van het Vf. dicendi bij een directe rede (III 151, IV 185), de afgescheiden voorzetselbepaling die soms puntig is, het afgescheiden praedic. attributieve adjectief en het adverbium (IV 188), de groepvormende participia, de absolute constructie en het afgescheiden substantief (id. 188—190), de korte vorm van het gezegde met passief praedicatief verleden deelwoord, de infinitieven (190), de anaphora (V 211—212), de „gewone" samentrekking (id. 217), de pronominale bijzin (id. 219), het gebruik van de werkwoordsvormen, van het werkwoord *zijn*, de voorkeur voor het praesens historicum (IV 187), de verzwijging van het object en de inversie na zware aanloop (id.). De groepvormende participia praesentis en de absolute constructie's behandelde Prof. Overdiep ook voor Potgieter in zijn studie „Over het Nederlandsche Participium Praesentis" [1]).

We zullen hier nog wat aan toevoegen, en enkele punten wat breder uitwerken.

4. *Verbinding zonder woorden.*

a. „De coördinatie zónder herhaling van eenig zinsdeel wordt „natuurlijk bij Potgieter tot de uiterste mogelijkheid toegepast. Na„druk en spanning zijn echter in deze verbindingen geheel zoek" [2]).

Dit laatste menen we vooral met het oog op de poëzie te moeten betwijfelen. Daar geeft deze spaarzaamheid soms een kantige forsheid:

Houd dus 't woord door U gegeven
Toen Uw feest hier werd gevierd,
Gij uw hand hebt opgeheven
Die naar 't Oosten hebt gestierd; (Poëzy II, 21).

[1]) II, Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde, dl. 44.
[2]) Prof. Overdiep, V, 217.

In grotere verbanden wordt de logische spanning zo sterk dat het vermogen de details van de inhoud op te nemen, er onder lijdt. Men zie b.v. „Aan d'ingang van het Haagsche Bosch" [1]), dat verbeeldt hoe het gevangen hert in vrijheid zou genieten:

Hoe fier zoudt ge in den glans der maan
Er op zijn bleeke toppen staan,
Den blik er door uw rijk doen weiden,
En of er weelde volgen kon,
Die 't van den weergalooze won,
Den jongsten dag in 't Oosten beiden!
Hoe „welkom!" roepen aan 't gevaar,
Als hondgebas en jagerschaar
Er uit de dalen op mogt doemen;
En, kloof der hoornen vlugt
De lucht,
Die worst'ling zelve wellust roemen,
Daar moed den heldendood niet ducht.

Puntig is de kortheid vooral wanneer korte parallele zinsdelen niet verbonden worden (in dit geval met kruisplaatsing):

En hief ik naar den zadelknop
Mijn hand toen op, / Mijn voet ten beugel! (Poëzy II, 130).

en

Hoe zou --- De gastvrouw u er onvertraagd
Uit zijn gedaagd / Door zijn getekend! (id., 128).

En de asyndese van twee substantieven in de genitief, afhangende van eenzelfde substantief:

-- de dubbelzoete geur
Des wouds, de kruin neerbuigende in den hoogen,
Der bloemen, 't bad ontijld met frisscher kleur. (Poëzy I, 241).

Zeer gespannen is de asyndese bij tegenstelling. Ze vereist een duidelijk contrast van stijgende en dalende toon:

Waar ook de poëzy een zweem verheffens waag'
Daar grijpt de proza haar, belemm'rend, bij de slippen,
Niet smeekend: voer me meê! — gebiedend: blijf omlaag!
(Gedr. 17).

---

[1]) Verspr. en Nag. Poëzie, II, 274.

b. Onderschikking van een vragende, wensende of conditionele zin aan een antwoordende, verklarende of verzekerende hoofdzin is een zeer beknopte en gespannen verbindingswijze: ze spaart een voegwoord (indien, als, wanneer) uit [1]).

Telkens treft men deze vorm bij Potgieter dan ook aan.

> Trof anders tusschen 't suiz'lend graan
> Een flinke boerendeerne ik aan,
> Ik prees de smalheid van die paên,
> Ik plaagde, ik stoeide. (Poëzy II, 54).

> Schuilt dweepziek droomen // In 't ronde glas
> En geeft geen schromen // Bij 't lange pas:
> Beurt naast elkander // Dan op uw feest
> Nooit dubb'len stander: // Gemoed en geest!

Andere vbb.: Poëzy II, 54: Maar ik ging ––, 110: Was 't zoet –––, 133: wordt ooit ––, 141: Gaf me eerst, 142: Dorst onverzeld; Ging met mijn wensch; 141: ontsteegt ge –––; 148: Bleef hij –––; 149: Ging den gruwel –––.

Meermalen is de conditionele zin achtergeplaatst: 108: Lustig kraaijen zou dat haantje // Wierdt gij aller hennen spot!; 139: ––– Beminde zij me –––; 146: –– Werd er niet door onderrigt // Nut gesticht!

Wanneer de bijzin volgt, heeft de duidelijkheid echter nogal eens onder de beknoptheid te lijden:

> 't Wordt bij den glans, ontvloeijende aan den horen
> Der bleeke maan, wel anders mij te moe;
> Dan in den gloed, van wien de kimmen gloren,
> Neigt zich de zon der nieuwe wereld toe. (Poëzy II, 38).

Vooral in 't volgende voorbeeld:

> Wie geeft het weesjen 't in, dat ondanks wreed verneed'ren
> Ons 't wapen grijpen leert, zijn beter lot wij waard?
> (Gedr. 257).

of wanneer de hoofdzin al een beknopte zin is:

> Wat smart die haalt bij haar verzuchten
> Benaauwt opnieuw der werk'lijkheid verschiet.
> (Poëzy II, 141).

---

[1]) Dr. G. S. Overdiep, Mod. Ned. Gramm., § 362.

c. Zeer beknopt en gespannen is de onderschikking van een zin met concessieve conjunctief aan een tegengestelde hoofdzin [1]):

Wien zijn zoetheid 't oor er boeide, / Voor geen melody der min
Had hij zin. (Poëzy II, 145).

Andere voorb. (met *ook*): Poëzy II, 53 (hoe luid haar lach ook rijz'), 54 (hoe hoog de halm ook zij), 58 (wat weelde uw disch ook bie'), 42 Wat jalouzy ook d'aardsche minnaar voedt).

Frequenter zijn de vormen met *al*: 39 (Al klonk er straks iets bitters uit mijn klagte), 43 (Al gleed de pracht – – – ook – – – langs dat voorhoofd neer), 53 (Al hinnikte als voorheen mijn hit);

en die met *schoon*: 134 (Schoon de dag nog marre / Schittert door 't azuur / Vast der avondstarre / Rozenkwistend vuur), 145 (Schoon de wildzang overvloeide), 146 (Schoon de gulden zonnestralen / Zwierden – – –).

De vorm met *mogen* is uiterst frequent: 40 (Der mannen drift mogt minder mij vergoden —), 54 (Het hooi mogt geuren als weleer —).

d. Parenthesen komen in allerlei vormen voor: korte uitroepen, lange uitroepende, wensende, verklarende zinnen, zinnen waarin de auteur zijn eigen op- of aanmerkingen over 't verhaalde ten beste geeft. Soms zijn het er meer dan één. Hoewel die parenthesen een veelvoorkomend element in zijn grote geconcentreerd-synthetische zinnen vormen, zijn ze niet biezonder merkwaardig. Dat is alleen het geval met het parenthetische substantief, dat we behandelen onder „afgescheiden substantief" [2]).

5. *Zinnen zonder Verbum finitum.*

a. toeroepen, uitroepen.

De velerlei soorten van toeroepen en uitroepen zijn dikwijls kort. Het Vf. kunnen ze ontberen: de versterkte toon, in schrift het uitroepteken, maken de bedoeling duidelijk. Deze in de grond zeer natuurlijke levendige taalvormen zijn gewoon in onder klassicistische invloeden staande poëzie. Dat Potgieter ze zo veelvuldig toepast, is wat de toeroep betreft, mede hieruit te verklaren, dat de toeroep altans formeel een persoonlijke verhouding schept. De uitroep vooral staat in dienst van zijn dringende, soms overspannende condensering.

---

[1]) Mod. Ned. Gramm., § 363.

[2]) Vbb. L. v. B. 18, 18, 19, 20, 20, 21, 23, 25, 27, 27; Poëzy II, 70, 113, 116, 119, 124, 147, 149.

Een scherp onderscheid valt er tussen de twee vormen trouwens niet te maken.

In het gedicht „Ommekeer" (Poëzy II, 51—55) kan men in 't eerste gedeelte menen uitroepen voor zich te hebben, en „O lust!" dus opvatten als „O welk een lust!", totdat het pers. pron. Gij in de uitroep, en vooral in 't begin van het tweede gedeelte een toespraak: „Och, zegt wat hoofd of harte scheelt", de zekerheid geven dat het toeroepen zijn. Ze kunnen beide met O! beginnen (Poëzy II, 51, 52 tegenover id. 111, 115), ze kunnen dat ook beide missen (Poëzy II, 52 tegenover id. 110, 111, 117).

Het eerste gedeelte van „Ommekeer" is geheel vocativisch: O lust! (twee maal) Verfrisschend storten in den vloed! Gij, toets van beide moed en kracht! O weelde (twee maal) Volzoete wedloop met de wind! Gij, gulle vreugd!, alle substantieven of infinitieven, toegelicht door allerlei bijzinnen of constructie's van infin. + te, die zelf weer voortgezet of onderbroken worden door onderschikkingen van verschillende soort. Al die toeroepen worden in het tweede gedeelte samen gevat in de algemene term „Geneugten!" met een toespraak, waarna het normale mededelende verband begint.

Korte uitroepen vindt men overvloedig in het gedicht „Verrassing" (Poëzy II, 109—119), verbaasde, verraste, verrukte, prijzende, juichende en afkeurende. Er zijn substantivische bij, voorafgegaan door O! (zie boven); ook enkel substantivische, als in str. 2, waar de Landjonker in het „kluisken" de pronkgordijnen opzij schuift, en op het balkon stapt:

> Verwenschte pracht van dubb'le pronkgordijnen,
> Trots al den smaak dien verwe en vorm verried!

Ook een ontkennende uitroep (pg. 117):

> Hoe vlug ik 't hoofd ter stoute derde ook rigtte,
> Geen stralenvloed die me uit haar wimpers lichtte.

Het ontbreken van een uitroepteken wijst uit dat het karakter van uitroep eigenlijk al verloren is: de uitroep wordt niet anders dan beknopte mededeling. Gewoonlijk staat het teken er echter nog wel, als in (Gedr. str. 6):

> Geen sprong voor wien de zoon van zulken huize schroomde!

en str. 26:

> Geen kunst die in waardij mijn kunst ooit overtrof!
> Geen wetenschap die 't volk zoo tot zijn schade ontbeerde!

Uiterst beknopt ook is de toeroep tot de lezer (II, 130):

Beklagenswaardige, die 't vraagt!

of een uitroep als (Gedr. str. 30):

Beklagenswaardig dien 't aan zulke wenken faalt!

Niet alleen gewone uitroepen kunnen het Vf. missen, ook oratorische en werkelijke vragen (II, 111):

Wat droom van lust die bij uw beemd mag halen
Toen digtebij mijn blikken gij deedt dalen!

en een werkelijke vraag (II, 53—54):

Van waar den onweêrstaanbren drang
Dien 't oor te leenen uren lang
En schier te weenen?

Kort is ook het vragend-uitroepend overgenomen verwachte bezwaar van de lezer, b.v. waar de Landjonker de uiting van zijn verrukte bewondering voor een coquette schone onderbreekt met:

„Behaagziek? maar heeft zelfs de zon geen vlekken?"
(II, 118—119, str. 5) [1].

En de beknoptheid kan zo sterk worden, dat men naar de grammatische structuur slechts kan raden. Een merkwaardig voorbeeld daarvan is II, 117 str. 2, een gesprek tussen gastvrouw en Landjonker, waarin de „stoute derde" een vlugge opmerking plaatst:

„Doch waart ge," vroeg de schalke, „lang alleen?" —
„ „— Was ik het ooit bij vrienden die ik huldig?" "
Mogt 't antwoord zijn, „ „*uw boeken om mij heen!*" "
„ „ „— Gezelschap dat gemoed'lijk en geduldig
„ „ „Mijnheer om 't zeerst mogt stemmen, naar het scheen; —" " "
Hoe vlug ik 't hoofd ter stoute derde ook rigtte,
Geen stralenvloed die me uit haar wimpers lichtte.

Het is mogelijk dat „Uw boeken om mij heen" opgevat moet worden als appositie bij „vrienden die ik huldig". Maar de verschillende leestekens pleiten tegen die opvatting. Ook de opvatting als absolute constructie veronderstelt een vraagteken. Het uitroepteken schijnt er op te wijzen dat men „Uw boeken om mij heen!" moet beschouwen als een afzonderlijke uitroepende zin met ellips van „Ik had immers" of „— waren immers —".

Met de opmerking van het nichtje is iets dergelijks het geval.

---

[1]) Zie slot Hoofdstuk II.

Het kan een uitroepende zin zijn, met ellips van „Dat was dan ook – – –" of zoiets, maar het kan ook weer een appositie zijn, bij „boeken". Zij zou dan de zin van de Landjonker opnemen en voortzetten, een overrompelende zinsaanvulling die Potgieter in het puntige gesprek vaak toepast.

b. nominale zinnen in de poëtische beschrijving.

De niet-uitroepende enkel nominale zin is helemaal on-grammatisch en maakt de indruk van een notitie in telegramstijl [1]).

Potgieter past de nominale zin enkele malen toe in een opsommende poëtische beschrijving. In Florence IX (Poëzy I, 241) wordt het aanbreken van de dag als volgt geschilderd:

Het zwerk op eens van goudglans overtogen,
Het golfgeruisch een zee van vloeijend vuur
Tot op de rots het breekt in regenbogen;

En van het strand de dubbel zoete geur
Des wouds, de kruin neêrbuigende in den hoogen,
Der bloemen, 't bad ontijld met frisscher kleur.

Dit geval staat niet op zichzelf: een dergelijke wat uitvoeriger beschrijving krijgt vaker de vorm van een opsomming. Poëzy II, 116, strofe 4 beschrijft zo het logéetje:

Gestalte en gang als vorstelijk we prijzen, —
Om 't bloeijend hoofd het glinst'rend donk're haar, —
Een tweelingstarre in 't zomerzwerk aan 't rijzen, —
De levensvreugde op 't frissche lippenpaar, —
Het voorregt, dat den palm ik toe zou wijzen,
Een stem zo zacht of melody ze waar', —
En laatst maar liefst, wat mangelt aan mijn woorden,
De harmonie waarin deez' gaven gloorden! [2])

---

[1]) Schneider: Ausdruckswerte, pg. 53: Der Nominalsatz ist der vorbildliche Satz im möglichst knappen Bericht, der auf grammatische und stilistische Abrundung verzichtet. Man findet ihn in Katalogen, Börsen- und Marktberichten, auch in Tagebüchern.

[2]) Andere voorbeelden: Gedr. str. 326, waar men geen contractie van „stegen" mag veronderstellen en Poëzy II, 150, waar men een groep nomina misschien nog als losse appositie's bij „de wuftheid van een bal" mag beschouwen.

6. *Beknopte constructie's in de zin.*

Onder de talrijke verbindingen die er in de gewone enkelvoudige zin met en door de persoonsvorm mogelijk zijn [1]), is een enkele biezondere vermelding waard, omdat die door Potgieter met merkbare voorliefde toegepast en persoonlijk uitgebreid wordt, en blijkbaar een tijdlang (bij Penning en Perk) school gemaakt heeft.

We bedoelen de verbinding van een werkwoord met twee accusatieven, waarvan de ene object is, en de andere (substantief, adjectief of deelwoord) praedicatief-attribuut [2]). Deze constructie is gewoon bij *vinden, noemen, maken* en in enkele aparte gevallen. Potgieter gebruikt haar ook bij allerlei zinverwante werkwoorden.

Vaak krijgt de zin dan een archaïstische kleur, en altijd is de beknoptheid ermee gediend.

a. het praedic. attribuut is een substantief

bij *denken,* Gedr. str. 345:

> Wil 't mij vergeven, die *m' een rapper ruiter dacht*
> Dan 't uchtend ik tot mijn beschaming ben gebleken
> Indien, mijnheer de Witt! ge lang hier hebt gewacht!

Gedr. str. 27, de kritiek

> Als ik me *„een feeks" ze* dacht.

bij *prijzen,* L. v. B. 22: het vers voor 't welk Jacob van Lennep den dichter de Pindarus van Nederland prees. (Andere vbb. Gedr. str. 372 en 318).

bij *schelden,* L. v. B. 36—37: den tweeden schold ons vurig jongske maar eerzame borst een vervelend naschrijver waar hij geen liederlijke praatvaêr werd. [3])

bij *menen,* Gedr. str. 205:

> Geloof! dat als een star zijn somber pad bescheent,
> Schoon later wijsbegeerte u maar een dwaallicht meent —

bij *maken,* Gedr. str. 87:

> als knechtsche dienstbetooning // Zijn vorsten goden maakt.

bij *verklaren,* Gedr. str. 107:

> het blijk, dat hem de bloem der ridd'ren
> Dat een'ge gunstling van de schoonste hem verklaart.

bij *teekenen,* Gedr. str. 16; bij *tooien,* Gedr. str. 32.

---

[1]) Mod. Ned. Gramm., §§ 220—283.
[2]) Mod. Ned. Gramm., §§ 236—237.
[3]) Ook brief aan Huet, 16 July 1868, aanhef.

b. het praedic. attrib. is een adjectief
bij *denken,* Gedr. str. 207:

welks trouwe zijn geslacht
Onkreukbaar als de moed des waterliebaarts dacht —

bij *prijzen,* Poëzy II, 5:

Ik prees zoo somber niet het vroegst verscheiden 't beste —

bij *loven,* Poëzy II, 32:

Eer ik – – – // De taak, mij toebedeeld, aanbiddende leer loven
Benijdenswaardst van all'!

bij *roemen,* Gedr. str. 92; bij *weten,* Gedr. str. 216; bij *groeten,* 228; bij *vertonen,* 254; bij *schelden,* Gedr. 87.

De meeste zijn variatie's van *vinden* of *noemen.* Merkwaardige variatie's van *maken* zijn de volgende voorbeelden:
bij *bezweren,* Gedr. str. 371:

Bezwoer de booze fee der streek mijn spieren voos?

bij *stralen,* Gedr. str. 122:

– – Dat om ons ideaal zich duisternis verzwaart,
Schoon 't zegevierend blind moest stralen wie 't beschimpen.

De laatste voorbeelden vooral tonen welk een eigenaardige verdichting, condensatie Potgieter zo bereikt.

c. het praedic. attrib. is een partic. perf.
bij *gelooven,* Gedr. str. 207:

Een luister – – –
Die erfelijk zijn huis zich mocht verknocht gelooven.

bij *zien,* Gedr. str. 224:

de slag – – – zie door u de plek gekoren
Waarop mijn degen tuig' van welk een trouwe ik blaak.

bij 't onpers. *mij dacht,* Gedr. 196.

Een andere korte constructie is die van het gezegde met passief praedicatief verleden deelwoord; vooral frequent bij *blijken,* Gedr. 201:

Tot de onafhank'lijkheid bleek met zijn kling verworven.

Andere vbb. str. 302 en 379 [1]).

Potgieter's neiging tot contractie blijkt in 't algemeen hieruit, dat hij zoveel mogelijk mededelingen synthetiseert tot één grote, vaak zeer uitvoerige samengestelde zin. Voor, in en na één hoofdzin

[1]) Vgl. P.'s L. V. IV, 190.

worden zoveel mogelijk mededelingen gedaan in directe en indirecte objecten, in bepalingen, in voorafgaande onderbrekende of volgende bijzinnen van allerlei soort, in appositie's en absolute constructie's.

We zullen nu met wat uitvoeriger materiaal een samenhangende groep van vormen bespreken, die Potgieter met voorliefde en op kenmerkende wijze gebruikt: de „afgescheiden" groepvormende participia perfecti, participia praesentis, adjectieven en de „afgescheiden" substantieven. We laten dus andere syntactische vormen, als infinitiefgroepen, afgescheiden adverbia en tussen lidwoord en nomen geplaatste woorden en woordgroepen rusten om in de genoemde reeks van vormen een eigenaardigheid van Potgieter's taalgebruik aan te wijzen. Normaal zijn deze vormen nauw betrokken op een zelfstandigheid (substantief of zelfstandig pronomen). Bij Potgieter wordt de band die ze aan de zelfstandigheid bindt vaak merkwaardig los, en zelfs wordt het afgescheiden woord, of de woordgroep, wel geheel adverbiaal. In zijn gecondenseerde taal verzwakken de gebruikelijke logische bindingen dus, en zijn minder logische of onlogische constructie's „ad sensum" relatief frequent.

7. *Het groepvormend participium perf.*

Prof. Overdiep wees [1]) op de grote frequentie van de „verbonden „participiale zinnen, te veel om te citeeren, in verschillende ver- „banden". We hebben ze onderzocht in een fragment van het „Leven van Bakhuizen" van bijna 31 bladzij's (pg. 18—48). Daarin vonden we 50 op een substantief of persoonlijk pronomen volgende groepvormende part. perf., die bijna alle het participium aan het slot hebben:

a nickname, ondeugend genoeg een lief vriend gegeven (18)
onregt, door de Belgen Willem I aangedaan (20)
millioenen, tot bestrijding der muiters besteed (id.) enz.

Plaatsing van het participium vóórin de groep is betrekkelijk zeldzaam:

„een minnend paar, gescheiden door vaderland en gods- [dienst" (22)
„kastje, bestemd der bewaring van familiebescheiden" (39)

In het eerste geval is het participium misschien vooropgeplaatst, omdat het dan beter in antithese komt met „minnend". In tweede waarschijnlijk, omdat de bepaling zo lang is. Er staat namelijk:

---

[1]) L. V. IV, 189.

„bestemd der bewaring van familiebescheiden, kleinodiën der huisvrouw, getuigenissen des harten."

Vijf maal onder de 50 gevallen staan er *twee* bepalingen parallel bij één subst.: „regelen, in die jaren toegejuicht, door het volksgeheugen bewaard" (20) en pg. 24 (kruisplaatsing der participia), 24, 30, en 35, dat tegelijk een goed voorbeeld is van de uitbreiding die dergelijke bepalingen kunnen krijgen:

„In den beginne vergezeld van zijnen vader, en vervolgens alleen, „was hij dikwijls de trappen der huizinge opgegaan, in dagen van „betrekkelijke armoede, door den Souvereinen Vorst den laatsten „blijken der voormalige grootheid onzes volks ter schamele berg„plaats aangewezen; en, helaas! trots eene halve eeuw van herboren „bloei, ook onder den derden Koning uit het Huis van Oranje nog „door geen Museum vervangen, de glorie waard van hen die met „heel Europa wedijverden om den palm der kunst!"

Voorgeplaatste bepalingen met partic. perf. bij een pronominaal subject zijn er ook enkele:

die, voorin 't laatst opgenomen citaat, en:

(pg. 24) en naauwelijks naar de hoogeschool teruggekeerd verwierf hij de gewenschte bevoegdheid.

(33) Vroeg te bed gebragt schreide hij zich in slaap.

(45) Verzekerd dat wie uit den kelder te voorschijn kwam pet of hoed eerbiedig ligten zou, – – –, zag hij het schouwspel even onbekommerd aan – – –

(46) Bedreigd door vertroebeling in karakter, helaas! als in kleeding, mogt hij springen noch vechten; – – –

Er is er nog een bij een pronominaal object:

(31) in den zomer van 1801 gehuwd, had hen een paar jaar later een eersteling verblijd – –

en twee bij een pronominaal indirect object:

(32) Weinige jaren te laat geboren, om – – – – –, wisselde geene inkwartiering voor hem de verveling af – – –

(35) Gevallen met onteerden naam, vergeten – – behalve door hen, die zij in het ongeluk meêsleepten, — kon hij het hen gemakkelijk ten goede houden, dat ze hem meermalen hadden gegriefd.

In de laatste drie gevallen is de band dus al losser. Zeer los is hij in:

(27) „Over of naast elkaar geplaatst, om het even, het gesprek vlotte niet —"

waarin de bepaling betrekking heeft op de twee personen waarvan in de vorige zin sprake is.

8. *Groepvormende participia praesentis* zijn niet zó talrijk, maar ook nog heel gewoon. We tellen er in het gekozen fragment 25.

De achtergeplaatste zijn in de meerderheid (20 gevallen). Opmerkenswaard is de zin op pg. 39:

„Onloochenbaar is er overeenkomst in de drift waarmede beide, „— die grootvader en die achterkleinzoon, — de voorwerpen „hunner studie najoegen! — Ludolf een voordeelig bedrijf vaarwel „zeggende, in dienst eener vreemde Vorstin zijn leven wagende, „om zijn kunstzin te bevredigen; — Reinier zijn maatschappelijke „toekomst prijsgevende, met allerlei ontbeering worstelend, mits „zijn kennisdorst worde gelescht," illustratief voor Potgieter's streven naar parallelistisch-antithetische opbouw. Andere voorbeelden van antecedent-variatie gaf Prof. Overdiep L. V. IV, 189 en in zijn studie Tijdschr. 44. De voorgeplaatste zijn:

(pg. 47) Later op den vertrouwelijksten voet met hem omgaande had ik gelegenheid te over mij te vermeiden in de vlugt zijner fantasie, zich gereedelijk, zich gaarne in schier elken menschelijken toestand verplaatsende; —

Concessief gekleurd is:

(pg. 29) Binnen den kring, van wat we gewoon zijn onze beschaafde wereld te noemen, mij gedwee buigende voor den staf door allerlei ijdelheden gezwaaid, vergunne ik der laatste niet de grenzen van het stille rijk der studie te overschrijden; —

Uitgesproken concessief is door toevoeging van schoon:

(30) Schoon volstrekt niet behoorende tot de bekommering barende soort van wonderkinderen, was Reinier Cornelis Bakhuizen van den Brink – – – schier in geen enkel opzigt het jongske, dat ge zijnen – – – – ouders zoudt hebben toegeschreven.

Een ervan heeft betrekking op het object:

(24) maar op de grenzen in het wapen de wacht houdende vergezelde hem zijne muze.

Grammatisch raadselachtig is het geval op pg. 33. De kleine Reinier studeert gretig in Jan Wagenaar's Amsterdam in zijne Opkomst, Aanwas, Geschiedenissen enz. Potgieter merkt daarbij op: „Een bewijs, meent men misschien, hoezeer reeds de knaap zich van „ouder tot ouder Amsterdammer gevoelde, maar vergist zich; „*weinige generatiën opklimmende* doen de geslachtsboomen der „Van den Brink's, en der Van Eybergen's in Overijsel en Gelder„land omdoolen." — (Vgl. de geciteerde studie's voor andere voorbeelden).

9. *Groepvormende adjectieven* zijn weer minder talrijk: we tellen er dertien. De achtergeplaatste groep is weer gewoon (10).

De drie voorgeplaatste zijn:

(pg. 46) Met concessieve functie: „Groot genoeg om alleen naar school te gaan, werd de schalk nog steeds door eene dienstmaagd gebragt ---"

Een weer heeft betrekking op het persoonlijk indirect object:

(32) Te jong om zijn eerste fransch te hebben geleerd op de knieën van een grombaard de l'empire --- wisselde geene inkwartiering voor hem --- de verveling af, die in huis den staf voerde.

En een even merkwaardig geval: een voorgeplaatste bepaling bij *het* (subject van een vraagzin), causaal fungerend, ook te beschouwen als nagekomen bepaling bij het subject van de vorige zin.

(40) Er stond op het zaaltje --- een antiek kastje, bestemd der bewaring van familiebescheiden, kleinodiën der huisvrouw, getuigenissen des harten; *geheimzinnig somber van buiten,* hoe mogt het er van binnen uitzien?

Adverbiaal is de groep in (44): „als er een naam was gefluisterd, niet ongelijk aan een verschijnende en verdwijnende bliksemflits."

Het beeld dat de poëzie geeft is ongeveer hetzelfde. Om te vergelijken hebben we een willekeurig gekozen fragment poëzie (Poëzy I, 282—299) systematisch onderzocht. In die achttien bladzij's zijn ook de groepen met part. perf. in de meerderheid. We tellen er 31, waaronder twee voorgeplaatste. Veel waarde moet er aan die cijfers niet gehecht worden: een bladzij poëzie is kleiner dan een prozabladzij, en toevalligheden zijn lang niet uitgesloten: er zijn er immers lang niet altijd evenveel op elke bladzij; maar de frequentie lijkt zo toch ongeveer gelijk in proza en in poëzie. Een opvallend verschil is er in ieder geval niet. In de achtergeplaatste groepen staat het part. vaker vóóraan. Van de twee voorgeplaatste groepen is er weer één, die betrekking heeft op een pronominaal indir. object.

(Poëzie I, 284) Verzoend met God gaf u de kerk haar zegen.

Merkwaardigerwijze is de verhouding van de aantallen groepvormende partic. praes. en part. perf. in proza en poëzie gelijk. Er zijn er 15, waaronder 10 achtergeplaatste. Opvallend zijn onder de voorgeplaatste groepen:

(Poëzie I, 282) Het veege lijf opbeurend van de baar,
Bedwong zijn wenk 't hartstochtelijke snikken,
Der om hem heen gegroepte jongrenschaar;

waarin de groep betrekking heeft op het subject „zijn wenk", een voor Potgieter gewone manier van zeggen voor: „hij, wenkend" [1]). De zin is gebouwd, alsof de hoofdzin een uitgedrukt persoonlijk subject had; dat wordt echter alleen aangeduid in het possessief.

In: (I, 286) stervende onvoldaan // Deelt de afscheidskreet uw
[zielsgeheim ons mede:
„'t Stiefmoederlijk Florence stiet mij uit!"

wordt de persoon (die overigens door 't verband duidelijk genoeg wordt aangewezen) formeel alleen aangegeven in het possessief van 't object.

Evenals in het proza merken we dus in de poëzie op: 1^0. een zeer frequent gebruik van het groepvormende participium, en 2^0. een ruim gebruik van de vooropgeplaatste participiale groep, die meermalen slechts zwak verbonden is.

De groepvormende adjectieven zijn weer minder in aantal (10 gevallen), en meestal achtergeplaatst. Vooropgeplaatst is

(298) -- sints van 't vroomste hart gewis // Hier Dante's geest
[u de oorlog dorst verklaren, —

waarin het subject nog wel als persoonlijk gevoeld wordt.

10. *afgescheiden substantieven.*

Onder de afgescheiden substantieven zijn te onderscheiden: de appositie's, die enkel attributief zijn en een voorgaand substantief nader bepalen, eventueel als overgang naar een nieuwe zin; de praedicatief-attributieve substantieven, (als ----, in de hoedanigheid van ---, vergelijking of redengeving) [2]) en de zuiver adverbiale.

We behandelen eerst de voorbeelden uit het prozafragment (L. v. B. 18 t/m. 48). De gewone appositie heeft daarin geen merkwaardigs:

(34) ---- poosde voor een levendig tafereel, een dame in wit satijn, — enz.

Er zijn echter ook zeer losse:

(19) „----- in December 1872 was onder redactie van beiden „het proefnummer van het weekblad Apollo verschenen. Slechts „een voorspel intusschen der latere beweging, liet niet enkel de „inleiding, liet ook menige beoordeeling door iets huisbakkens te

---

[1]) Zie Hfdst. V.

[2]) Zie Mod. Ned. Gramm. § 335, Zeventiende-eeuwsche Syntaxis, 3e stuk, pg. 330.

„wenschen over." Het antecedent staat in de voorafgaande zin. Vgl. Zusters pag. 137.

„– – – zat hij daar in zijn studeervertrek. Eene achterkamer der „ouderlijke woning, waren hare vier wanden met boeken bekleed —" ('t bezitt. pron. neemt 't antecedent op).

(31) „Typen van een rechtschapen echtpaar dier dagen, heerschte „er in de woning van den vlijtigen huisvader, van de zuinige huis- „moeder, op de Leliegracht – – – – – orde," antecedenten zijn de substantieven in voorzetselbepaling „huisvader" en „huismoeder".

Zuiver adverbiaal is:

(41—42) „Schaduwzijde zijner taak zal de veder van dien „historicus zelfs moeten getuigen, dat de slagtoffers nog menig- „vuldiger waren dan de bekommering zich had voorgesteld," ongeveer gelijk aan L. v. B. 94:

„Waardig voorspel in zijne vormen, men ziet het, eener kerkelijke „vergadering gaf het genootschap boven al deze toetsingen nog „gelegenheid, als de meerderheid iemand mogt hebben verkozen „eenig lid der minderheid volstrekt onaangenaam, door déballotage „de verkiezing te niet te doen – –".

Een normaal praedicatief attribuut vertoont het vb. op pg. 22:

„dat vers – – –, voor 't welk, grootmoedig mededinger, Jakob van „Lennep den dichter de Pindarus van Nederland prees." Het staat nog dicht bij de parenthetische uitroep.

Veel talrijker nog zijn de afgescheiden substantieven in het poëziefragment. De gewone appositie, als variatie, en als variérende overgang naar een nieuwe zin, is zo'n integrerend deel van Potgieter's poëtische techniek, dat wat meer voorbeelden hier wel op hun plaats zijn.

Poëzy I, 282 Toen liet het hoofd op 't schamel kleed hij zinken //
Dier deemoed nog te kostelijk een wa'.

(291) de lage kluis, // Vroome Edwards wijk, zoo dikwerf hij
[van 't prangen
Der kroon vermoeid, blootshoofds er bad bij 't kruis.

(id.) doorluchte namen, // Verwinnaars uit welk strijdperk
[dat zij kwamen.

(293) Het grijs gesteent, getuige van zijn lijden,

(294) kroon, // Den strijder voor der menschheid hoogste regten,
Den dichter der beschaving aangeboôn!

(299) – – Ontwaart gij haar, die al wat d'aarde restte
Van zijn gedaante in 't marmren graf besloot

En zelfs voor 't feest die asch niet gaf ten beste,
Ravenna trouw in leven en in dood! —

Het laatste voorbeeld toont dat de afstand tussen appositie en gevarieerde zelfstandigheid aanzienlijk kan zijn.

Een ander voorbeeld van een appositie bij een pers. pronomen is:

(298) Wat hebt gij, prooi der foltrendste onzer smarten
Uw stille cel al zelfverwijt vertrouwd!

Het pronomen wordt voor de uitroep appositioneel hervat in:

(283) En bleek een weelde als deze ook U beschoren,
Gij, waar ge zwierft, in 't harte Florentijn?

variérende hervatting vóór een uitbreiding is ook heel gewoon:

(282) Naar 't oord waar hij zijn liefde voelde branden:
Het klooster dat hij d'orde had gesticht,

verder 287 (dien zang), 295 (der Medici gebouwen), 296 (Der pers), 299 (den wensch des Heeren). Op pg. 285 vullen de hervattingen en uitbreidingen vijf versregels, (Gemma — — — De bruid — — — De vrouwe — —). En pg. 287 strekken de uitgebreide appositie's zich uit over bijna vier strofen (Hun troost — — —, Hun hope — — — —, Een schat der jeugd — — —, Een wondrer kracht dan — — —, Eene op dit feest vervullende profecy: — — — — —). Zo wordt een heel fragment een substantivisch bouwsel.

Onder de praedicatief-attributieve zijn er enkele die normaal *als* voor zich krijgen:

(285) een gade // Die offer van haar moederliefde stierf.

(289) Om ijlings ons, met de oude wonderkracht,
Den held des dags verwinnaar uit te houwen.

(299) En leste // Maar liefste zoo ge om Dante rouwe
droegt // ontwaart ge haar.

Concessieve functie heeft het substantief in:

(285) — — — dochter // Die, Beatrice, om haren naam niet bloost.

„Beatrice" betekent hier „hoewel ze Beatrice heet".

Eigenaardig los appositioneel is:

(284) — Al bloosdet ge om wat bitters ge in den twist,
Wat wreeds gij in 't verwenschen hadt gelegen, —
Een drift uw zaak, de heil'ge zaak onwaard.

De proza- en poëzievoorbeelden samenvattend, zien we dus dat bij Potgieter het afgescheiden substantief en de afgescheiden substantivische groep, vooral in de poëzie, zeer frequent is. Hij „stelt daarin zijn eigen wetten", de gebruikelijke grammatische ontleding, uitgaand van door 't gebruik geijkte schema's, staat er voor stil. Soms is de groep 't best op te vatten als een appositie bij een

substantief in de voorafgaande zin, tevens inleiding tot de volgende hoofdzin (voorbeeld L. v. B., pg. 19 „Apollo" en Zusters pg. 137 „studeervertrek"). Aan die hoofdzin kan de groep nog los gebonden zijn door een bijkomstig woord (*hare* vier wanden; vergelijk voor de groep met partic. praes. Poëzy I 282 Bedwong zijn wenk) terwijl in 't voorbeeld L. v. B. pg. 19 „Apollo" het subject van de hoofdzin *de inleiding* wel verwijzende kracht heeft. In andere gevallen is de groep op te vatten als betrokken op een ondergeschikt woord in de hoofdzin (voorb. L. v. B. 31 „Typen"), verwant met de lossere participale en adjectivische groepen. — Of wel de groep is zuiver praedicatief, praedicaat bij de hele hoofdzin, subjectief substantivisch oordeel bij de objectieve mededeling (voorb. L. v. B. 41—42 „Schaduwzijde", en L. v. B. 94 „Waardig voorspel"). Ter illustratie laten we nog enkele voorbeelden volgen.

Bij Gedr. str. 275—276 merkt Verwey [1]) op: „Een zin als deze „zal bij den Hertog den wensch hebben doen opkomen dat de „dichters bizondere lijfgrammatici mochten nahouden." De zin luidt:

„Waar ergens staafde (de min) haar heerschappije als hier?
„Volzoete worstelstrijd van dingen en van weren
„Die steelsgewijze lach en lust ziet triomferen,
„Weet van geen zorgen 't hoofd gewijd aan 't staatsbestier —"

Dit is een geval als de bovengenoemde, waarin de substantivische groep nadere bepaling is bij een substantief in de voorafgaande zin, en dient als verklarende inleiding tot de volgende hoofdzin.

Anders is 't geval in Gedr. str. 230:

— Sints 'k u het fraaie vers dorst wijden dat hij dichtte,
Fraai, — schoon 't gebruik zijns tijds hem – – –
Fraai, — *hart'lijke innigheid gepaard aan hoofschen zwier.*

De substantivische groep kan men hier wel beschouwen als praedicatief-attributief met redengevende functie bij „het fraaije vers", maar een grammatische band is er eigenlijk niet meer. Een merkwaardige praedic.-attrib.-groep betrokken op 't subject vertoont Gedr. str. 275, te vergelijken met de gewonere Poëzy II, 109 (Ten hoogen trans gestegene vorstin). Concessieve functie heeft Poëzy II, 126 („aanverwante") [2]).

Een wel zuiver praedicatieve groep heeft Poëzy II, 124, str. 4, waar de Landjonker 't logeetje zit aan te staren. Er staat:

---

[1]) Landj., pg. 342.

[2]) Zie verder Poëzy II, 139 (Der zonne glans – – –), 141 („jong'ling"), 73 („weeze"), 124 („ridder") e.t.q.

„Volschoone toorn uit die verheem'lende oogen
„Werd ze in 't gepeins dat staren zich bewust."

M.a.w.: toen ze zich dat staren bewust werd, straalde die bewustwording meteen als toorn uit haar ogen.

De grote frequentie van afgescheiden substantieven in allerlei functie werkt natuurlijk mee tot de overwegend nominale indruk die Potgieter's stijl maakt [1]).

10. *Absolute constructie's.*

Bij de behandeling van de groepvormende participia en adjectieven, en bij de afgescheiden substantieven bleken vele voorbeelden overgangsvormen te zijn tussen attribuut en absolute constructie. Het groepvormende participium en adjectief dáár waar de binding met een antecedent in de hoofdzin minder opvallend is (antecedent-pronominaal direct of indirect object bij vóórgeplaatste groep), waar het antecedent in een possessief ligt of formeel niet aanwezig is en waar het antecedent gevarieerd is of in de voorgaande zin ligt. Bij de afgescheiden substantieven zijn er dergelijke verschijnselen naast het persoonlijk-losse gebruik van praedicatief-(attributieve) groepen.

Geheel absolute constructie's komen bij Potgieter ook vrij vaak voor.

De constructie substantief + voorzetselbepaling komt in het hele werk voor:

(Zusters 170) De portefeuille onder den arm, verliet Van Veen omstreeks vijf ure Bronstêe; —

(id.) – – – zat zij er altijd eenig werk ter hand – – –

(L. v. B. 45) laat de schare, de kwitantiën ter hand, de trap opstuiven – – –

(id.) wie uit den kelder te voorschijn kwam pet of hoed eerbiedig ligten zou, zijn geld onder den arm, of op den kruiwagen neêrgevlijd, of in de kar zaamgetast, —

Ook in de poëzie (Aan d'ingang van het Haagsche Bosch)

„Een wensch in 't hart, die nimmer zwijgt,
Die 's uchtends naar den avond hijgt,
Die 't scheem'ren oproept uit den duister,
Smaakt de arme balling lust // Noch rust —"

De constructie substantief + participium eveneens: zie vb. hierboven L. v. B. 45; verder L. v. B. 33: „vader en moeder mogten

[1]) Zie Hfdst. V.

„er van verbaasd staan, alle ingenomenheid met eigen kind ter zijde „gesteld. – – –" Zusters 174: „Intusschen, hare onschuld, haar doel „zich bewust, ging het spoediger voorbij, dan zij had geloofd dat „het geval zou zijn;" een losgeraakte attributieve groep, evenals in – – – „toen sliep ze in. Den volgenden morgen vroeg ontwaakt, „leed het niet lang, of een timmermansknecht spijkerde een bordje „aan eenen der posten van hare deur: – –" (id. 173). Zo is het vaak twijfelachtig of men een formeel antecedent aanwezig moet achten, of niet.

Niet natuurlijk in een zin als (Brieven III, 15) — „het weergalooze hoofd opbeurende ten hemel, de zwarte haren als een krans den schedel tooijende, sprak er verrukking uit die donkere, fluweelzachte, zoo innemende oogen." Vgl. Poëzy 183; Gedr. 232 (met uitbreidingen) geheel absoluut ten opzichte van 231. Twijfelachtig is het daarentegen in (Gedr. str. 193):

Hoe sierlijk kwam zij uit, de slankheid van zijn leden,
Het offer tillend dat te zwaar den arm niet woog,

waarin „de slankheid van zijn leden" in 't possessief enigszins een antecedent is; of (Gedr. 350):

„Vermoên, terwijl hun beê zij rigten tot de Witt,
Die ad'laarsoogen welk een toets zijn blik bezit
Vlug 't lokkenrijke hoofd opbeurende uit gepeinzen?"

waarin het possessief van „zijn blik" die functie heeft. Antecedentvariatie heeft Gedr. 310:

„Ons badende in 't gesuis dier golven van struweel,
Verrukte heinde en veêr mij 't vonklend lichtgetoover —"

Dubieus is een zin als (Gedr. 115):

„Vereenzaamd bij de baar grieft boezemsmart zoo fel!"

Wanneer we de groep interpreteren als: „Wanneer we vereenzaamd bij de baar zitten" is hij geheel absoluut. Wanneer we „boezemsmart" opvatten als een krasse, maar voor Potgieter lang niet ondenkbare metonymia of half-personificatie is de groep weer attributief (met conditionele functie).

Als korte taalvorm is de absolute constr. bestaande uit twee substantieven het meest interessant en voor Potgieter typisch:

(L. v. B. 25) „dien avond, in welken ik hem, bij de piano, het lied: „Aan Bertha" hoorde voordragen, beide woorden en toonen zijne dichting, —"

(Poëzy II, 22) „Heerlijk zal uw kroone pralen,
Flonk'rend eêlgesteent haar sier,

Wappert eerlang uit de dalen
Mij van verre zijn banier!" [1])

Of met andere vormen van substantivische praedicering:

Gedr. 166 Wat durft het (Nederlandsche volk) zich vermeten //
[Ons wederstand te biên – – –
Zijn slibb'rig erf gelijk het schuim van d'oceaan.

en Gedr. 311

Hoe wij, laan in, laan uit, door loofgewelven joegen
Een halve boog aan 't eind tot alle hemelruim, —

Hoewel Potgieter in 't algemeen een „logisch" schrijver is, logisch in de zin van „meestal betogend ingesteld", en logisch als bouwer van ingewikkeld geconstrueerde zinnen, die voor 't goede begrip een voortdurend heldere intellectuele aandacht vragen, is de „logische zin" bij hem vooral gecondenseerd. Juist door die condensatie verzwakken de relatiepunten van de elkaar kruisende gedachtebogen vaak, de antecedenten worden onopvallend, ja zelfs, in lang niet zeldzame gevallen ontbreken ze geheel.

Een parallel maar algemener verschijnsel is de duisterheid van zijn anaphora, die ook wel eens „ad sensum" zijn, b.v. „Er zal daauw vallen, willen wij ook opstappen?" vraagt de minnaar, want **deze** blijkt de betrekking tusschen het paar" [2]).

---

[1]) Ander vb. Poëzy II, 68.
[2]) Zie P.'s L. V., V 212.

HOOFDSTUK V.

SUBSTANTIEVEN.

Het valt bij het lezen van Potgieter's werk telkens op, dat het substantief in zijn taal zo'n belangrijke plaats inneemt. De factoren die dit verschijnsel bepalen zijn van verschillende aard. We zullen in het volgende diverse oorzaken van 't gebruik van substantieven en hun consequentie's nagaan.

In de eerste plaats valt het op, dat Potgieter zo vaak een vorm met een substantief kiest, waar een alleen-verbale vorm ook heel goed te gebruiken zou zijn; waarin dus een voorkeur voor de substantivische vorm aan de dag treedt.

In enkele bladzij's van het Leven van Bakhuizen vinden we bijvoorbeeld: in kennis brengen (door – – – leren kennen 18; voorstellen 28), dank weten (te danken hebben), behoefte gevoelen (verlangen) (18), heugenis bijblijven (herinneren), vrede hebben met (tevreden zijn), den lof eischen (zich beroemen), verdienste verwerven (zich verdienstelijk maken), de opmerkzaamheid vestigen (opmerkzaam maken) (19), ten goede houden (vergeven), last hebben van (gehinderd worden door), gewag maken van (spreken over), vrucht dragen (uitwerken), lauwer verwerven (beroemd worden) (20), hooger doel hebben (verder streven) (21), in beeld brengen (uitbeelden), het waarom toelichten (verklaren), den indruk geven (doen opmerken), gedachtenis achterlaten (herinneren), de gelegenheid afstaan (het overlaten), toegang verwerven (toegelaten worden), heugenissen achterlaten (herinneren) (22), een school zijn (leren transit.), in (zijn) magt staan (kunnen), ten schild strekken (beschermen), aanspraak ontleenen (wegens – – – mogen eisen) (23), er schuilt aanlokkender stoffe in (het is aanlokkelijker te spreken over —), aanspraak maken (opeisen), zijn taak voortzetten (verder gaan), geneugten smaken (genieten), hulp en troost zijn (helpen en troosten) (24), regt geven (vergunnen), inlichtingen geven (inlichten), op de hoogte brengen (id.), aan het licht brengen (tonen) (25), sympathie vinden (gewaardeerd worden), de stift ter hand nemen (schrijven), te zijner kennis komen (leren kennen), Er mogt geen genade zijn, stellig was er gerechtigheid (Was hij niet genadig, stellig was hij rechtvaardig), wrok bewaren (blijven wrokken), geweld aandoen (kwetsen), de schuld lag bij (schuldig was) (26).

Niet dat de voorbeelden gelijkwaardig zouden zijn aan hun om-

schrijvingen. Dat is bijna nergens het geval. Soms is het verschil maar klein en moeilijk aan te geven; vaak klinkt de substantivische vorm wat ongemener, keuriger, deftiger, vormelijker; soms is het een traditioneel beeld (lauwer verwerven; ten schild strekken; de stift ter hand nemen). De oorzaak van de keuze van de substantivische vormen ligt dus niet alleen in het feit dat ze substantieven bevatten. Maar soms ook ligt de substantivische vorm weinig voor de hand en doet hij wat gezocht aan (den lof eischen, de verdienste verwerven, wrok bewaren). Dan spreekt de substantivische voorkeur duidelijker.

In de poëzie komen duidelijker voorbeelden van zulke ietwat ongewone substantivische vormen voor. In Gedr. str. 180—200 vinden we o.a.: (181) was 't sein (seinde hij), mijn oor ving (ik hoorde), (188) eisch stellen (eisen), borg gelden (gewoonlijk verzekeren), (189) te weeg brengen (veroorzaken), (191) geen pas geven (niet passen), (194) in beeld brengen (uitbeelden), weerkaatsing vinden (weerkaatst worden), (195) trots wekken (trots maken), heerschappij bezitten (heersen), ten speelbal strekken (verslaafd zijn aan), (196) een scherm strekken (overhuiven), (197) ten welfsel samenzijgen (overwelven), door de wensch verzocht worden (bijna wensen), (198) balsem storten (troosten), teederheid ademen (teder zijn), (199) indruk mededragen (aangedaan worden), (200) was 't wederwoord (antwoordde hij), geneugt scheppen (genieten van).

Zo vindt men: Hoop kweken of koesteren (hopen), ergernis wekken (ergeren 285), beurte houden (elkaar afwisselen; Jonge Pr.), oor zijn en oor blijken (luisteren en blijken te luisteren 136), den staf zwaaien (heersen 253), alle klacht smoren (niet klagen 252), telg zijn van (afstammen van 252), zelfs: bewonderingsweelde botvieren (217) en verhooring verwerven (verhoord worden 99).

Mag men een stilistische waarde hechten aan deze hier toch wel duidelijke voorkeur voor het substantief-als-zodanig? Emil Winkler [1]) schrijft de grammatische categorieën substantief, adjectief en verbum tamelijk beslist een eigen categoriale stijlwaarde toe. Het substantief heeft, al duidt het nog zozeer iets abstracts, vluchtigs aan, een zekere zakelijkheid die het qua categorie eigen is, en die het duidelijkst blijkt in het gesubstantiveerde adjectief en het nomen actionis.

---

[1]) Grundlegung der Stilistik, pg. 43—44.

Die zekere concretie, die vastheid, bepaaldheid, kan dus wel een algemene, abstracte reden zijn voor Potgieter om het substantief te bevoordelen. Er zijn echter nog talrijke speciale factoren die de substantieven bepalen. Om die biezondere bepalende tendenzen na te gaan zullen we verschillende groepen van substantieven afzonderlijk bespreken.

I. Er is in de eerste plaats een grote groep nomina actionis. Een uiterlijk teken van hun veelvuldigheid is de frequentie van de woorden op -ing. Op de pgg. 18—28 Lev. v. Bakh. vinden we: (18) oefening, afwisseling, meening, opvoeding, ontwikkeling, (19) aanmatiging, zelfvergoding, verveling, stemming, bewondering, beschouwing, beweging, inleiding, beoordeeling, navolging, (20) ontwikkeling (2 ×), poging, bestrijding, bekeering, schepping, opmerking, opvoering, (21) aanleiding, (22) poging, belangstelling, bloemlezing, opwekking, (23) verplichting, tegenstelling, roeping, voortzetting, ontwikkeling, beschaving, belangstelling, beantwoording, bewondering, (24) afwisseling, verzuchting, onderscheiding, (25) dichting, briefwisseling, kennismaking, verrukking, inlichting, inrigting, (26) toejuiching, bekommering, vergoelijking, (27) verklaring, verzoening, voorstelling, (28) belangstelling, vertaling, buiging, pligtpleging, belangstelling enz.

Er zijn er onder die woorden natuurlijk wel, die hun verbale karakter helemaal verloren hebben en concreet geworden zijn (bloemlezing, beschaving), andere waarin het verbale karakter verzwakt is (meening, stemming, inleiding, beoordeeling, schepping etc.). Er blijven dan echter nog vele echt verbale over. Met de andere nomina actionis is hetzelfde het geval:

(18) dank, bijdrage, opzigt, wensch, streven, oppositie, (19) gezag, betweterij, heugenis, schrik, studie, redactie, voorspel, schreden, lof, studie, arbeid, inzage, (20) gaven, vermoeden, eisch, trek, kritiek, gewag, blik, arbeid, (21) bijdrage, (22) indruk, greep, gedachtenis, twist, streven, wensch, opzigt, toegang, heugenis, (23) school (lering), gedachte, verlangen, spel, indruk, aanspraak, prikkel, vraag, getuigenis, oordeel, etc.

In het poëziefragment Gedr. 180—200 vinden we:

(180) verfrissching, (181) sein, rumoer, ondergang, (182) blik, (183) kreet, worst'ling, schaak'ling, overwinning, (184) zege, gejuich, gejammer, indruk, schrik, (185) zege, roep, (186) antwoord, wijding, (187) gespeel, gesuizel, gloed, (188) eisch, wedstrijd, (189) indruk, (190) weêrspoed, handdruk, (191) ren,

lof, (192) vaart, (194) tinteling, voldoening, kamp, zege, weêrkaatsing, (195) jagt, (196) gepeins, scherm, val, voorspelling, (197) wensch, togt, (198) jammerkreet, aanblik, (199) blik, indruk, (200) wederwoord, doel (= bedoeling), vinding, droom.

Het gebruik van het nomen actionis heeft een dubbel gevolg:

1e. is de constructie beknopt. Een nomen actionis (met aanhang) vervangt een afzonderlijke zin met Vf.. Het kan allerlei functie's in de zin hebben, zodat een zin met enkele nomina actionis eigenlijk een concentratie is van een groep verbale zinnen tot één enkelvoudige zin.

2e. is de verbale functie van het nomen actionis, „handeling" zonder eigen bepaaldheid van persoon, getal en tijd, zwakker dan die van de finite vormen. Al is de tijd uit het verband duidelijk, en al worden persoon en getal aangegeven in een possessief pronomen of een substantivische genitief, dan nog is het verschil merkbaar. Het nomen actionis distantieert de actie, maakt haar meer tot begrip en maakt het de lezer moeilijk de actie mee te leven. In „de rossen rennen wild" leeft de lezer de beweging tot zekere graad mee; in „der rossen wilde ren" is de afstand tot het gebeuren groter, het meeleven minder.

Bij een winst aan concentratie komt dus een verlies aan beeldingskracht. Als voorbeeld Gedr. str. 183 (de dood van het hert):

Gedacht zijn hart hoe hier de min zijn moed beproefde,
Wanneer, op d'oorlogskreet die door de nacht weêrklonk,
In 't maanlicht breeder vlugt dan hij mogt beuren blonk;
De bangste worst'ling hem in beider schaak'ling toefde;
En echter hij het graf des mededingers groefde,
En de overwinning hem de schoonste hinde schonk?

De belangrijkste momenten in deze beschrijving zijn alle nominaal: oorlogskreet, schaak'ling (van de geweien), worst'ling, overwinning. Het is een zeer nauwkeurige en tegelijk zeer beknopte beschrijving, maar ook zo indirect, dat de lezer eerst elk detail rustig tot zich moet laten doordringen, wil hij het goed beleven: eerst klonk de schreeuw van het andere hert door de nacht; toen blonk zijn breder gewei in het maanlicht: ze schakelden hun geweien in elkaar, en worstelden zo fel, dat hij vreesde voor de uitslag, als nog nooit eerder. Toen hij eenmaal overwonnen had, was de schoonste hinde de zijne.

Opmerkenswaard zijn de Nomina Actionis met possessief, die de plaats innemen van pers. pronomen plus bepaling. Een vb. daar-

van gaven we in 't vorige hoofdstuk pg. 105: „Bedwong *zijn wenk* 't hartstogtelijke snikken – – –" (Poëzy I, 282). Andere voorbeelden (id. 239) Gij, heil'ge van Assisi! dien met blozen/*Zijn zelfverwijt* in eenzaamheid gedenkt – – – en (id.) – – – nog waakt *des meesters klagt* voor „de meester, al klagende". (Poëzy II, 139) Er zijn *wier jammerklagt* het leven/Laat worst'len onder donk'ren trans, in pl. v. die het leven jammerend en klagend laat worstelen. (Gedr. 239) Van hope als *Keesjes beê* van Trijntje's ja! mogt voên – – – voor: Keesje, vragend, of door of na zijn vraag [1]).

Het is hiermee in overeenstemming dat de infinitief vaak zelfstandig, als substantief gebruikt wordt. In L. v. B. 18—47 komen daarvan de volgende voorbeelden voor: (18) een weinig hanteerens der wapenen, (22) het in beeld brengen van den dichterlijksten toestand; – – – in welke – – aantreffen en aangetrokken voelen voor mij synonymen bleken, (20) gelegenheid tot het schrijven van gedichten zonder tal, (25) bezig met het schiften van bouwstoffen; Een weinig nasnuffelens moge volstaan, (31) jaren waarin spaarzaam zijn het eenig middel mogt heeten – – –, (33) de dagen des leerens kwamen, (42) het innen van vorderingen en het kwijten van verpligtingen, (46) vreesden zij niet hem door hun beteugelen en bedwingen onwaar te maken?, (46—47) Had hij het gooijen met sneeuwballen met een bestraffing te boeten, (47) het – – – besef – – – kwam uit in zijn deelnemen aan hunne spelen.

In 't poëziefragment (184) bij 't steig'ren van 't gevaar, (188) door 't uiterlijk verschil bij 't innerlijk gelijken/Van 't jong'lingstweetal – – –, (199) Uw heden, Hoogheid! geeft maar stof tot somber klagen, —

Zulke infintieven komen voor als subject, object, 't meest in de bepaling (vooral met *bij* – – – – i. pl. v. een bijzin: terwijl (zij) – – –), als afhankelijke genitief [2]). Een van de talloze voorbeelden:

> Toch geldt het welkom heeten/Waarvan de dorpsjeugd zingt,
> Niet wie, zoo hoog gezeten,/Ten schred met zorg gemeten,
> Des kleppers steigren dwingt.

---

[1]) Gedr. 110: mijn wensch, Gedr. 111: haar glimlach, Gedr. 208: wiens ontwikk'ling (die, toen hij opgroeide) vgl. Vondel „Mijn wensch behoede u onverrot – – –"

[2]) Infin. als subject Gedr. 42, 56, 62, 89, 123, als object Gedr. 15, 49, 86, 89, in de bepaling Gedr. 1, 11, 19, 31 (2 ×), 42, 44, 49, 51, 58, 63, 68, 69 (2 ×), 70 (2 ×), 82, 93, 94, 95, 105, 123 (2 ×), 127, 130, 138, 141, 146 etc., in de genit. 17, in de constr. tot – – – – toe 145.

Een duidelijk voorbeeld ervan, hoe gemakkelijk Potgieter die infintiefvorm gebruikt is:

Al wachtte ik voor bekent'nis mij
Te goed zag zij/Mijn heftig blozen! (Poëzy II, 132).

waar het vers de normale constructie „mij heftig blozen" ook toegelaten had. De infin. met possessief als subject is weer kort-spraak:

Wijl uw gezegend schaken/Mij, weeze had bevrijd! (id. 73)

Een gevolg van het veelvuldig optreden van het nomen actionis is betekenisverzwakking van het verbum finitum. Wanneer zoveel verbale functie in nominale verbindingen verlegd wordt, is het natuurlijk dat het verbum finitum vaak gevormd wordt door het verbum substantivum of andere „koppelwerkwoorden", waaronder vooral *blijken* en het archaïsche *strekken* een belangrijke plaats innemen. *Verandering* wordt graag uitgedrukt met het zo lege werkwoord *verkeren in*. Voorbeelden van *strekken:*

(Gedr. 196) De wimperhuive strekte een scherm voor d'aadlaarsoogen; (L. v. B. 49) – – – – dat de uitheemsche belangstelling der inheemsche ten prikkel strekte; ten tolk strekken (Potg. Test. 98, 67, L. v. B. 119); ten schuts verstrekken (Proza I, 345); (Gedr. 221) De zadelknop van 't paard/Verstrekt hem steunpunt voor de uiteengevouwen kaart; (Poëzy II, 124) ten afscheidsgroet strekken.

Voorbeelden van *verkeeren:*

(Gedr. 41) De vlugge draf verkeerde in vliegenden galop; (45) De voorjaarszonneglansen/Verkeerden in een krans die flikkert van de lansen; (263) Trompetgeschal verkeert in jubel der fanfare; (Flor.) Zijn stille cel verkeert in glansrijk hof; (Zusters 146) maar de glooijing verkeerde schier in steilte; (Sch. en V. III, 350) waar geen afgedwaalde zonnestraal – – – – – het vocht in vonkeling verkeert, — i. pl. v. „doet vonkelen"; (id. 372) als de vragen van het kind voor haar in foltering verkeeren, als zelfs de vrolijkheid, waarmeê het naar de zonneschijn grijpt, die voor de moeder de vlugt neemt, haar tegelijk een heugenis en een verwijt wordt?; (Pr. I, 144) Een buitentje, om den wille harer wankele gezondheid gekocht, verkeerde in eene plaag door de jagt- en vischvermaken, welke het hem opleverde; — (L. v. B. 42).

Opvallende verbindingen met het verb. subst.:

(Pr. I, 144) het verblijf in de stad was voor haar dezelfde verlatenheid, ten zij ze zich optooide voor feesten – – – –; (id. 145)

Een instituut, een pensionaat, waren spoedig welkome afleidingen voor die bronnen van ergernis.

II. De substantivéring van handelingen of werkingen dient vooral de concentratie. Met de substantivéring van eigenschappen is dit niet het geval.

De synthese van een concretie en een eigenschap heeft normaal de taalkundige vorm van substantief met attributief adjectief. Wanneer de eigenschap gesubstantiveerd wordt en de vorm dus die wordt van twee substantieven in genitiefrelatie, moet er altijd een bijzondere reden voor bestaan. De aandacht moet dan niet op de concretie, maar op de eigenschap geconcentreerd zijn. De oorzaken van dat gericht-zijn van de aandacht op de eigenschap kunnen verschillend zijn. We zullen nu in het onderstaande een serie voorbeelden behandelen, en daarbij nagaan welke de redenen zijn waarom de substantivische vorm verkozen is.

Het gemakkelijkst zijn de kleuren na te gaan, omdat bij een kleur aan het karakter van eigenschap het minst hoeft te worden getwijfeld.

In Potgieter's poëzie vinden we de kleur vrij vaak gesubstantiveerd: 't smaragd der beemden (Gedr. 218), 't Graauw der veerte (id.), 't blaauw der lucht (229, 327, 71), 't blaauw der kijkers (194), 't blond der dunne lokken (231), 't golvend goud dier lokken (106), de blondheid van Wichilde (72), 't goud der nestels (40), dier scheden goud (91), des korens blond (II, 110), het kronk'lend geel der paên (id.), het groen der weide (327).

Een eerste reden waarom de kleur gesubstantiveerd is, ligt in het contrast met een andere kleur. De aandacht is bij de waarneming van zo'n contrast speciaal op de kleuren gericht.

Dit geldt bijvoorbeeld voor de onderstaande gevallen:

(II, 155) Hoe omhoog zich het groen van die blaêren/Tegen 't grauw van den uitstek daar beurt; (Gedr. 327) het malsche groen der weide/Smelt weg in 't zilv'rig blaauw des hemels; (II, 110) Niet enkel hing– – – Dat donker groen het kronk'lend geel der paên/– – over; (id.) Hun schaduw– – –, daar in bruin des korens blond herscheppend. Zo (II, 126) „'t inkarnaat/Van uw gelaat" tegenover „taankleurig"; (Gedr. 71) „'t blaauw des hemels" tegenover „zijner starren geel".

In andere gevallen is de kleursubstantivéring niet zozeer gevolg van contrast; het is dan de kleur (van een grote vlakte) die zich als zelfstandigheid opdringt. (Gedr. 218):

Schakeerings-rijk beheerscht de verw der hoop 't verschiet, —
Waarover 't zonnelicht een gulden luister giet,
Die weêrkaatst van den vloed in kronkelflikkeringen,
Of aad'ren zilvers door 't smaragd der beemden gingen;
Die weêrkaatst waar de blik zich kerken beuren ziet,
Wier torenspitsen tot in 't graauw der veerte dringen; —

De aandacht is in deze strofe op de kleuren geconcentreerd: het groen beheerst het verschiet, in verschillende schakeringen. Een gulden luister hangt er over, weerkaatst in de bochten der rivier. *'t Smaragd der beemden* is een grote groene vlakte, een grote „groenheid", enigszins in contrast met de „aad'ren zilvers"; *„Graauw der veerte"* is geen willekeurige omschrijving van „de grauwe verte", maar „een strook grauwheid" in de verte. De kleuren zijn primair, de concretie's „beemden" en „verte" komen als (secundaire) verklaringen achteraan.

In str. 229 ziet de Landjonker Willem III en Bentinck op een heuveltop staan. Dan schijnt „tegen 't blauw der lucht hun omtrek te verbleeken". Hier is er nog enigszins een contrast tegen de grote blauwheid van de hemel.

Hoe staat het nu met de splitsing, wanneer de concretie geen grote egale vlakte is, en kleursubstantivéring zich niet opdringt? Dan kan de kleursubstantivéring een zeker impressionistisch effect hebben: notitie van de kleurvlek als hoofdzaak, van de vorm- en stofgevende concretie op het tweede plan. De vorm is dan, sterker dan in de vorige gevallen, de uiting van een poëtische gevoeligheid, waarin de zintuigelijke indruk overheerst, terwijl de intellectuele constatering daaraan ondergeschikt is. In een dergelijke poëtische sfeer zal de vorm in ieder geval wel ontstaan zijn. Ze is echter poëtische traditie geworden, aesthetische „vaste vorm", die al naar het verband meer of minder gelukkig kan worden gebruikt. De beoordeling van de vorm wordt in werkelijkheid zo iets subtiels, dat het niet uit te maken valt of bij haar gebruik de behoefte aan aesthetische expressie overheerst, of er alleen van poëtische traditie sprake is, of dat er werkelijk een voorkeur voor de substantivische vorm in meespeelde. Bij de keuze van de substantivische vorm kunnen ook nog verstechnische overwegingen gegolden hebben.

Enkele voorbeelden zijn: Gedr. 231 (de verschijning van Huygens)

Uwe oogen had ge, als ik de mijne, laten weiden
Of ergens, op de paên, die naar ons loofdak leiden,
Geen statig stijgend ros een deftig ruiter droeg,

Wiens heuschheid in 't gebaar zijns groet viel te onderscheiden
Zelfs als de wind door 't blond der dunne lokken joeg,
Wiens ernstig aangezigt van zielenvrede loeg.

(Gedr. str. 106): terzij schoof 't golvend goud der lokken, — (vgl. pracht van lokken II, 126, der lokken pracht 131, 194); (str. 40): Hoe 'k in gedachte een twijg door 't goud der nestels stak; (str. 194): – – – werwaarts ook zich 't blauw der kijkers had gerigt; (str. 72): lachlust gierde uit bruine Leonoor/Terwijl de blos bezweem der blondheid van Wichilde.

Of hier nu ook nog een neiging tot het substantief als zodanig in meespreekt? Afsplitsingen van „eigenschappen" blijven niet bepaald tot de kleuren alleen.

Dicht bij de kleuren staan woorden als *flikkerend, tintelend, flonkerend, schitt'rend, glanzend,* eigenschappen die ook actie's zijn. Die sensatie's verschijnen dan ook in verbale vorm. De taal geeft, om de sensatie uit te drukken dus de keus tussen de adjectivische (participiale), de finite en de substantivische vormen. Bij Potgieter vindt men nu juist de substantivische vormen weer: *flikkering, tinteling, geflonker* of *'t flonkeren, schittering, geschitter* of *schitteren,* en *glans.* Met hun logisch subject zijn ze dan gewoonlijk verbonden door een genitief-relatie:

(Gedr. 80) Daar schoot Le Grand Veneur in overeeuwde dragt/
Der hoornen flikk'ring na.

Hieruit spreekt eenzelfde voorkeur, als uit de gesubstantiveerde kleuren. Soms is de substantivéring wel door de zin vereist, als in:

(278) Verlangt ge vruchteloos het schitt'ren van de spangen/
Verdoofd te zien

maar die noodzakelijkheid ontbreekt ook wel:

(252) Wien trekt het flonk'ren aan der felle jalouzij?

In 278 is wel „schitt'ren" echt object, maar in 252 is „flonk'ren" slechts formeel subject.

Tinteling, glans, gloed, luister, pracht, alle in zekere zin „eigenschapwoorden", vinden we regelmatig in deze zelfstandige vorm. Voor de woorden *glans* en *luister* heeft Potgieter in de poëzie een opvallende voorkeur [1]). Het zijn uiteraard *zwevende woorden,* ze hebben ook wel eens iets meer concrete betekenis, b.v. in (II, 109)

---

[1]) glans b.v. II 109, 126, 134, 136, 139; Gedr. 2, 9, 19, 36, 45, 54, 100, 102, 111, 147, 175, 199, 207, 256, etc.; luister: II 110, 114 124, 136; Gedr. 8, 110, 119, 137, 154, 180, 207, 209, 218, 252 etc.

„de zonne spreidde zoo gulden glans" of (Gedr. 218) „Verschiet, waarover 't zonnelicht een gulden luister giet" —. Maar dat ze zo geregeld substantivisch verschijnen en niet verbaal of adjectivisch, is toch wel kenmerkend.

Luister schenken (II, 114, 136), luister leenen (II, 138) of ontleenen (Gedr. 137) vervangen werkwoorden als „omluisteren" of „omluisterd worden". En met „glans" is een andere vorm ook denkbaar (b.v. Gedr. 19).

Het zelfstandig gebruik van *schemer, duister, stilte* zou niet opvallen, als de aandacht door de overige gesubstantiveerde eigenschappen er niet op gericht was. Ze hebben in hun onbelijnde volumineusheid ook wat meer substantie. B.v. Gedr. 2:

„Der schemerstilte ontijld van beider hooge hallen – – –"

en 209:

„Wanneer uit duister zulker boomen (ge) Van verre – – –
[hem hadt zien komen."

Ook *bewegingen* worden zo substantivisch afgesplitst:

(Gedr. 82) Waar 't vloeijend vuur – – – Verdoofde in 't kronk'len van hun donkerblaauwen Nijl – –.

(86) 't Verschiet gaf 't zwieren bloot van pluimen en van klingen.

(236) Gekeerd stoffeerde hij geen breed gespannen doek
Met wond're wemeling van reuzige figuren. (vloed, Gedr. 36, 75, 101).

en *geluiden:*

(127) 't parlement – – – bang voor 't klett'ren van de sporen.

(in 155 is de zelfstandigheid *gedruis* nodig in 't verband).

We hebben bij dit alles natuurlijk geen acht geslagen op de gesubstantiveerde eigenschappen, als die voorkwamen in een onderscheidend aesthetisch oordeel.

B.v. Gedr. 193 Hoe schoon kwam de slankheid van zijn leden uit – – –

Gedr. 9 haar blankheid boeide.

Poëzy II, 110 Eerst buiten trof de grootschheid van de lijnen.

en (id.) beuken, wier staat'lijkheid om 't spieg'lend meervlak paste.

In zulke gevallen vereist de oordeelsvorm de afsplitsing van de eigenschap, en ze kunnen dus niet dienen om het substantivisme toe te lichten.

In sterke mate doen dat daarentegen de gevallen, waarin voor de splitsing geen enkel motief is aan te voeren. B.v. str. 193, waar Bentinck het neergeschoten hert optilt:

Hoe schild'rig beurde hij de staat'lijkheid omhoog
Der kroon, wier takken zich nog even fier verbreedden,
Als toen er in den vloed der golven schuim om vloog!

In ander verband, bijvoorbeeld als object bij „bewonderen", of als subject bij „prijken", was de splitsing mogelijk geweest. Hier, als object bij „beuren", niet.

Ongewoon is ook str. 219: „grond, Voor wie hij (de landbouw) 't velerlei dier zaadgewassen vond."

III. Het treft bij het lezen van proza en poëzie beide, hoe talrijk de woorden zijn die psychische toestanden, functie's of drijfveren aanduiden. Ze dringen zo op de voorgrond dat ze tot een speciaal onderzoek uitlokken.

In de fragmenten, waaruit we de nomina actionis opsomden, komen bijvoorbeeld de volgende voor:

(Lev. v. B. 18) behoefte, eigenliefde, achterlijkheid, (19) opmerkzaamheid, (20) bewustzijn, traagheid, geestdrift, (21) luim, drift, (23) dankbaarheid, genot, magt, verlangen, heuschheid, flaauwheid, gehechtheid, zelfstandigheid van oordeel, lust, ingenomenheid, geest, (24) liefde, smaak, weelde, geest, gemoed etc.

(Gedr. 181) zorg, (182) woede, fierheid, (183) hart, min, moed, (184) wanhoop, eerbied, (185) roes, (187) geest, (188) lust, (189) sympathie, vriendschap, genie, (190) trouw, weelde, liefde, meegevoel, leed, (192) overmoed, (194) vreugd, (195) trots, drift, hartstogt'lijkheid, (196) gemoed, mededoogen, geest, (198) teederheid, hart, vriendschap, troost, leed, (200) geneugt, geest. Toeval is dit niet, want in de volgende strofen gaat het zo voort: (201) wraakzucht, geest, gewisse, (203) moed, jammer, (204) bewustzijn, wil, (205) geloof, kracht van de ziel, pligtbesef, (206) vreugd, dank(baarheid), gemoed, weelde, hoop, (207) trouwe, moed, (208) vreugde, ijverzucht, luim enz.

Zo'n vaag omschreven verschijnsel wordt uiteraard door talrijke factoren beheerst. We zullen in 't volgende enkele grammatische en gedachten-verbanden nagaan waarin ze voorkomen. Algemeen genomen komen ze voort uit de overheersend beschouwende, redenerende, ook wel moraliserende geest waarin de werken geschreven zijn.

1. Karakteristiek is bijvoorbeeld het gebruik van zulke abstracta in de persoonsbeschrijving. Die wordt ook in Gedroomd Paardrijden nog vaak gegeven in de vorm die uit de tijd van de historische

roman dateert: uit gedrag, uit gelaatsuitdrukking vooral, wordt de gemoedsstemming geabstraheerd. Bijvoorbeeld Gedr. str. 231 (geciteerd pg. 121):

„Wiens heuschheid in 't gebaar zijns groets viel te onderscheiden" en „Wiens ernstig aangezigt van zielenvrede loeg".

en str. 209 de verschijning van Willem III (in de vorm van een toespraak tot de lezer of de Vrouwe van Meerhof?)

„Wanneer ge – – – / Van verre, op 't fiere ros, hem, fierder,
[hadt zien komen,
Er zou door u van stuursch- noch stroefheid zijn geklaagd:
De lachjes mogen nog die dunne lippen schromen,
De vroeg're rimpel blijkt van 't voorhoofd weggevaagd.

Zo str. 357

Daar wiss'len in (de Witt's) oogen / Daar wiss'len om zijn
[mond – – – /
Als licht en schaâuw zij af, des staatsmans vreugd en smart.

195 – – Viel zelfs geen blijdschapsgloor op 't bleek gelaat te
[ontdekken.

en 365 – – – Waardigheid – – – straalt 't levend marmer van
[dat helden-voorhoofd af.

De beschrijving poogt dus niet door het beschrijven van uiterlijk, gedrag, handelen van de personen hun stemming en karakter te suggereren, maar dringt die in abstracto direct op. Daarbij is de karakterbeschrijving in die abstractie's niet individualiserend, maar generaliserend.

2. De auteur neemt, met zijn morele en aesthetische normen, een persoonlijk aandeel in het gebeuren. Str. 182 wordt een hert achtervolgd door een troep jachthonden:

De wilde *woede* van wie hijgend na hem renden,
Begeerig uit op 't bloed dat afdroop van zijn lenden,
Waar walgelijk geweest, had zij hem niet vergood:

De morele subjectiviteit doet dus abstraheren, evenals de aesthetische:

Hoe *sierlijk* kwam zij uit, de *slankheid* van zijn leden (193) [1].

3. De tijdgeest is geconcentreerd op het moreel-abstracte. Het is moeilijk na te gaan in hoeverre die stemming de literatuur doortrekt en de stijl bepaalt. Daarvoor is die te onbepaald en te alge-

[1]) Vgl. pg. 122.

meen heersend. Een speciale studie zou het dankbaarste terrein van onderzoek vinden in de oratie. Het komt in hoofdzaak hier op neer: dat onze sprekers en dichters nooit het individuele en momentane op zichzelf zien, maar altijd in betrekking tot het algemene, blijvende, algemeen-menselijke en eeuwige. Een feit geldt niet op zichzelf, maar als mooie of minder mooie verschijning van het ideaal, als typisch voorbeeld van een algemene wet. Alleen de algemeenheid is waarlijk schoon en poëtisch en wat de algemeenheid het meest nabijkomt, verdient de meeste lof.

In de theologische en moraliserende verhandeling ligt die toetsing aan het algemene in de aard. In de historische lofrede wordt er, volgens klassieke traditie's, getoetst aan normen van burgerdeugd, van de ideale staatsman. Een speciaal geval beschouwend ziet de orator dit steeds als beheerst door een groep algemene wetmatigheden. Houdt Mr. Floris Adriaan van Hall een lofrede op Johan de Witt, dan begint hij: „Ongelukkige gevolgen der menschelijke „ligtzinnigheid! Rampzalige uitwerkselen van gistende driften! „Waarom is hij, die in een verheven stand geplaatst is, hoezeer „hij dan ook door wijsheid en deugd moge uitblinken, zoo vaak het „slagtoffer van Uwe noodlottige woede!" In de eerste twee uitroepen reageert de spreker praeludiérend op de indruk die de Witt's lot moet maken. En hij doet dat veralgemenend: „de menschelijke ligtzinnigheid", „de gistende driften" zijn te bejammeren. In de derde zin is het „zoo vaak" kenmerkend: er wordt een algemene wetmatigheid gesteld, een verschijnsel, „van alle tijden en tongen", waarvan dit weer eens een bevestiging zal wezen.

Ook in oratorische poëzie vindt men dat. Zal Helmers over de vaderlandslievende dappere Claasens zingen [1]), dan begint hij met het beeld te tekenen van de vaderlandslievende en zelfopofferende mens in het algemeen:

„Wel hem, die 't Vaderland meer dan zichzelf bemint,
„In 't sneuv'len voor haar eer een' zuivren wellust vindt" enz.

En van die abstracte mens is Claasens dan een prachtige incarnatie.

Ook bij Potgieter vinden we de confrontatie van ideaal en speciaal soms geheel uitgesproken. In Gedr. 190, bij de beschouwing van de portretten van Willem III en Bentinck heet het:

— — nooit werd ongelijkb're trouw
Werd lout'rer weelde nog dan liefde voor een vrouw
Verheerlijkt als 't om 't zeerst geschiedde op deze ovalen.

[1]) Hollandsche natie, 3e zang.

De portretten zijn dus de ideale uitbeelding van de *trouw*.

De taak van de kunstenaar was moeilijk geweest; hij had uit te beelden:

(189) ––– een vriendschapsbond voor 't leven,
Orestes-Pylades, wier schimmen zamen zweven,
Of David-Jonathan, de onscheidb'ren, weêr te geven.

Een ideale vriendschap, zoals die eerder bestond tussen Orestes en Pylades, David en Jonathan.

En een andere vergelijking met het algemene:

(198) Er ademde uit de wijz' waarop zij balsem stortte
Een teederheid van wie schaars jong'lings-vriendschap weet –

Het algemene hoeft ook niet alleen een moreel ideaal te zijn. Het kan ook een gangbare vaste aesthetische voorstelling wezen: in str. 194 wordt Bentinck's vreugde geschilderd, nu het hert is neergeschoten:

In beeld gebrachte vreugd door 't weidmanshart genoten
Omvonkte hem niet slechts het bloeijend aangezigt
Een gulden tinteling der lokken pracht ontschoten enz. – – – –

Bentinck's van vreugde stralend voorkomen wordt in het eerste vers (een adverbiaal afgescheiden substantief met aanhang) genoemd: In beeld gebrachte vreugd door 't weidmans-hart genoten. „De vreugd door 't weidmanshart genoten" is dus type-voorstelling uit de klassicistische aesthetische inventaris en die wordt in dit speciale geval in en door Bentinck verwerkelijkt, „in beeld gebracht".

Karakteristiek is ook het citaat op pg. 124: in de Witt's ogen en om zijn mond wisselen af „des staatsmans vreugd en smart". „De vreugde en smart van een staatsman" is dus een vast en objectief begrip, een klassicistisch-filosofische type-voorstelling, die hier nu bij deze staatsman, bij de Witt, optreedt. De Witt wordt niet gezien in zijn individualiteit, in zijn eigen mens-zijn, maar als een voorbeeld van het type-staatsman, met diens typisch gedrag. Zoals de held, de burger, de echtgenote, de vorst, de boezemvriend allen typen zijn. Zij hebben hun typische moed, deugd, huwelijksliefde, trots of zedeloosheid, trouw.

Veel frequenter dan de zo-even genoemde confrontatie van ideaal en speciaal is de algemene klassieke en klassicistische personenstiléring naar zulke algemene typen. Die vindt zijn tegenhanger in de landschapsbeschrijving naar vaste idyllische typen.

In dat opzicht ging Potgieter een heel eind met zijn tijd mee. Hij

stak het nooit onder stoelen of banken dat hij „idealist" was, integendeel, idealisering was voor hem een kunst-principe. Hem boeiden in het biezonder de abstractie's: gemoedsadel ook bij de eenvoudige, trouwhartigheid, eerlijkheid, rondheid, mannelijke kracht, huwelijksliefde. Daarnaar stileert hij dan ook zijn typen in de schetsen uit het volksleven: het Blaauwbessenvrouwtje, de zeeman in „De zusters", de vrouw van Doorne, Hanna.

In deze concentratie op het morele vinden vele van de abstractie's hun verklaring. Van Willem III wordt (Gedr. 195) gezegd, dat hij

„Te groot een heerschappij op elke drift bezat
Om meê ten speelbal van hartstogt'lijkheid te strekken."

Lod. XIV is (Gedr. 171) een „verwaten vorst,/Wiens zedeloosheid zelfs de deugden last'ren dorst/Ten pijlers strekkende aan de Zeven Vrije Landen —".

In Huygens waardeert hij de harmonie van gemoed en geest (Gedr. 232)

„Gemoed en geest elkaar opwegend en doordringend
't Geheim der grootheid van dier gulden eeuw gemeent',
Wier zin en ziel in hem verrassend bleek vereend,
Geen kracht, geen gaaf, geen lust verlooch'nend of
[bedwingend; – –"

Willem II haakt naar genot en gezag (292), Amalië is vol moederlijke liefde (266), Stafford eerzuchtig (298), Karel II dubbelhartig (300). Al zijn de personen dan geen typen geworden, de typisérende tendenz is voelbaar.

4. Vaak verschijnen de bedoelde abstracta als personificatie's. Personificatie's zijn gepoëtiseerde abstractie's, generalisatie's. De klassieke personificatie beperkt zich niet tot het gebied van het morele (Geloof, Deugd, Liefde, Min, Hoop, Eerzucht); er zijn ook politieke — deels collectieve — (De Nederlandsche Maagd, de Amsterdamsche Stedemaagd, John Bull, Michel, Oorlog, Tweedracht), verder de jaargetijden (Lente, Zomer, Herfst, Winter) en de maanden (Mei). Voor de kunsten dienen de Muzen; de wetenschappen kunnen ook gepersonifieerd worden (Historie). Maar wij bepalen ons hier tot de abstracta voor drijfveren en psychische toestanden.

In de 17e eeuw bezitten de personificatie's nog een barokke levendigheid, in de negentiende eeuw worden ze nog wel als waardige symbolen gebruikt, maar dikwijls ook zijn ze verbleekt en tot begrip geworden.

Vondel's personificatie's, mythologische en mythologiserende

vormen danken hun volle leven aan de gloed waarmee hij de hogere algemene werkelijkheid beleeft; zijn abstractie's zijn levende ideeën. Zijn vermenging van werkelijk en boven-werkelijk stoort niet, omdat de werkelijkheid alleen in het licht van het boven-werkelijke voor hem leeft. Vgl. Verwey [1]): „Wij zijn licht geneigd de ver-„menging van werkelijke en mythologische vormen, òf ter wille van „de aandoening die erin wordt uitgesproken, ten goede te houden, „òf haar eenvoudig „barok" te noemen. Wij vergeten dat een zien „van het zinnebeeld als werkelijk, samenging met een zien van de „werkelijkheid als zinnebeeld, en dat dus tusschen werkelijke „vormen en mythologische niet zulk een groot onderscheid bestond. „Zij werden anders gezien dan door ons, en wel meer als voor-„stellingen die door hun zin elkaar naderden."

Een duidelijk voorbeeld moge dit nog toelichten [2]). Als Haamstee Gozewijn aangrijpt, springen de nonnen toe en omringen hen.

„Zij worstelen een wijl. Klaeris zet voet bij voet,
„Omarremt Gozewijn, omringt van haren stoet.
„Wie zou 't godvruchtig hoofd een hair bezeeren konnen,
„Omheint met eenen muur van godtverloofde nonnen,
„Gestrengelt arm in arm? ô Christelijcke knoop!
„*Ick zie de deughden zelfs, Geloof, en Liefde, en Hoop,*
„Met hare zusteren, die tegens *Ondeught* strijden,
„En naar de zege staen door kruis en medelijden."

De kracht van dit voorbeeld zit in de spontaniteit van de overgang: hij ziet de worsteling, en ziet ineens in verrukking hoe dit geval tegelijk symbool is van de eeuwige strijd tussen deugden en ondeugd, vage abstractie's misschien voor de 20e-eeuwer, maar ware werkelijkheid pas voor Vondel. Het is het transcendente enthousiasme van Vondel, dat zijn personificatie's doorgloeit en dat ze waar en aannemelijk maakt. Voor hem is de personificatie een noodwendige uitingsvorm.

Bij de negentiende-eeuwers is de „beleving van de eeuwig-onveranderlijke werkelijkheid" veel begripsmatiger. De gloed van de ziener ontbreekt, er is een breuk tussen werkelijkheid en boven-werkelijkheid; de vermenging van beide lost zich niet op in één schoon beleven, maar blijft een troebel geheel, waarin de zgn. „on-

---

[1]) „Vondels Vers", pg. 92.
[2]) Gijsbrecht, 1423—1430.

eigenlijke zegswijzen" inderdaad on-eigenlijk zijn en als zodanig hinderen.

Bij Potgieter is de personificatie gewoonlijk tot begrip geworden. Haar aanschouwelijkheid is verbleekt, haar gevoelswaarde, die bij Vondel zo'n stuwkracht bezit, op een restje na verdwenen. Formeel is de personificatie nog persoon, treedt op als subject van een handeling, maar de eerbiedwaardigheid die zo'n figuur eertijds bezat, heeft ze verloren. Soms komt ze nog wel voor in plechtige taferelen, maar vaak ook in alledaagse omgeving. Zo treden Proza I, 111 „muziek" en „vroomheid" in een debat, dat haar vroeger onwaardig zou zijn geweest.

„– – – onder het vrijgeleide der vroomheid, kwam de kunst het „huis in — was het wonder dat de eene als de andere zich door- „gaans in de uitslag harer pogingen zag teleurgesteld? Niemand „die beweren durft, dat het godsdienstig gevoel der natie aan de „kunst zijne wieken heeft dank te weten; op hare beurt ontkent de „muzijk dat ze bij ons hervormd kerkgezang ooit dienst deed als „priesteresse. Het haperde aan de methode dier meesters, meende „zij – – – Het schortte aan gebrek aan godsdienst bij de blinden, „zei de vroomheid."

Een kibbel kan men het niet noemen, maar ook geen verheffend tafereel, waarin de vrouwenfiguren op waardige wijze haar zin vertegenwoordigen. Als er een kassier in moeilijkheden raakt (Lev. v. Bakh. 42) staat er: „ „een enkel gelukkig jaar, en gij zijt het „kwaad weder te boven," *fluisterde de hoop den worstelende in,* „– – –". Maar de hoop stelt men zich hierbij niet meer voor als een zwierige zwevende vrouwengestalte, zoals die zich in de Renaissancistische beelden tot de sterveling neerboog; ze heeft nog maar een schaduw van realiteit in die nuchtere situatie, en het „in- fluisteren door de hoop" is eigenlijk een uitdrukking voor „hopen" waarbij men zich niets meer moet voorstellen. Vooral in betogend verband geldt alleen nog de begripswaarde.

Men zou verwachten: geldt de gevoelswaarde nog, dan zal de personificatie wel met een hoofdletter geschreven worden. Dat gaat een enkele keer op: „Vrijheid" in str. 268 heeft een hoofdletter. „Kunst" in str. 336 ook, maar in str. 234, waar ze haar discipelen wenkt, en in str. 314, waar ze kransen vlecht, niet. „Concordia" in 353 staat aan 't begin van een vers. Verwey spreekt in de noot, midden in een zin, over de Eendracht. Maar „krijg" en „vreê" in dezelfde strofe missen een hoofdletter. In 354 „tweedragt", in 306 „gedachte" en „gevoel", hoewel die toch „vragen infuisteren" even-

eens. Veel zegt dit dus niet, maar de weifeling pleit wel voor verzwakte of verdwenen aanschouwelijkheid.

Maar al geldt dan practisch alleen de begripswaarde, de vorm is nog die van een personificatie en grammatisch treedt het onaanschouwelijke en alleen formeel persoonlijke abstractum dan ook op als subject van de handeling:

(292) *Begeerten* voeren haar wedstrijd
„– – – *ernst* verbreedde / Op Bentinck's aangezicht zijn [plooijen.
(381) zij, wier aêm 'k mij naauw'lijks aan voel roeren,
Of 'k vrees dat *eerbied* slechts te kort een strijd zal voeren
Met *neiging*, wier triomf zoo vele *prikk'len* zwoeren.
(306) „*gedachte* en *gevoel* fluisteren een trits van vragen in."
(374) – – – „luchtkasteelen / In wie zoo vaak *de waan* mocht met [zijn wenschen spelen."

Verbleekte personificatie's zijn dit wel.

Ons hinderen die personificatie's het meest, wanneer zij, abstracta immers, actief worden voorgesteld in een concrete situatie. In de sententie zijn ze daarentegen natuurlijk. Men hoeft zich daar niet voor te stellen dat de personificatie zich in het werkelijke gebeuren mengt. De sententie is een persoonlijke overpeinzing, naar aanleiding van het beschreven gebeuren, maar er duidelijk van afgescheiden. Zo komt de personificatie in Gedr. ook voor. Als Maria Mancini in haar gesprek met Lodewijk XIV schreit, luidt 's Landjonkers inleiding tot Lodewijk's troost:

(str. 109) Wanneer de liefste schreit geeft vindingrijke *min*
Ons zoete woordekens tot haar vertroosting in.

En Maria zegt zelf, ter verklaring van haar weemoed bij La Roche qui pleure:

(105) De *ellende* groet zoo graag in *deernis* een vertrouwde.

De Landjonker zegt om Maria's vreugde bij Lodewijk's troost te verontschuldigen (124):

Jeugd, — *schoonheid*, — *gloriedorst*, — het drietal voert [geen strijd
Waarin de star der hoop ooit aan zijn trans ontglijdt. —

Dit zijn in zichzelf algemeenheden, geen veralgemenende aanduidingen van het speciale.

5. Zuiver abstract zonder persoonlijkheid zijn de woorden

wanneer ze in possessief verband als object gebruikt worden: (Gedr. 183) Gedacht zijn hart hoe hier de min *zijn moed* beproefde? (Sch. en V. II, 54) „Foei, Brielle! dat ge mij verdenken kondt van gekrenkte eerzucht die *mijn spotlust* prikkelde." (Gedr. 207) –– 't gewest, –– *welks trouwe* zijn geslacht / Onkreukbaar als de moed des waterliebaerts dacht –––– Merkwaardig kort is Poëzy II, 176 vergeef 't *mijn leed*, d. i. vergeef het mij omdat ik zo lijd.

6. Hiertussenin staan dezelfde abstracta, verbonden met possessief of genitief van de persoon wanneer ze formeel subject zijn. Ze nemen de plaats in van een persoonlijk pronomen met een bepaling. Potgieter gebruikt die vorm zeer frequent:

(Gedr. 181) Om blikte de oude haan, *wiens zorg* de zijnen
[telde ––––

(182) Wat aardsche majesteit bleek afgestreên zoo groot,
Als toen *zijn fierheid* ik de horens op zag wenden?

Poëzy II, 14 Wat dorst *mijn trots* zich met een wonder streelen? Gedr. 9 Wier manen, als *haar trots* die suiz'lende uit liet slaan; (id. 12) luid gehinnik, waar *zijn blijdschap* toe vervoerde ––; (Poëzy II, 44) Mijn goelijk kind! *Wier deerenis* me zwijgend schijnt te vragen ––––; (Gedr. 88) *Haar eerbied* duldt geen scherts –––; (Poëzy 118) Geen wee over makkers, *wier ontrouw* hem vliedt –––; (Poëzy II, 143) heur plaagzucht; (Gedr. 238) onze kieschheid; (76) mijn heugnis; (352) zijn wijsheid; (360) uwe vrees; (368) wier trouwe; (304) Grootvaêrs ernst; (237) Uwe dank'bre hulde.

Ook in het proza is de vorm heel gewoon:

(L. v. B. 119) *Van den Brink's zedigheid* moge een oogenblik bij de gedachte hebben gehuiverd –––

(id. 36) ––– had maar dezelfde bronnen, als *zijn weetgierigheid* zich een beeld van zijn voorvader wilde ontwerpen –––– Zelfs in de directe rede: (Proza I, 49):

„Dat heb ik niet aan je verdiend, moedertje! maar *je radeloosheid* weet niet, wat ze doet."

Van personificatie is hierin geen sprake meer. Potgieter gebruikt hem gewoon als korte aanduiding van persoon + bepaling. Voorbeelden geeft de 17e eeuw: (Gijsbr. 854) *Zijn hoogmoed* luistert naar geen reden –––; (Stockske) Veroordeelt, als een Seneka, door *Nero's haet en ongenae;* Geknot door *'s bloetraets bittren wrock*. En ook Staring gebruikt hem graag: (Twee Bultenaars) Geen wrange druppel viel in 't zoet / Dat *haar meêdogendheid* hem troostend gaf te smaken ––– *Zijn spijt* / Alleen had straks aan

zóó iets kunnen denken! – – – Hoor! wil *uw twijf'larij* van wond'ren doen niets weten – – – – Gij, *wier opmerkzaamheid* mij nog ter zijde bleef – – –" Misschien worden ze gesteund door de zelfstandig als subject optredende psychische abstracta.

Dat zo'n „verschuiving" voor Potgieter heel gewoon is, blijkt ook uit de nomina actionis met possessief [1]).

7. Dat Potgieter zulke abstracta zo veelvuldig gebruikt, komt dus voort uit zijn idealiserende, moraliserende instelling. Hij wordt er echter in gesteund door 't feit dat abstracta zo'n concentratie mogelijk maken. Niet alleen in deze speciale verbinding met possessief. Ze sparen vaak een gezegde uit. Dat mogen we nog toelichten met enkele voorbeelden:

(L. v. B. 18) „Soms heeft zijn eigenliefde er die achterlijkheid mee verontschuldigd" hetgeen ongeveer overeenkomt met: Soms was hij zo eigenlievend daarmee te verontschuldigen dat hij zo achterlijk was.

(20) „een enkele trek teekent misschien onze staatkundige traagheid" = hoe traag wij in het staatkundige waren.

„de tijd der zoogenaamde geestdrift" = de tijd toen men zogenaamd zo geestdriftig was.

(23) „dat de dankbaarheid regt gave" = dat ik, omdat ik zo dankbaar ben, het recht had – – –, „onder de indruk dier flaauwheid" = onder de indruk van het feit, dat men zo flauw was – – –, „ontsloot de heuschheid van den onpartijdigsten kunstregter – – –" = was de onpartijdigste kunstrechter zo heus mij te ontsluiten – – –, „zelfstandigheid van oordeel duldde" = duldde dat hij zo zelfstandig van oordeel was, (Gedr. 198) „d'aanblik van het bosch beloofde troost in leed" = beloofde hem te troosten nu hij zo leed.

De aanduiding van de psychische toestand vervangt dus de mededeling van de volledige actie met persoon en tijd. Die worden nu uit het verband wel duidelijk. Het rayon van het substantief wordt groter, dat van de finite werkwoordsvormen kleiner.

8. Aparte vermelding verdienen nog de vormen „mijn hart", „zijn gemoed", „het gevoel" en „mijn geest", „het hoofd", „het verstand".

Het zijn omschrijvingen van het persoonlijk pronomen, die Potgieter geregeld gebruikt. De tegenstelling van „hoofd" en „harte" is een geliefd thema van Potgieter. Het gedichtje „Of Rhijnschen

---

[1]) Zie pg. 116—117.

Roemer of Fransche Fluit!" is er een prachtige uitwerking van. Hun onverzoenbaarheid voelde hij diep:

Beurt naast elkander/Dan op uw feest/Nooit dubb'len stander/ Gemoed en geest!

In de poëzie is „zijn hart" een telkens voorkomende korte aanduiding van „hij, ontroerd": „Gedacht zijn hart hoe hier de min zijn moed beproefde" (183) voor: Herinnerde hij zich met ontroering – – –.

Bij „zijn geest", „de geest" ligt het accent natuurlijk op het intellect; Willem III zegt: „In dichterlijken droom schiep nooit mijn geest geneugt." (200) Hoewel „mijn geest" hier een tamelijk willekeurige omschrijving van „ik" lijkt, is de omschrijving in werkelijkheid zoveel als een korte aanduiding van „ik, die meer verstandsmens ben."

Als Willem III, versomberd, het gedode hert ziet liggen, heet het:

Verteederde die val 't gemoed tot mededoogen?
Of greep dat lot den geest als een voorspelling aan? (196)

Bij oppervlakkig lezen valt de zin van de woorden nauwelijks op. In werkelijkheid worden ze met een welbewuste bedoeling zo gebruikt.

De harmonie van „gemoed en geest" (232) van „hoofd en harte" (233) is het vooral wat Potgieter in Huygens bewondert.

De tegenstellingen geest-gemoed, verstand-gevoel, hoofd-harte vindt men bij elkaar in str. 152.

Misschien ligt er in het feit dat Potgieter deze woorden zo frequent onderscheidend gebruikt, een subjectief element.

9. Dan zijn er abstracta, — dezelfde woorden dikwijls, — die een andere functie hebben. Talrijk zijn de zgn. metonymia's, namen van eigenschappen vooral inplaats van personen of groepen van personen. Ze zijn ook weer middel ter verkorting en middel ter beschouwende typering, en als abstractie's in concrete situatie's belemmeren ze de aanschouwelijkheid.

Gedr. 25 't steekspel – – – / Waar *riddertrouw* de lans voor zijne liefste beurde. — De typische eigenschap, de *trouw* wordt genoemd inplaats van de trouwe ridder of ridders. 't Getal wordt in het midden gelaten.

(str. 51). Ons lacht slechts *blijdschap* toe, ook uit de nauwste straten – – –[1]). Wanneer Hendrik Parijs binnentrekt, is het volk

[1]) Vgl. Gijsbr. 1065: Men ziet er allesins *verbaestheit*.

blij, ook het armste. Het abstractum is hier de algemene stemming in de stad, en heeft dus collectieve kracht. Zulke vaag-collectieve metonymia's zijn ook in het proza heel gewoon. Krit. Stud. I 80 „– – – wij zouden geaarzeld hebben met deze aanmerking te beginnen, want *moedwil* of *kwaadaardigheid* zoude er misschien eene verontschuldiging in gezocht hebben" i.pl.v. „moedwillige of kwaadaardige tegenstanders."

Albert 95 „Of de *bekrompenheid* zich harer aanmatiging schaamde" – – –, (id.) – – *„eenzijdigheid,* die nergens vermeteler vonnis strijkt, dan waar zij regt meent te hebben tot de aanklagt over gebrek aan geloof!"

In zulke kritische passages heeft de vaagheid het voordeel dat niemand direct door de aanmerkingen geraakt wordt: wie de schoen past, mag hem aantrekken. Versluiering is dus ook wel eens het gezochte effect van de metonymia. Zo misschien ook in

„Hem is de laafnis niet vergeten
Der *deernis* met zijn lot begaan: —" (Potg. Test. pg. 101)

De Landjonker herinnert zich hoe verlaten hij was, als wees, in zijn jeugd, en hoe hij toen getroost werd. „Deernis" zegt nu wel dat hij getroost is, maar door wie verzwijgt het.

Merkwaardig is de meton. Gedr. str. 93

Wat tooverstaf weerhield – – – – 't gesuis van dorre blaên
De nadering mijns voets der *schuwheid* te verraên,
Die, vlinder, opzweefde of ze een lichtstraal volgen wilde,
Die, eekhoorntje, al haar kracht aan dart'le sprongen spilde,
Die, vogel, van den gloed der minne kweelend trilde?

Hier is het abstractum onbepaald collectivum voor „schuw gedierte", dat naderhand telkens anders appositioneel geconcretiseerd wordt als *vlinder, eekhoorntje* en *vogel.*

In het poëziefragment vinden we een metonymia in str. 208

Misdeelde, vreemd aan vreugd in vorstelijke zaal,
Als vrouw'lijke *ijverzucht* om zijn voogdijschap twistte,
Als louter luim van spel en straf des knaaps besliste,
Princesse Douairière of wel Princes Royaal;

„vrouwelijke ijverzucht" voor „jaloerse vrouwen" wordt verduidelijkt in het appositionele vers 4.

10. Merkwaardiger is het abstractum, wanneer het gebruikt wordt ter aanduiding en karakterisering van *een* bepaalde persoon. Gedr. str. 298—300, kritiek op Huygens' beschouwing van de

Engelse gebeurtenissen, geven daar enige duidelijke voorbeelden van. 298 vs. 1—3:

Gij zongt, in Rome's taal, der Stoïcijnen lof
Toen Strafford's wenk ten beul 't noodlottig teeken rigtte,
Toen *eerzucht* offer bleek der ontrouw van het hof;

„Eerzucht" is bepaaldelijk „Strafford", metonymische aanduiding die moreel karakteriseert en tegelijk het geval veralgemeent, het plaatst in een sfeer van hoge beschouwing van 's werelds loop.

„Maar", zegt de Landjonker dan, „had de vrome Hampden niet meer aanspraak op Uw (Huygens') belangstelling?" 299 vs. 3—6:

Doch greep u, achttet ge ook die vroomheid (van Hampden)
[overdreven
Geen eerbied aan als daar *'t boetvaardige berouw*
Uit 't aardsche vaderland naar 't hemelsch zocht te streven?

„'t boetvaardige berouw" is hier een metonymische aanduiding van Hampden, die boetvaardig en berouwvol was. Het veralgemeent ook wel, maar men krijgt toch de indruk dat de vorm hier meer gebruikt is terwille van de beknoptheid dan ter moralisering. In str. 300 echter is de metonymia weer sterk-beoordelend:

Al kendet op den staf gij Karel aanspraak toe
Bleef *dubbelhartigheid* geregtigd dien te dragen
Zich zelv' verstrikkende in haar loos gelegde lagen?

Ook hier dus is de subjectieve houding, die uitgaande van algemene normen het bijzondere geval beoordelend noemt, de oorzaak van de verschijning van de abstracta.

Een prozavoorbeeld [1]):

De dominé wil Machteld waarschuwen en sluit de deur.

„Vrouw Waanders mag alles hooren, Dominé!" beweert zij, die zich hare onschuld bewust is, „al deedt u de vragen van een verhoor", laat *meisjes moedwil* en misschien ook *meisjes voorgevoel* er op volgen.

meisjes is hier geen genitief van de persoon, van Machteld, maar van de „soortnaam". De betekenis is dus: laat zij met de moedwil die meisjes kunnen hebben, en misschien wel geleid door het voorgevoel dat meisjes eigen is, er op volgen. Het is een verkorting van „de moedwil en misschien wel het voorgevoel van meisjes" *in haar*, en dus te beschouwen als een soort ellips van een generaliserende beschouwing van de persoon in kwestie. Een beschouwing van de

[1]) Schetsen en Verhalen III, 317. Eene Novelle?

auteur over de „gewoonheid", „algemeenheid" van een daad of woord van een persoon is normaal in de historische roman.

11. Personificatie en metonymia zijn niet altijd scherp te scheiden. „Gierigheit en wreetheyt beyde / Die het swaert / Grimmigh rukten uit der scheyde" in Vondels Geuse-Vesper zijn wel sterk persoonlijk voorgesteld, maar wijzen toch nadrukkelijk naar de hebzuchtige en wrede tegenstanders van Oldenbarnevelt. In „En hoe Gewelt het Recht dorst buigen / Tot smaet der onderdruckte steên" zijn Gewelt en Recht wel personificatie's, maar ook veilig-vage aanduidingen van Maurits' geweld en Oldenbarnevelt's recht.

Bij de willekeur waarmee de negentiende eeuw beeldsprakige taal gebruikt, is het begrijpelijk dat termen die eerst als collectieve metonymia's werden bedoeld, later in de zin als personificatie's worden opgevat; dat bij een abstract ethisch begrip een personifiërend praedicaat komt, en dat een metonymia die eerst duidelijk personen aanduidt, later als abstractum zonder enige persoonlijke betrokkenheid weer wordt opgevat.

Van het eerste een voorbeeld: Zusters 124 wordt beschreven hoe medici, aangevallen wegens onkundigheid, zich tegen die verwijten verweren. „*IJdelheid* — groot genoeg om geen verzuim in den „vorm te kunnen vergeven, uit liefde voor de wetenschap; — *traag-*„*heid* — die de koorts op het lijf kreeg, bij de gedachte aan den „omslag waarmede onderzoek gepaard gaat; — *botheid* — die niet „wist, waartoe de wind woei; — het doorluchtig driemanschap in „alle tijden, van alle hervorming afkeerig, sloeg de handen „ineen – – –"

Vaag collectieve metonymia's worden hier voortgezet als personificatie's. In Gedr. 360 is „spotzucht" metonymisch-collectivisch, „vrijheid" eerst zuiver abstract, daarna, in „gordt hij zich ten strijd", collectivisch.

In Gedr. 87 is *trouw* eerst abstractum, daarna metonymisch voor „trouwe Oosterlingen", in vs. 6 weer abstracte eigenschap:

„Maar *trouw*, die dag aan dag ter strafste taak bezielt,
„Maar *trouw*, die nacht aan nacht niet wijkt van 's meesters woning,
„En schamel voedsel slechts verlangt tot haar belooning,
„Wat kroost, als 't kroost der zon, dat vlekkeloos *die* hield?"

De verschillen zijn maar klein, maar voor de aesthetische indruk die zo'n zin maakt, zijn ze toch beslissend. Ze maken de gedachte wat onscherp van lijn en begripsafgrenzing.

Niet alleen namen van eigenschappen worden metonymisch ge-

bruikt. Dat is ook het geval met nomina actionis en concreta. Soms treft hun tekenachtige kortheid, soms zijn ze traditioneel moraliserend.

Gewoon is nog een metonymia als in Gedr. 98:

––Voegde aan dat steenig oord die sombere muzijk,–
Al koos *verliefde kout* 't zich nu ter veil'ge wijk.

(i. pl. v. koutende geliefden).

Maar sterk concentrerend werkt ze in Gedr. 87:

Wij schelden 't Oosten slaafs, als *knechtsche dienstbetooning*
Zijn vorsten goden maakt, voor stof in 't stof geknield.

„Het Oosten" wordt metonymisch-typerend hervat met zijn opvallendste trek: knechtsche dienstbetooning.

Even kras gecondenseerd is (Gedr. 222):

„Als ginds de lelievaan haar banen wapp'ren deed,"
„Vraagt *stouter vlucht,"*

(i. pl. v. vraagt hij, in stouter vlucht van verbeelding).

Zo ook Gedr. 137 *zijn verrassing* i. pl. v. *zijn verrassend verschijnen* [1]).

Een voorbeeld van gewoon metonymisch gebruik van een concreet substantief: Gedr. 276:

En geldt een *kusje* meer dan *pleitzak* of *rapier* – – –

voor: en geldt het meer, dat iemand een levendig minnaar is, dan beroemd als advocaat of militair.

Ook met zulke metonymia's gaat Potgieter ver. In Gedr. 355 duidt hij Cornelis Tromp aan met alleen „bezem op de mast". In een noot wordt dat dan wel toegelicht.

Verder kunnen alle innerlijke en uiterlijke kenmerken metonymisch gebruikt worden. Iets merkwaardigs hebben ze niet: de zwakte (zwakke geslacht) de sterkte (Zusters 137) de jeugd, de grijsheid, de graauwe haren, het talent, de verdienste, de hooge geboorte (Albert 18), hoog, laag, de stulp, 't kasteel (Gedr. 220) alle gewoon collectivisch en generaliserend.

Zulke „metonymia's" zijn versleten en hebben geen expressieve kracht meer. Vaak echter gebruikt Potgieter concreta op originele wijze, zó, dat ze wel degelijk evocerend werken.

Gedr. str. 213 staat er, inplaats van de mededeling dat Willem snel wegrijdt: „– – –op 't smalle heuvelspoor / Zwiert vast *de*

---

[1]) Infinitieven metonymisch en kras verkortend Poëzy II 174:

't zoete droomen– – –had ons aan zien komen
't verlangen – – boog uit 't venster neer.

witte veêr den wapenbroeder voor." Een verontruste kluft patrijzen wordt als volgt geschilderd: (180)

Wat hief dan *blaauwe hals*, wat hief dan *roode kop*
Van die patrijzenkluft vervaard in 't zwerk zich op?

Gedr. 222 verbeeldt Willem zich dat Lodewijk zijn leger de rivier laat overtrekken.

„– – en toch zoo hier de Zeeuwen, daar de Friezen,
„In 't midden Holland, zich verhieven op mijn kreet,
„*Bebloede vederpracht* moest schuil gaan in de biezen!

IV. Naast de substantieven zelf moeten nu nog enige substantivéringen besproken worden. Behalve de gevallen behandeld op pg. 119 vlgg., zijn de substantivéringen van adjectieven niet merkwaardig. Opvallend zijn alleen de verbogen achtergeplaatste attributieve en de verbogen praedicatieve adjectieven (c.q. part. perf.).

1. achtergeplaatste attributieve adjectieven:

Gedr.str. 138

Der stoutste rijknechts plage in 't knabb'len op 't gebit,
Uit afschuw voor zijn boei, *onlijd'bre* schoon *vergulde*,
Geeft Omar's drift zich lucht – – – – –

Gedr. 41

Gelijk een golvenpaar, dat voort zich rept ter kuste,
Als beurden naar de maat haar blanke kruinen ze op —,
Als school in harmonie een weelde ook haar *bewuste*, —
Poëzy II 43 Idealist, me naauwelijks meer *bewuste*,
Die om den zang de zangeres vergat. —

2. attributief-adverbiale adjectieven

Poëzy II 58 Geef dies, wat weelde / Uw disch ook biê,
Geef ze *onverdeelde* / In harmonie.
II 94 Toen 'k die kuste, / Hief, *bewuste*, / Zij het hoofd
II 98 Luid *beklaagde* / Zwijmde hij!
II 4 Haar bleef het leed gespaard dat vele zust'ren voelen,
En 't harte breken doet ofschoon de mond 't ontkent,
Den aangebeden man in gloed te zien verkoelen,
Of, *eenzame*, onbemind te gaan naar 's levens end.

Den Hertog (Potgieter's Poëzy II 42) merkt op dat Potgieter zich die afwijking „terwille van maat en rijm veroorloofde". Inderdaad staan de opgegeven voorbeelden alle op één na onder rijmdwang. Toch zou hij, ook in het rijm, de vorm niet gebruiken als ze voor hem niet zeer aanvaardbaar was. De appositie en het attributief-adverbiale substantief gaan hem heel gemakkelijk af. Naar

analogie daarvan zijn deze vormen als substantiveringen opgevat, dan ook niet vreemd. Het voorbeeld Poëzy II 4 bewijst dat nog ten overvloede, doordat het niet onder rijmdwang staat. Verstechnisch was het onverbogen adjectief „eenzaam" even goed mogelijk geweest, alleen de ligatuur zou zijn vervallen.

3. Verbuiging van 't adjectivische praedicaatsnomen is minder ongewoon maar wijst in dezelfde richting. Het wat concrete, vastere van het substantief komt er voelbaar in uit.

L. v. B. 19 – – – tot in de navolgingen van vreemde dichters toe, waren de schreden der voorloopers *onzekere*.

Proza I 336 Verwonder U dus niet, zoo mijne herinneringen – – – – slechts *onaangename* zijn.

Vatten we nu de resultaten van dit hoofdstuk samen. Het is wel waarschijnlijk dat Potgieter voor het substantief als grammatische categorie een voorkeur had: een zekere stelligheid en bepaaldheid in de uiting ligt wel in de lijn van zijn karakter. De boven enkelverbale verkozen vormen met een substantief, de substantiveringen en ook wel de substantivische eigenschapswoorden wezen daarop. Overigens werkten verscheidene andere factoren mee tot de overheersing van het substantief. In de eigenschapswoorden de neiging tot sterker aesthetische expressie, in de nomina actionis (infinitieven) en in vele abstracta de condensatieneiging. In de psychische abstracta daarnaast zowel de klassicistische generaliserende instelling als eigen neiging tot beschouwen.

HOOFDSTUK VI.

STABILITEIT, ONTWIKKELING EN SECUNDAIRE FACTOREN.

Een ontwikkeling verloopt gewoonlijk zo, dat op een tijd van navolging en jeugdige mislukkingen een periode volgt waarin geleidelijk eigen kracht en eigen motieven ontdekt worden. Langzaam voltrekt zich de rijping van kunstenaar en artistieke uitdrukkingsvorm totdat een tijd van volle wasdom bereikt is, waarin de schepping valt van grote krachtige werken. Daarna komt een ouderdomsperiode, met zwakker zelfherhalingen, of met steeds voortgezette groei en verrijking, of met volkomen zelfvernieuwing. Hoezeer de speciale gevallen ook uiteenlopen, een lijn van geleidelijke ontwikkeling tekent zich gewoonlijk toch vrij duidelijk af.

Potgieter's ontwikkeling vertoont een ander beeld. Bij hem valt het op hoe zeer hij zichzelf gelijk blijft. Huet gaat zelfs zover, te zeggen dat er geen ontwikkeling is. „Het oordeel en de stijl, beiden „zijn van het begin af gevormd. Een der oudste opstellen -- over „de gedichten van Staring -- vertoont reeds al Potgieter's eigenaardigheden van uitdrukking" [1]). Voor de hoofdtrekken is dit juist. Potgieter's karakter is vroeg gevormd en vast. Fundamentele wijzigingen hebben in het fonds van zijn overtuigingen ook niet meer plaats. Als nationale opvoeder blijft hij van 1835 af hameren op hetzelfde aambeeld. Verschil is er alleen in de verwachting die hij in verschillende perioden daarvan heeft. De motieven van de Poëzy 1875 zijn alle in het werk van omstreeks 1834 al te vinden. Tekent het persoonlijk karakter zich in overeenstemming daarmee scherp in het taalgebruik af, juist de poëzie bewijst dat er daarnaast ook ontwikkeling is. Verwey ging dat in „Potgieter's Testament" uitvoerig na. De motieven en de richting van het gemoedsleven bleven gelijk, maar er is een belangrijk verschil in de stemming waarin die motieven behandeld zijn. In de jeugdpoëzie is de stemming van het liefdesverlangen hopeloos en smartelijk. In de poëzie van Potgieter's ouderdom heerst het eeuwige verlangen, dat „voor zichzelf nauwlijks vraagt noch vreest" [2]), het bewustzijn van het verlangen als ziel van het leven [3]).

---

[1]) Lit. Fant. dl. 22, pg. 30. [2]) Verwey Potg.'s Testament, pg. 53. [3]) id. 59.

De beelden, de voorstellingen zelf zijn meer visionair geworden; in de jeugdpoëzie heerst ook wel de verbeelding, maar het is alsof in de latere „Nalatenschap" de beelden als in een droomsfeer verglijden, meer buiten het „ik" staan, en alsof de afstand tussen verwoording en voorstelling groter is geworden. Bovendien treft in het latere werk een rustiger zelfbewustzijn, een overgave aan eigen subjectiviteit, onverschillig of het oordeel redelijk verband vergt [1]).

Naast deze innerlijke gevoelsontwikkeling staat een grote winst aan technisch kunnen, verkregen in een leven van poëtische practijk, en een zuivering van de smaak. Alles wat in de jeugd hyperbolisch of te zwaar gevoelig, te rhetorisch of te nuchter was, is in de ouderdom gezuiverd, gematigd en dus versterkt [2]).

Al treft de stabiliteit dus, secundair is er wel degelijk ontwikkeling, groei en verrijking.

Ook in het proza is er, zij het niet zo opvallend misschien, groei merkbaar. Huet had, toen hij zijn oordeel vormde, het oog op de hoofdtrekken die steeds gelijk blijven. Die karakteristieke eigenaardigheden doen de verschillen haast uit het oog verliezen. Maar in de Galama-recensie, ook nog in het opstel over Staring, kan men o.i. toch wel spreken van een jeugdstijl, in Jan, Jannetje en Het Rijksmuseum van een stijl van de volwassen mannelijke leeftijd, in Het Leven van Bakhuizen van een ouderdomsstijl. Het is een verschil van toon en voordracht, dat het meest opvalt. In de jeugdstijl staat het spreken nog het dichtst bij het natuurlijke spreken, een verzorgde voordracht zonder uitzonderlijke vormcultuur. In Het Rijksmuseum heerst daarentegen een zeer grote vormcultuur, en bovendien een geweldige gevoelsspanning die het werk ver boven het tijdelijke uit tot een blijvend getuigenis maakt. In Het Leven van Bakhuizen is die vormcultuur nog groter geworden; er is meer soepelheid en variatie; de gevoelsspanning is echter veel geringer, de kunst daardoor a.h.w. meer spel, een spel van statigheid en elegantie, van hoofs-voorname indirectheid. Hoewel het onze hoofdtaak is op de constante trekken te wijzen, zullen we hier en daar ook ontwikkeling en invloeden nagaan. Enkele secundaire factoren sluiten zich daarbij aan.

De jeugddichten als „Hulde en geloof", „Deugd", „Tevredenheid", „Godsdienst" verdienen niet met een vergevingsgezind

---

[1]) Droom en Tucht 27.

[2]) Vgl. Mea Verwey: Potgieter's gedicht „De Jonge Priester" N. T. XII.

lachje terzijde geschoven te worden. Potgieter zelf verwierp ze later wel, maar enkel modewerk is het niet. Door de rhetorische verzen heen klinkt een accent van waarheid en de spanning van een individueel gemoedsleven. De Raaf noemt het laatste de „smartkreet eener ten doode toe gefolterde ziel" [1]). Op twee motieven berusten ze: op een diepe ervaring van levenssmart, en op een sterk ontwikkeld gevoel voor nationale eer en nationaal welzijn — Potgieter de individualistische romanticus ligt het eerste motief nog verborgen, komt in 1830 in „De droeve zanger" en „Fragment" pas te voorschijn; Potgieter de idealistische nationalist, die het Nederlandse volk lerend en bezwerend toespreekt, treedt in het tweede al duidelijk aan de dag.

De genoemde gedichten behoren nog geheel tot de sfeer der „poëzie van algemeene gedachten" die Verwey [2]) omschrijft. „De „poëzie van Bilderdijk en Feith, die van de achtiende-eeuw-helft „waaruit zij voortkwamen, die van het heele westelijk Europa tot „een zeker aantal jaren in de negentiende, had voor doel gehad „algemeene gedachten. Het was een jacht geweest, de laatste renais- „sance-gestalten voorbij, de alleralgemeenste denkbeelden te achter- „halen: de eindelijke wijsheid, meende men, die opwoog tegen alle „leven. Hier waren die algemeenste vormen enkel verstandelijk, „daar meer werkelijk, elders meer retorisch gebleken; maar de be- „doeling was dezelfde: in kunst en wijsbegeerte algemeene ge- „dachten, in het leven de toepassing ervan" [3]).

De in deze gedichten uitgesproken gedachten waren Potgieter's eigene [4]). Werden ze later de basis van zijn kritisch en scheppend proza, en ging in de poëzie meer het verbeeldingsleven ontluiken, ook in de laatste poëzie nog is die instelling op algemene gedachten een factor van betekenis.

In de jeugdgedichten heerst de algemeenheid nog onvermengd. De abstracte taal is daarin dus op zijn plaats, is daar geheel „in stijl".

Talrijk zijn de min of meer moreel gekleurde abstracte substantieven, substantivisch abstract en moreel geziene psychische drijfveren. In „Hulde en Geloof" op enkele bladzij's bijvoorbeeld: rede, liefde, drift, gevoel, geloof, nijd, wraaklust, vrede, 't ned'rig harte, liefde, ziel, weemoed, plicht, lot, broedermin, zaligheid, vreugde, verdraagzaamheid, deugd.

---

[1]) N. Gids 1910 pg. 576.
[2]) Leven pg. 42.
[3]) Vgl. Hoofdstuk V.
[4]) id. pg. 65.

Het wat meer rhetorische volgende gedicht „Nederland" is vol van – met kapitaal geschreven – personificatie's: Hollands Maagd, Krijgsgodinne, Eendragt, Tweedragt, Partijzucht, Verdeeldheid, Ervaring, Verbeelding, Verlichting, Handel, Kunst, Vrijheid. Met eerbied worden die abstractie's genoemd.

Ook veralgemenende substantiveringen van adjectieven zijn hier op hun plaats: de goeden en de boozen (pg. 3), 't kwaad (Poëzy II 4), grooten en wijzen (id. 5) en andere: 't omlaag en 't omhoog (id. 16).

Eveneens de generaliserende collectieve metonymia's:

„Daar d'armoê kermt – – –" [1]), „adeltrots" voor „trotse adellijken" „priest'ren domheid' voor „domme priesters" [2]).

Navolgingen van de schreeuwerige, overspannen Helmerstoon zijn nog telkens te bemerken:

Wat drukt, dolzinnig en verwoed,
Ge, o mensch! die nijd en wraaklust voedt
Uw schreên vermetel op den drempel (pg. 4)

of: En brullend storten Hollands leeuwen
Op Spanjes vloektrawanten neêr. (8)

en: Ja, Vaad'ren, juk en keet'nen breken;
Wat stoet ook voor den dwing'land bukk',
Met leeuwenmoed de menschheid wreken (id.).

Goud wordt „gedelfd uit 's aardrijks nacht", en alleen door „een vuige slaaf" geluk genoemd. (13) Wie de heil'ge band tussen Noord en Zuiderstreken wil breken is een snoodaard, „Uw vloek storte op zijn schedel neêr!" (11)

Een enkele keer wordt Feith gecopiëerd. Zo in de „sterv'ling",

„Die, schreijend, door 't gevoel bezweken,
„Voor 't zooden altaar nederknielt." (3)

en in „de jamm'ren Van te wreed gescheiden zielen". (13)

In het gedicht „Deugd", met zijn toeroep tot de mensenbroeders, heerst meer de Tollenstoon:

„Broeders! 'k lees het in uw blikken,
'k Voel het aan mijn kloppend hart,
Hij die ramp en noodlot tart,
Wien geen grafnacht doet verschrikken
Eeuwig rijk aan hemelvreugd,
Is de trouwe vriend der deugd." (14)

---

[1]) Verspr. en Nag. P. I pg. 5.
[2]) id. 59 in „25 Sept. 1830".

Strakke parallele structuur wordt in de poëzie ook door anderen toegepast. Maar met het oog op het feit, dat de neiging daartoe later voor Potgieter zo karakteristiek geworden is, is het opmerkelijk dat van het eerste gedicht „Hulde en Geloof" de eerste drie strofen parallele vragen bevatten:

1. Wat twist voor rede en liefde doof – – – –
2. Wat tooijen kind'ren van één dag – – – –

en 3. Wat drukt dolzinnig en verwoed – – – –

De vijfde strofe, zes verzen lang, bestaat uit drie versparen, die parallele zinnen met Of – – – inhouden:

Of onze ziel, met God vertrouwd,
In 't eikenloof haar beê ontvouwt;
Of, als de zon stijgt uit de baren,
Des Scheppers liefde kiest tot wit;
Of van de weidsche kerkaltaren,
Met stille weemoed, zacht aanbidt;

de volgende en de achtste zijn eveneens strak gevormd.

De vierde, vijfde en zesde strofe van „Deugd" zijn in dit opzicht nog karakteristieker. Ze berusten op die praegnante betogende gesprekhouding die Potgieter biezonder kenmerkt. Alle drie hebben ze het primaire begrip, het hoofdsubstantief als elliptische vraagzin, afgescheiden van de rest, het antwoord, vooropgesteld.

Hij vraagt zich af, wat blijvend geluk is.

4. Wellust? O, hij noem het vreugde,
   Die in ontuchts dart'len lach
   Meer dan helgloed blinken zag etc.
5. Schatten? ja, voor goud te knielen,
   Dat, gedelfd uit 's aardrijks nacht, etc.
   'k Smaad zijn boeijen, 'k vloek zijn juk.
6. Eerzucht? lint of ordeteeken – – – –
   Zij verpletten door hun vracht
   Wie zijn heil hun offer bragt.

Hier zijn in een klein bestek alle grondtrekken van Potgieter's stijl al aanwezig: de gesprekhouding, het gespannen betoog, het parallelisme en de strakke structuur.

Deze passage doet direct denken aan strofe 6 van „De Twintigjarige", waarin op dezelfde wijze die wereldse idealen opgesomd en afgewezen worden:

Vermogens-bekrompenheid? — antwoordt zijn spot, —
Eer ik van 't fortuin mij die bedel' —
Omstrengle 't onscheidbaar bezit en genot;

Waar droeg zich de winzucht ooit edel?
Vermaardheid? eer ik naar die zeepbel mij rigt
Behoe voor des lasters venijnigen schicht
De lauwer tenminste den schedel!

Maar deze strofe staat zo in de omwerking die Potgieter in zijn ouderdom maakte. Het oorspronkelijke gedicht heeft de vraag-antwoordvorm hier niet, wel de vooropgestelde afgescheiden opsomming met hervatting in de volgende hoofdzin, en het parallelisme; de oude vorm is dus minder praegnant:

Een schat, die aan d'aard en haar dwaasheen hem boeit
Wien zorgen en angsten verzellen,
Een vuur, dat den boezem verteert en verschroeit,
En dreigt alle hoogheid te vellen,
Een dorst naar den lof van een zinloos geslacht,
Wat geeft het voor troost toch of steunsel of kracht,
Hun die bij Gods kindren zich tellen?

Wel heeft de oude redactie in strofe 10 en 11 de genoemde vorm, zij het iets gevariëerd:

10. „Moed!" zegt gij? verdraagt hij de schande dan niet? enz.
11. „Vertrouwen!" — — — staart eerst op de zinkende kiel,
Schouwt vruchtloos naar haven of kusten,
En leert, als u all' wat gij mindet, ontviel,
Wat g'eischt in 't geloovig berusten, enz.

Zo zien we de hoofdkenmerken van Potgieter's uitdrukkingswijze al in 't begin van zijn poëtische productie. Het gedicht „Deugd" is van 1828. Elisie en apocope, enclytisch gebruik van pronomina en lidwoorden komen vrij veelvuldig voor, er is eveneens een enkele allitteratie, maar opvallende verschijnselen zijn het nog niet geworden. Wel treft in „Elsje" van 1830 al een infinitief met possessief:

„En waarom dan toch *mijn schrikken,*
Toen hij laatst zoo peinzend kwam?"

en een strak parallelisme in „Drie nachten in Antwerpen":

„Maar waarom, zoo zijn arm voor haar ten strijd wil rukken,
Wordt dan de gouden kelk en 't vloerkleed van sammeet,
Waar hij alleen uit drinkt, 't geen slechts zijn voeten drukken,
Nu in die boot gebracht tot zijn vertrek gereed?"

Omstreeks 1830 komt, niet ineens, maar geleidelijk, de omzwaai van de poëzie van algemene gedachten naar de subjectieve gevoelspoëzie. De romantische wereld van het gevoel stelt uiteraard geheel

andere eisen aan de taal als de klassicistische, die zich vooral door de geest, het intellect liet besturen. Brunot bestudeerde de verandering in taalgebruik in zijn artikel „Les Romantiques et la langue poétique." [1]) De détails daarin raken alleen de Franse litteratuur, maar de algemene strekking geldt ook voor de vreemde. De taal van de poëzie moest niet meer in de eerste plaats logisch juist zijn, maar schilderend, plastisch. Men zag niet meer „L'astre du jour se coucher dans sa gloire", nog minder „Phébus terminer sa carrière", maar „le soleil s'éteindre dans la pourpre et l'or." Men ging zich bewust toeleggen op het noteren van kleuren; vooral in een weelderige kleurigheid uitten de romantici hun meer zinnelijke poëtische emotie's. Realiteiten, die vroeger met een keurig abstractum werden aangeduid, zocht men nu weer te geven met een concreet woord, en Hugo ging nog verder: abstractie's zelf uit de „monde moral" verving hij door metaforisch gebruikte concreta. Zodat inplaats van de koude personificatie's en allegorieën een heel andere beeldspraak in gebruik kwam. Over klank en rhythme ging het gevoel beslissen.

Het beeld waarmee Brunot besluit, karakteriseert de situatie even geestig als raak: de overgeleverde poëtische taal was „une eau „claire et pure qui n'a point de goût"; de romantici maakten ervan „une liqueur savoureuse et parfumée".

Al geldt dit in zijn algemeenheid ook wel voor de Nederlandse litteratuur, de toestand bij ons was toch heel anders. De poëzie die bij ons omstreeks 1830 de toon aangaf was niet „claire et pure", hier heersten de bizarre virtuositeit van Bilderdijk, het overspannen heroïsch pathos van Helmers en de sentimentele toon van Feith.

Romantische elementen waren er al, ook in de romance-poëzie. Als dan de poëtische romantiek van Byron en Hugo hier bekend wordt, wekt die hier geen krachtige eigen romantische poëzie — het blijft bij een enkele diepere weerklank in Van der Hoop en Potgieter, overigens is het modieuze navolging. Waar de poëzie in de grond van de zaak in de Nederlandse traditie blijft hangen, is er van een krachtige vernieuwing van de Nederlandse poëzie-taal ook geen sprake. Ook bij Potgieter niet, hoewel bij hem de romantische stemmingen ongetwijfeld niet modieus waren en hij in sommige gedichten tussen de jaren 1830 en 1835 toch zeker een heel nieuwe toon wist te bereiken, een vrije elegische toon, die hij pas in zijn ouderdom weer terugvindt, zij het ook niet zo onbevangen

---

[1]) Revue de Paris 1928.

meer. De radicale Romantiek zet zich bij hem niet door. In 1834 schrijft hij al aan Drost dat hij zich uit de „wereld der Idealen" terugtrekt en tracht zich „hoe langer hoe meer voor de wezenlijke, prozaïsche te vormen – – – the paradise's lost!" En hij citeert Byron:

Oh could I feel as I have felt
Or be what I have been
Or weep as I could once have wept. (± 20 April 1834)

In een andere brief (25 Juni) dicht hij:

„Rendez-moi mon beau délire,
„Rendez-moi mes saules pleurantes etc.

Drost gelooft het niet, maar o.i. is er toch wel wat van waar. Hij, die met „De Jonge Priester", „Afscheid aan Zweden", „De Zangeres", „De beide Meisjes" als enigst zelfstandig romantisch dichter had ingezet, wendt zich tot het harde werk in het dagelijks leven, tot het proza van zijn Noors dagboek, zijn vaderlands leiderschap straks, en houdt op, zijn persoonlijke smart uit te zingen. Nog komen er wel gedichten met een romantische kleur, maar niet meer zulke intens persoonlijke — vóór de eenzaamheid van zijn ouderdom.

Bij die romantische jeugdpoëzie zullen we even stilstaan.

Voor de taal van Potgieter's romantische poëzie is het ons niet mogelijk invloed van een bepaald dichter aan te wijzen. Stijlnavolging gaat gepaard met navolging van motieven, en de motieven die Potgieter gebruikt zijn persoonlijk of algemeen-romantisch. Voor Byron had Potgieter wel bewondering, maar onder reserve. Er is voor sommige gedichten wel verwantschap te constateren, maar die is nooit nauw. Dr. Schults [1]) wijst op enige overeenkomst tussen *And thou art dead* en *Emma*, tussen *Fare well, if ever*, 't afscheid van *Childe Harold* en Wilhelm's Reize met het afscheidslied *Aan Adeline*. Men zou daar nog het lyrisch vaarwel van „Afscheid aan Zweden" als Byroniaans motief aan kunnen toevoegen. Voor het begin van „De Jonge Priester" verwijst Mea Verwey echter naar Chénier, terwijl Hugo toch ook wel enige invloed gehad heeft. Het gedicht „Graauwtje" uit de „Nalatenschap" doet weer denken aan Franzen's „Laplandsch Liedje". Dat Potgieter niet door één figuur geboeid werd, blijkt ten overvloede uit zijn vertalingen, die niemand bevoorrechten: Byron is vertegenwoordigd met twee Hebrew Melodies (we spreken hier alleen over de jeugdperiode), Hugo met een vijftal gedichten; van Chénier, Barbier, de la Vigne, de Lamar-

[1]) Het Byronianisme in Nederland, Utrecht 1929, pag. 194—196.

tine, Bulwer, Burns, Scott, Wordsworth, Longfellow, Whittier, de Zweden, Spaanse dichters, Silvio Pellico, Dante, Rückert, Menzel, Oehlenschlager worden proeven vertaald, vooral voor de eerste jaargangen van de Gids.

De vertalingen van enkele lyrische gedichten van Victor Hugo zijn besproken door Dr. J. C. Yperlaan [1]). Ze komt tot de conclusie: „La traduction des oeuvres d'Hugo était excessivement difficile pour „un Hollandais, même pour un auteur de valeur comme Potgieter, „à cause du style imagé du poète français. La différence de versifi„cation aussi n'était pas peu embarrassante. Le meilleur traducteur „de Victor Hugo a été sans contredit Potgieter – – –" (pg. 121). „– – – Ce qui nous frappe, c'est que Potgieter ne s'éloigne que peu „du texte français, et que le rythme et la souplesse du style n'en „souffrent pas trop. Quelquefois il trouve des images poétiques bien „hollandaises pour remplacer une belle image française." (90) Als voorbeeld van een goed begrepen vertaling geeft ze [2]):

Tandis qu'un timbre d'or sonnant dans vos demeures
Vous change en joyeux chant la voix grave des heures.

Voor wie de stem des tijds haar rauwheid heeft verloren,
Daar gij der uren vlucht in lieflijk spel moogt hooren.

De andere vertalers hebben de tegenstelling joyeux-grave niet opgemerkt.

Al is Potgieter dan de beste vertaler onder zijn tijdgenoten, op zichzelf genomen hebben de gedichten toch heel wat verloren. Vergelijken we de eerste strofe van „Mededeelzaamheid" met het oorspronkelijk:

Gelukkigen der aard! die 's winters in uw zalen,
Op 't bal, een stroom van licht ziet van uw kroonen dalen,
En in den schoot der pracht uit weeldes beker drinkt,
Als, dart'lende in de rei met vogelvlugge voeten,
Ge in spiegels, zonder tal, uw beelt'nis moogt ontmoeten,
De vreugde u op 't gelaat der gasten tegen blikt.

Hierin hindert het abstracte derde vers, dat het situatiebeeld van het weelderige intérieur vager maakt. „Dart'lende" is traditioneel idyllisch.

Het origineel is pittiger, beeldender:

---

1) Les traductions hollandaises des poésies lyriques de Victor Hugo jusqu'en 1885 (Bussum 1925).

2) Uit Pour les Pauvres — Mededeelzaamheid.

Dans vos fêtes d'hiver, riches, heureux du monde,
Quand le bal tournoyant de ses feux vous inonde,
Quand partout à l'entour de vos pas vous voyez
Briller et rayonner cristaux, miroirs, balustres,
Candelabres ardents, cercle étoilé des lustres,
Et la danse, et la joie au front des conviés;

Het abstracte beeld uit het derde vers blijkt er door Potgieter ingebracht te zijn, en in de realistische versregels blijkt de vertaling ook niet bij 't oorspronkelijk te kunnen halen. Een bewijs echter dat Potgieter zich er in dacht en mee-dichtte, is de aardige trek dat de gastheer, dansend, in de spiegels zijn beeltenis ontmoet, waarvan het origineel niet rept.

Zo gaat het verder ook: tussen veel verzwakkingen staat af en toe een goede vondst. „Un indigent dans les carrefours sombres" wordt „Een arme, op straat, bij nacht, terwijl de stormen razen", waarmee 't oorspronkelijke in de geest van Tollens wat aangedikt wordt. Sterker is daarentegen weer de vierde strofe met:

Une loi, qui d'en bas semble injuste et mauvaise,
Dit aux uns: Jouissez! aux autres: Enviez!

Een wet, die wij omlaag vaak onregtvaardig heeten,
Roept d'eenen toe: geniet! en d'anderen: benijdt!

Een andere proef:

— — — S'arrête, et voit danser vos lumineuses ombres
Aux vitres du salon doré?

wordt weergegeven met

Uw schimmen dansen ziet op uw verlichte glazen?
Benijdende oogen slaat op uwen weidschen tooi?

De franse verzen zijn met het eerste vers van de vertaling al weergegeven, het tweede is een nodeloze toevoeging. Opmerkelijk is het dat, terwijl 't Frans heeft „vos lumineuses ombres", de vertaling wel redelijker maar niet zo beeldend spreekt van „uw verlichte glazen".

Potgieter werd nooit moe het „Traduttore, traditore" te herhalen; een poëtische vertaling stelt de vertaler voor enorme moeilijkheden. Bezien we nu Potgieter's eigen romantische poëzie.

Inplaats van hier en daar enkele feiten te verzamelen, lijkt het ons beter een enkel fragment wat uitvoeriger te analyseren. We kiezen dat uit „De beide Meisjes" van 1833, een van Potgieter's meest zuiver romantische gedichten, een weemoedig-lyrische herinnering

aan Zweedse belevenissen [1]). Het motto van Nodier „Il y a des mystères incompatibles en apparence dans le faible coeur de l'homme" is, als vaak bij Potgieter, zo goed gekozen dat het de indruk maakt alsof de gedachte juist voor dit geval werd geconcipieerd.

I, 1. Ik had ze beide lief, zooals – – –

Voor dit eenvoudig zich uitsprekende begin, direct menselijk en zonder enige traditioneel-litteraire sier, heeft Byron's voorbeeld wel de weg vrij gemaakt. Zo begint de tweede strofe: Ach! waarom beide opeens!

– – – – – zooals de stoet der westewinden
Het vroeg ontloken roos en blanke lelie heeft.

Het romantisch gevoel ziet de natuur niet meer in klassieke beelden of als idyllische pastorale, maar beleeft haar als de enig juiste verwerkelijking van eigen sombere of ideale stemmingen, groots en alomvattend. Ook hierin ging Byron in de poëzie voor, b.v.

And the sheen of their spears was like stars on the sea,
When the blue wave rolls nightly on deep Galilee.

De grootse gang van golven en winden is hun een nieuwe belevenis. Zo is dit gedicht III 1:

Gelijk zich golven jagen
Verdringen zij zich nog in 't wolkenloos verleên;

en in I 3 stapelen de vergelijkingen met de natuur zich op:

De blonde, zacht van aard, als lieflijk lenteweder.
En rein gelijk 't azuur, dat over 't noorden lacht,
Met leest zoo rank en trotsch als de onbedwongen ceder,
Met oog zoo kwijnend zacht en hartinnemend teeder
Als avond-starrennacht.

Het beeld van „vroeg ontloken roos" en „blanke lelie" is hier in een algemeen natuurbeeld geplaatst. Wanneer ze op zichzelf en vaak gebruikt worden zakken ze gauw af naar de zoete sfeer van de bloemrijke albumpoëzie. Potgieter ontkomt niet altijd aan dat gevaar: de Zangeres buigt het hoofd „als een geknakte roos", de liefde is een roos [2]), de kunst ook [3]); de eerste strofe van „Verklaring", ongewijzigd in de nieuwe redactie overgenomen, lijdt daardoor ook aan te veel zoetheid. De term „op 't levenspad vinden" [4]),

---

[1]) Verspr. en Nag. Poëzie I, 107—109.
[2]) De Twintigjarige.
[3]) Zangeres str. 7.
[4]) I, 1, vs. 3.

de verzuchting van de Twintigjarige dat hem „de wereld een bloemenpad scheen" ademen dezelfde geest.

Wangen zijn „rooder dan de roos" [1]) en „Als zonneglans op lenterozen / Straalt van Uw wang me een glimlach toe." Potgieter voelde zelf de ontoereikendheid van zo'n beeld wel, getuige Proza I, 101: „Doortje sluimerde, Doortje sluimerde rustig, als eene roos; — „schoon het beeld meermalen misbruikt is, heb er vrede mee, zoo „het gelukkig gebezigd wordt" — m.a.w. hij had er zelf eigenlijk geen vrede mee. Het is eigenaardig hoe hij in de poëzie van zijn ouderdom nog wel 't eerst aan die beelden denkt, maar ze, in de redenerende trant die hem dan in zijn poëzie eigen is, onvoldoende verklaart:

En echter dacht mijn geestdrift, in haar roemen,
Een omzien slechts aan lelie en aan roos,
Als werden vast de wieken uitgeslagen
Die verder dan 't vergankelijke dragen [2]).

Potgieteriaans in het geciteerde vers I 1, 2 is de hervatting met een pronomen, „zooals de stoet der westewinden / *Het* vroeg ontloken roos en blanke lelie heeft —",

I. 1, 3—5:

Ach! waarom moest, voor ik ze op 't levenspad mogt vinden,
Een gruwzaam driftenheir het argloos hart verslinden,
Dat zich aan elke geeft.

Hierin valt de indirectheid, de vaagheid van de klacht op: „een gruwzaam driftenheir", een abstract-algemene uitdrukking die verhult, terwijl het direct zich-uitspreken aan het begin een concreet noemen zou doen verwachten. Ook de klacht van „het argloos hart", „dat zich aan elke geeft" is vaag, en herinnert aan de klachten over de vrienden „wier ontrouw hem vliedt" in „De Twintigjarige".

I. 2, 1—3:

Ach! waarom beide op eens! De bruine, gloed en leven,
Als waar' ze een kind van 't land, 't geen loover der citroen
Met der granaten groen zich weeld'rig zaam ziet weven – – –

Herinnert vs. 2—3 niet aan Mignon's lied in de Wilhelm Meister? De passage is biezonder vloeiend en klankrijk. Fraai zijn de chiastische verbinding „loover der citroen / Met der granaten groen", het binnenrijm „citroen — groen" en de alliteratie's „granaten — groen", „land — loover", „weeld'rig — weven" (met assonantie).

---

[1]) Jonge Priester, 3e strofe.
[2]) Verrassing III, 5.

Toch verklaren zulke constateringen niet de romantische „zoetheid van woorden" die het bewogen innerlijk spreken direct verklankt.

I. 2, 4—5:

Wier voetjes over 't gras scheen als een veêr te zweven,
Geen kreuk gaf aan 't festoen.

Idealiserende verzen, waarmee hij later in „Eene Novelle?" spotte. De derde strofe met natuurvergelijkingen citeerden we hierboven.

II. 1: Waarom zoo karig toch de dagen me afgemeten,
Die 'k aan haar zijde sleet, meedogenlooze tijd,
Het keeren van het glas niet voor een poos vergeten;
Gij deedt het traag genoeg toen gij me in onspoeds keten
Zaagt hijgen van den strijd.

Nergens klinkt de smart zo duidelijk door de verzen als hier in het vierde en vijfde, nergens is Potgieter zo natuurlijk en direct. Ligt in dit persoonlijk-directe, dat heel dit gedicht trouwens kenmerkt, de oorzaak dat hij het nooit publiceerde?

Ook hier treft de muzikale waarde der klanken, de mysterieuze expressiviteit in de val der vokalen en de consonantenopeenvolging. Wel betekent in de latere poëzie de klankplastiek veel, maar gewoonlijk hoort men die pas na volkomen met de tekst vertrouwd te zijn geraakt. Ze is dan niet zo jeugdig-welig.

In de voorstellingswijze, toespraak tot de „meedogenlooze tijd", doet het even denken aan Hooft's „Geswinde Grijsaert". De verbinding „onspoeds keten" kan naar Hooftiaans, maar ook naar Engels model gemaakt zijn.

Zeker is er aan Hooft's lyriek gedacht in de volgende strofe:

Of is 't u reeds ontgaan, voor mij zoo strenge grijze,
Hoe 't schitt'rend bal ons streelt, als 't jeugdig hart bemint,
De dartelijke muzijk der feestelijke wijze
Het meêsleept, 't oog niet vraagt wat zon er buiten rijze,
Daar 't schooner zonnen vindt.

De elegante vergelijkende woordspeling aan het slot is een bekend motief bij Hooft (b.v. in „O Phebus, fiere proncker") en valt hier misschien wat uit de toon.

De natuurbeschrijving is soms direct noterend, en vol zintuiglijke indrukken: III. 1, 3—4: – – – in *zoele* zomerdagen, / Wanneer we in 't *blaauwe* meir het zonlicht zinken zagen.

De klanken en kleuren nemen bijvoorbeeld in de volgende strofe uit „Ada's Bruiloftsfeest" [1]) een grote plaats in:

---

[1]) Verspr. en N.P. I, 95.

De stormwind *gierde* met *dof gedruisch;*
Ik dwaalde treurig om Ada's huis;
Daar binnen blonk met *rooden* schijn
De bruiloftstoorts op 't *blank* satijn.
Daar binnen klonk zoo rein en schoon
De *zilv'ren* snaar met *zoeten* toon.

Voor de romance bestaat al een Nederlandse traditie; aan directe buitenlandse invloed hoeven we hierbij niet te denken. Zo'n woest romantisch moordgedicht is overigens niet Potgieteriaans. Veel meer is dat het prachtige begin van de „romance sentimentale", „De Zangeres" met de romantische situatiebeschrijving:

Maar de avondwind doet de oude linden ruischen,
Ik hoor den stroom droef aan mijn voeten bruischen,

een beschrijving van de geluiden. Geluidloos en kleurig is de avond in „De Jonge Priester":

De zonne neigde 't hoofd ter purperroode kimmen.
Een enkle, laatste straal doet nog de spitse glimmen
Aan d' ouden torentop.
Doch flauwer wordt de glans aan 't heilig kruis genaderd,
En blauwer is de vliet, en bruiner het gebladert,
En de avondstar gaat op.

In 't eerste vers bemerkt men een traditioneel personifiérend element: neigde 't hoofd. Dat heeft de verdere beschrijving in „De beide Meisjes" ook:

III. 2, 1—2:

Wanneer dan 't windje zuchtte, in 't ruischend loof der dennen,
De nacht met vonk'lend kleed aan d'effen hemel trad – – –

en in „De Jonge Priesters":

Maar blozend heeft de maan den rijksstaf opgenomen"

en „Als op de kniên gebogen / Zendt de aarde in kalme rust haar avondbeê ten hoogen." Maar het is de vraag of zulk idealiserend personifiéren juist geen wezenlijke trek is van de oudere romantiek (Vgl. Shelley).

Men ziet uit deze korte opmerkingen wel dat Potgieter in de romantische „taal-verzinnelijking" al een heel eind de weg opgaat die de tachtigers veel doelbewuster en ook wel vanuit een andere gevoelsgrond ingeslagen zijn. De poëtische kracht van zijn latere poëzietaal is echter zo groot, dat Perk, Penning en de jonge Couperus erop voortbouwen. Een nader onderzoek zou kunnen aanwijzen wàt die jongeren bij Potgieter mooi vonden.

Pas onder invloed van Drost gaat Potgieter schoorvoetend aan de kritiek. Na Drost's dood werkt hij diens nalatenschap en zelfs diens programma af om in een serie schetsen de Vaderlandse geschiedenis door te gaan.

Maar zou Potgieter ook uit zichzelf niet tot de prozakunst gekomen zijn? Dat is wel waarschijnlijk. Al in 1834 is hij bezig zijn reisaantekeningen te bewerken. „Het Meisje uit de Herberg te Pilkrogg" wordt in de Muzen gepubliceerd. En zijn brieven en dagboekaantekeningen uit de Zweedse tijd geven al zo duidelijk blijk van litteraire opzet dat het plan die later uit te werken hem ongetwijfeld voor de geest zweefde.

Ook het Verslag voor de Tripse Erven heeft litteraire trekken. Verwey [1]) wees er al op, dat dat verslag brokstukken bevat „die voor de kennis van het Potgietersche proza onontbeerlijk zijn." De belangrijkste drukt hij [2]) af, bijvoorbeeld de volgende persoonsbeschrijving:

„De matrozenhoed, de gele das, de grijze broek, het blauwe buis „en het verbrande gezicht deden ons den zeeman herkennen, terwijl „zijne ingevallen kaken en flauwe oogen hoogen ouderdom aantoonden."

Waarschijnlijk ziet Potgieter hier met Scott's ogen. De nauwkeurige beschrijving van kleding en gelaat, met de kleuren erbij: gele das, grijze broek, blauwe buis, verbrande gezicht, is Scotts, en de conclusievorm: deden herkennen, aantoonden, evenzo.

Een copie van Scott lijkt ook de volgende beschrijving:

„maar nagenoeg vlak over de deur lag op eene zitbank een kerel, „die ons op den grooten weg een roover zou hebben toegeschenen. „Zijn bruin haar hing in ruwe krullen over zijn rimpelig voorhoofd. „De gele verf van zijn gelaat werd overtroffen door zijne roode „zware bakkebaarden. Zijne krom gevormde neus, wier roode spits „de breede lippen aan roodheid overtrof, sprak niet in zijn voor„deel, terwijl de ongeschoren baard afzichtelijk was. Hij lag in een „blauw buis, grijze broek, smerig witachtig vest, met eene das van „onbepaalde kleur."

De toevoeging „die ons op den grooten weg een roover zou hebben toegeschenen" herinnert aan de formule „die men niet graag alleen ontmoet zou hebben". Opmerkelijk zijn de twee kleurenvergelijkingen met „overtreffen", en de duidelijk uitgesproken sub-

---

[1]) Leven 150.
[2]) Pg. 156 en 157.

jectieve afkeer: afzichtelijk, smerig. Ook die subjectiviteit is Scotts, maar Potgieter's afwijzing is heftiger [1]). Hier spreekt Potgieter de aestheet, zoals ook blijkt uit het slot van de passage: „Wij zeiden hem het doel onzer reis, maar ik was schier te vies, om mij neder te zetten" en „Wij groetten het smerige boeltje, en reden verder." [2])

Ook de inventariserende en schattende interieurbeschrijving, die we in Potgieter's latere schetsen en brieven aantreffen, vinden we hier:

„Zijne woonkamer was zonderling ingerigt, en de groote schoor-
„steen nam meer dan ¼ van de ruimte weg. Zijne houten klok,
„schoon met papier beplakt, was een teken van welvaart, dat ik
„op mijne vorige tochtjes maar zelden opmerkte," (pg. 65—66)
of: „Het was in huis zeer net, en daar ieder woord uit die kerels
„als met eene tang moet gehaald worden, maakte ik onder de hand
„de volgende inventaris: Eene knappe klok, 2 ramen, een bed, wat
„tinnen borden, eene tafel en stoelen, beide wit geschuurd, een
„lage deur, als hier algemeen, waar men schier in kruipen moet." [3]).
Dat schattend inventariseren heeft hier een doel, daar Potgieter zijn lastgevers een denkbeeld wilde geven van de welstand der pachters en van de waarde der landerijen. Maar later in litterair werk heeft zo'n beschrijving ook het karakter van een taxatie. We citeerden in Hfdst. II al uit „De Zusters": „– – – en mogten de
„meubelen, het ouderwetsche kabinet vooral, betere dagen hebben
„gekend, eer de laden miskleurig werden, eer de beslagsieraden hun
„verguldsel verloren, er stond een mooye piano in de kamer —".
Nog in een brief aan Huet van 1869 (9 Maart) beschrijft hij zo een portiershokje: „Een enkel raam verlichtte dit smalle vertrekje —
„de ongenadige voorjaarszon bragt de gaten en scheuren in het
„versleten tapijt aan het licht. De witte muren waren bezaaid met
„schilderijtjes en photographietjes – – – – welke vogelverschrikkers!
„En dan de stoel der portierse met een ingetrapte stoof er voor.
„Het was niet meer of minder dan een zetel, dan een troon uit de
„dagen de l'Empire, wit en goud, drie sterren boven op de leuning,
„de zitting en het kussen rood saai. *Sic transit gloria mundi,* zei ik
„tot Noordziek en hij trachtte te lachen." Dit is de man die gesteld is op goede vormen, een verzorgd uiterlijk en een keurig interieur,

---

[1]) Vgl. de persoonsbeschrijving uit Guy Mannering in Hoofdstuk II.
[2]) In „De familie Trip" door Jhr. Mr. H. J. Trip, Groningen 1883, pg. 64.
[3]) Twaaker. Matts Olshove, pg. 66.

die met het onverzorgde spot en van het vervuilde walgt. [1])

Ook de Franse brieven uit Zweden zijn Potgieteriaans. In een brief [2]) vinden we bijvoorbeeld de volgende beschrijving in eenzijdig gesprek: „*Imagine toi* une Villa infiniment pittoresque, le „balcon duquel repose sur trois colonnes et quatre arcades. *Prends „y une place à côté de moi et conviens-en* que l'inégalité du terrain „a quelque chose d'enchanteur. *Vois tu vis à vis de nous* cet ar„pent – – – – *Distingue tu* dans le lointain – – – –" en het debat in het verhaal (779): „– – – – l'aimable propriétaire. *Aimable? „Oui,* „il l'est par son bonheur méprisable qui fait oublier qu'il ne reçut „point d'éducation, par sa gaîté qui cache tant son *égoïsme. „Egoïsme? dis-tu.* Ah, mon ami; qui n'en a pas – – – –".

Betoog vol nadrukkelijke aanvangsherhalingen bevat een brief aan Madame Ste Brice [3]).

Door de Pestilentie te voltooien kwam Potgieter er toe ook zelf het historisch-romantisch genre te beoefenen. Hij en Bakhuizen deden ongetwijfeld hun best zoveel mogelijk in Drost's geest verder te schrijven, maar de natuur liet zich zo weinig onderdrukken dat Mej. Dr. De Waal bij het bepalen van ieders aandeel ook stilistische argumenten te berde kon brengen. Ze heeft de onderscheiden karakters zo zuiver aangevoeld, dat er aan de juistheid van haar conclusie's geen twijfel kan bestaan.

Drost en Potgieter lijken het meest op elkaar. „Bakhuizen's toon „klinkt geheel anders: rustiger, breeder en tegelijk simpeler, maar „wetenschappelijker en gelijkmatiger" (pg. 40). Hij is „de auteur „die meer historicus is, dan artist, meer het feit zoekt, dan de „emotie." (147). „Drost en Potgieter beide treffen daartegenover „door een meer geschakeerde, bonter en levendiger trant van „zeggen. Dit alles trouwens bij Potgieter in overtreffende „trap." (140).

Ze vergelijkt, om het verschil tussen beide aan te wijzen, een natuurbeschrijving van Drost met een van Potgieter. Drost doet dat „in enkele sobere maar toch raak getrokken lijnen, Potgieter „is oneindig rijker en drukker in details, meer de intellectueel, die „converseert onder het bewonderen door."

Wij wezen in het eerste hoofdstuk uitvoeriger op dit kenmerk. Drost gaat op in zijn verhaal, en neigt tot „het teedere, het stille,

---

[1]) Vgl. Droom en Tucht, pg. 4.
[2]) Nieuwe Gids 1910 I 777—778.
[3]) Id. pg. 786—787.

het eenvoudige" [1]). Romantisch sombere en plechtig religieuse stemmingen zijn iets zeer eigens in zijn kunst. Zijn beschrijvingen hebben soms een verrassende sensitieve kracht en zuiverheid, die Potgieter nooit bereikt. „De volle maan prijkt aan den hemel: maar door een „dunnen nevel vertoonde zich hare schijf grooter en rooder dan „gewoonlijk; een lage wind suisde over het veld, en plooide van „tijd tot tijd het dorre gras in lange evenwijdige strooken, zoover „de gezichtseinder reikte." Uiterlijke kenmerken zijn godsdienstig-moralistische uitdrukkingen als „het veege leven, waarin de ondeugd „tiert, vooral in dagen van ellende" en „het groote slagveld des „doods waarop de hoveling van den bedelaar niet te onderkennen „is." Ook gebruikt de klassiek ontwikkelde soms Homerische vergelijkingen. [2]).

Potgieter heeft wel heel wat aan Drost te danken, maar vooral kritische inzichten en litteraire motieven (b.v. de bekende voordracht van de „Scheepspraet" in het Rijksmuseum [3]). De invloed van Drost op Potgieter's stijl lijkt me voorbijgaand geweest te zijn. De passages die Verwey [4]) citeerde en die zo frappant Potgieteriaans zijn, bleken later van Potgieter zelf te zijn [5]) (concessief zinsverband, redengeving, hervatting met een pronomen; nevenschikkende herhaling, afscheiding van het primaire begrip). Het godsdienstig pathos van Drost vindt men terug in „Anna, schets uit den Spaanschen Tijd", bv. Schetsen en Verhalen I, pg. 16, 17 en 18, maar men mist diens verrukte overtuiging, evenals in „Het Christenleger" [6]). In deze schetsen overheerst nog de eenvoudig verhalende parataxe, en heeft de lezer een zeer kleine rol, beide tekenen dat Potgieter nog onder Drost's invloed staat; maar in „Frans Hals en zijn dochter" is dat al anders.

In één opzicht is Drost's invloed ongetwijfeld groot: in het archaïseren. Men moet voor dat archaïseren tweeërlei motieven onderscheiden, die wel verwant zijn maar toch niet samenvallen. Het is mogelijk dat schrijvers verouderde woorden en uitdrukkingen in hun taal opnemen, om hun schoonheid, kracht, tekenachtigheid of omdat de gevoelswaarde van de bewonderde tijd ze als een schone sfeer omgeeft. In het laatste werk van Potgieter is dat dik-

---

[1]) Bakhuizen Studien en Schetsen III, pg. 58—59.
[2]) De Waal, pg. 141.
[3]) „Herinneringen aan Drost in Potgieter's werk" C. d. V. N.T. 2, 204.
[4]) Inleiding Pestilentie 2e druk, pg. 17—18.
[5]) De Waal, pg. 137.
[6]) Vgl. De Waal 123.

wijls het geval. Hij schept zich dan een taal naar eigen behoeften.

Het archaïseren van Drost in de Pestilentie heeft echter een objectieve zin. Bakhuizen licht ons daarover in, waar hij de gesprekken in van Lennep's „Roos van Demaka" kritiseert [1]). De historische romanschrijver tracht door bestudering van kleding, gebruiken, toestanden en allerlei details de kleur des tijds zo getrouw mogelijk weer te geven. Maar de daardoor gewekte illusie wordt jammerlijk verstoord door „de wijze, waarop de schrijver zijne onder-„scheiden personen sprekende invoert". Bakhuizen acht het ook dwaas of onuitvoerbaar „hun die uitdrukkingen en dien perioden-„bouw in de mond te leggen, welke in die dagen in zwang was. „Onze lezers zijn te verre van die tijden verwijderd, om ze te ver-„staan; maar iets van de toenmalige kleur, in de eenvoudige naïviteit, „in de vrome wijze van uitdrukking, de zinnelijke wijze van voor-„stellen, verre van onze hedendaagsche afgetrokken woorden ver-„schillende" moet in het oog gehouden en nagevolgd worden. Ook de gedachten der sprekende personen moeten „naar den maatstaf „van den toenmaligen tijd geschoeid worden". Al te hoge verwachtingen koestert Bakhuizen er niet van. „Hoe hoger men in de ge-„schiedenis opklimt", hoe minder uitvoerbaar het wordt, en verder „is het oordeel van publiek en kunstregters over deze poging nog „te onbeslist en te uiteenloopend, dan dat wij deze methode onbe-„paald allen historischen romanschrijvers zouden aanbevelen. Liever „zagen wij de gesprekken daarom niet noodeloos vermeerderd, en „slechts dàn gebruikt, wanneer het gewigt van zaken en gedachten „de taal bijna zou doen vergeten" [2]).

Drost trachtte, in navolging van La Croix (zegt Bakhuizen), die beginselen in praktijk te brengen. Het is echter geen lichte archaïsche tint die over zijn gesprekken ligt, de verf is er dik en bont opgezet. Potgieter heeft het nog wat versterkt, zoals blijkt bij vergelijking van het bewaard gebleven handschrift van hoofdstuk III, de afdruk ervan in De Muzen, en de vorm die het heeft in de definitieve uitgave [3]).

---

[1]) Gids 1837, Stud. en Schetsen III.

[2]) Mej. Toussaint laat zich in de Narede van Het Huis Lauernesse in dezelfde geest uit.

[3]) Zie daarvoor de Waal: Aernout Drost, pg. 191—193, Bijlage II; bv. hs. ik vrees, dat hij vermomd hier binnensluipt. 't Is een *slimme* vogel vol van allerhande *list*. Uitg.: ik vrees, dat hij verkapt hier binnensluipt. 't Is een *looze* vogel, vol van allerhande *ranken*; hs. buiten 's lands *palen*, uitg. buiten 's lands *marken*; hs. *wachten*, uitg. *beiden*. Bijbelsche citaten veranderde Potg. naar de vertaling van 1589.

Zoals Prof. de Vooys aantoonde, geven de gebruikte archaïsmen blijk van een ruime belezenheid. Voor de gesprekken van volksmensen wordt vooral gebruik gemaakt van Hooft's Warenar en Breeroo's Moortje. De voortzetters volgen Drost hierin trouw na. Kluchtige bastaardvloeken, verwensingen, komische omschrijvingen en volkse spreekwijzen, volksaardige versterkende woorden, de terminologie van drinken en spelen in de taveerne worden er in ruime mate aan ontleend. Verder zijn er woorden uit Hooft's Historiën en brieven, uit de Spaansche Brabander en de klucht van de Molenaar, uit Breeroo's romantische spelen, van Passchier en Cats, uit de Statenbijbel, herinneringen aan Hooft's lyriek, aan Vondel, ook middeleeuwse en fantasie-woorden en germanismen. Bakhuizen maakt meer gebruik van Breeroo's romantische spelen en Hooft's proza. Verder bestaan er bij de drie auteurs blijkbaar geen biezondere voorkeuren. In beschaafde gesprekken, als in het Besluit, blijven ontleningen aan de volkse taal van de blijspelen en kluchten achterwege.

Deze archaïsmen komen alleen voor in de dialoog; verhaal en beschrijving zijn er vrij van.

Potgieter's historisch-romantische schetsen sluiten zich hier geheel bij aan. We zullen de archaïsering daarin wat uitvoeriger beschrijven.

„De Eerste Schilderij" is bijna uitsluitend gesprek van Rembrandt en zijn ouders. Aan de „antieke kleur" is zeer veel zorg besteed. In „Anna" komen weinig archaïsmen voor, waarschijnlijk wel omdat het in de zestiende eeuw speelt, en Potgieter het zeventiende-eeuwse jargon daar niet passend vond. In „Marten Harpertsz" zijn de gesprekken van de zeelui in het eerste en derde hoofdstuk ietwat zeventiende-eeuws getint. De andere gesprekken, aan boord van het roofschip en in Algiers daarentegen niet. In „Frans Hals en zijne dochter" komt in de gesprekken van de leerlingen het volkstaaltje weer voor de dag; ook de wever Mr. Huibert, Klaertje en vooral Frans Hals in zijn praatlustige vrolijke dronk gebruiken het. De deftige Van Dijck spreekt echter verzorgd negentiende-eeuws. In „Het Christenleger", spelend in 755, komen geen archaïsmen voor. Waarin bestaat de archaïsering nu?

Eigennamen worden in oude spelling geschreven: Haegsch, Claes, Klaertje, Adriaen, van Dijck. Veel woorden krijgen een oude of oudklinkende fonetische vorm: *te veul, kleene, huiden* (Fr.; even verder *heden*), *spul, konst, Amsteldam, lest, verveerd, ligtveerdiglijk, vremden, end* (= eend), *al aêrs, weeuwenaer* (Fr.), *barnend, zeit.*

Ook de verleden tijdsvormen van sommige werkwoorden: *wierd, doogde* (=deugde), *medebrocht, urven, gejond.*

De 1e persoon sing. van het praesens heeft soms de lange vorm: ik *hebbe*, ik *zegge;* in de tweede persoon wordt, als door Drost, een zelfstandig *dy* geabstraheerd uit *hebt dy, zuldy* in *dy zult* en *dy meugt.* In overeenstemming hiermee komt enkele keren het possessief *dijn* voor. Gewoonlijk echter wordt het pers. pron. *ge, gij, u* gebruikt.

Ook bij het substantief komen lange vormen voor: *vreeze, plaatse, schetse, henne, penne, krebbe, konste, gezelle,* maar niet consequent. Archaïstische kleur hebben verder oude genitieven als:

uit joks, wat al gerèls en de praepositie in *te avond nog.*

Verbindingen als *Orbert-oom, Brechtje-moei, Gerrit-neef* en *moedermijn, bestevaêr* brengen iets vaderlands-trouwhartigs mee. Bastaardvloeken: *Bylo! Bij gord!,* uitingen van spijt: *Lacy!,* afkeuring *Fij!* en ironische dank *„Grammercy* voor den titel!" dragen bij tot de levendigheid van de dialoog.

Het zou natuurlijk dwaasheid zijn, wetenschappelijk onderscheidingsvermogen of consequente navolging van een bepaalde tekst te eisen. Er zijn vormen bij uit de Amsterdamse volkstaal van de kluchten en blijspelen: *veul, spul, aêrs, vremd, end, zuldy; kleen* is daarentegen Vlaams-poëtisch, *gejond* Vlaams-Brabants; de werkwoords- en substantivische vormen met -e passen niet meer in Hollandse volkstaal, wellicht maakte Potgieter ze naar analogie van de verheven kanselstijl; *veul, spul, zeit* en *lest* kan hij uit de volkstaal van zijn eigen tijd overgenomen hebben.

De talrijke woorden en uitdrukkingen vormen wetenschappelijk gezien eveneens een allegaartje. We zullen er een opsomming van geven.

Substantieven in „Eerste Schilderij": *eunjers, nikkers, meeren, floddermoers, droes, troefspul, lubbentuig, gekskaproen, nering, officie, ordonnantie, onnoozelheid* (onschuld), *blooheid, abelheid, vernuften, kwant, borst, schalk, joffer, zelschap, tronie, behangsels, fluit.*

in „Frans Hals": *likkebroêrs, peuzelaer, malvezij, repje, jolijt, potsen, boeltje* (minnares), *noen* (maaltijd), *sinjeur,* wakkere *lansk, eêle meid, bijtebauw, haan van het nieuwe geloof, abele geesten, poëet, victorie, de oude deun der amoureusheid, breinlooze dolheid, oorsmeekerijen, eerbiedenis* (eerbied), *haastigheid, muscadijn, zuurmuilen.*

Adjectieven, adverbia enz. in „Eerste schilderij": *olijk, guitig,*

vroed, kostelijk, treffelijk, lebbig, krek zoo als ––, al evel, omzonst, fluks, niet–– en, ofte, verduft, overeen gefrommeld; in „Frans Hals": *dier, abel, te leep, bloode,* iets *heimelijks, kwalijk* (slecht), *ondieft* fraai, *verweend* fraai, *jolijselijk,* hebt gij ––––– uwen pijlenkoker *blus* geschoten?

Werkwoorden in „Eerste Schilderij": *kweelen, verwijlen, bekold,* tot *mallen gezind,* waarom *grijnt* ge, te hoog *opgevijzeld* (opgegeven), wist ik hoe het *toekwam,* onheil––– hem *bejegend,* het *bevoer* hem ernaar, vergeet wat *achter* is, zich *ontrusten.*

in „Frans Hals": *toeven, begeven* (verlaten), *besteken* (omkopen), *trantelen* (uitgaan), *floreren, konterfeiten, trocenten* en *passedijsen, pluimstrijken, gehijlikt, luttel zou het mij bruijen.*

Uitdrukkingen in „Frans Hals": een vogel *die Hans hiet,* op iem. *de muts hebben,* iem. *de noppen van het lijf houden, op een pas. Dat gaat u vóór!* (Sch. en V. I, 87.) Verkleinwoorden in E. S.: *beeldekens, boeksken, liedeken, kruisken.* Fantastische korte vormen voelt Potgieter als ouderwets: *uw wantrouw,* eveneens adverbia op *-lijk* uit de kanselstijl: *mildelijk, ligtveerdiglijk, statelijk.*

De meeste van de echt verouderde woorden komen ook in de Pestilentie voor [1]):

eunjer (145), *nikker* (31), *droes* (100), *kaproen* (83), *tronie* (Altaarstuk), *fluit* (43), *eêle meid* (naar eele Baas 99), *lansk* (lanst 104), *haan van het nieuwe geloof* (fel predikant vgl. 177), *oorsmeekerij* (152), *lebbig* (40; Potg. begrijpt het wschl. als leutig, smakelijk), *omzonst* (213), *verweend* (184, 44, P. gebruikt het als versterkend woord), *jolijselijk* (215), *ondieft* (101), *bekold* (27), *trantelen* (26; verkeerd opgevat), *trocenten* en *passedijsen* (30 en 160), *gehijlikt* (27 hijlik), *die Hans hiet* (103).

Voor een enkel ander geval is de plaats van ontlening nauwkeurig aan te wijzen. Rembrandt's beschrijving van „de malle jonkers" op 't Voorhout [2]) „'t lubbentuig overeengefrommeld, of het een heele web was", is ontleend aan Huygens' Zedeprinten (Een Boer): *Hoe hanght him 't lubbe-tuygh efommelt over ien! / 't Is schier een heele web* —. Enkele andere zijn misschien ook bij Huygens gevonden (*blus,* voor *bluts; floddermoer, mallen*) of bij Breeroo (de oude *deun; breinlooze dolheid*) maar vele zijn algemeen zeventiende-eeuws, en andere fantastisch: vergeet wat *achter* is, het *bevoer* hem er naar, wist ik hoe het *toekwam.*

---

[1]) Vgl. de aantekeningen door Prof. de Vooys in de herdruk.

[2]) S. en V. I, 7.

Aardig is het, als hij Frans Hals laat beweren dat hij „nooit een *muscadijn* voor de meisjes" was [1]). Dat woord is uit de Franse Revolutie afkomstig.

Veel belangrijker echter dan het feit dat Potgieter archaïsmen gebruikt in de dialoog van zijn historisch romantische schetsen, is de vraag of hij in zijn eigen proza- en poëzietaal ook dergelijke woorden opneemt, en zo ja, welke, hoe en met welk effect.

Nu treffen in de historische schetsen „Anna" (die in de dialoog zeer matig archaïseert) en „Frans Hals" buiten de dialoog termen als:

Bussen (16), *zinkroer* (17), *helmet* (37), *kolder* (50), *tonteldoos* (42), *luiphoed* (150), *malvezij* (23), *verkeerbord, gouden pistolen* (23), *kaproen* (19 en 26), *quater dry* (24), woorden die ook in de beschrijving niet gemist kunnen worden, daar de voorwerpen of gebruiken die er door aangeduid worden, historisch en verdwenen zijn. Hoewel ze dus aan de beschrijving een archaïsche kleur geven, kunnen ze om deze objectieve reden kwalijk gemist worden. Een teken van eigen archaïsering zijn ze nog niet.

Wel zijn dat woorden als *teederlijk* (31, 47, 64), *op nieuws* (31 en 54), *ter nood* (40), *statelijk* (160), *beeldekens* (23), *der wachteren kamer* (33), *bleef weigerig* (38, 53), die een meer subjectieve archaïsering zijn. Opmerkelijk is „nijdig" in de betekenis van „afgunstig", toegepast op voorwerpen, in: „Hoe ergerde het hem, „dat Klaertje zich met den rug naar hem geplaatst had! Al wat „hij van haar gewaar werd, waren de bruine haren, die aan het „eenvoudig, maar keurig opzette mutsje ontsnapten, en de stijf- „geplooide kraag, die het albast van den nek verborg. *Nijdige* stoel, „die hem hare slanke leest onthield, wreed toeval dat hem be- „lette – – –" (150). Hier staat het in de „belebte Rede", maar Potgieter gebruikt het ook in beschrijvingen uit zijn eigen tijd, b.v. in „Albert" [2]). „Hé, mijnheer van — mijnheer Olverts!" begon en „herstelde zich Henriëtte verwonderd, – – – En zij zette den „*nijdigen* hoed af."

Het is wel om de hoffelijkheid en de galante vrouwendienst die in het woord schuilen, dat hij het telkens weer toepast: (id. 41) „Waarom liet Henriëtte die *nijdigen* sluijer ook juist aan de linker- „zijde hangen?" (id. 104) „O die *nijdige* kales, in wier plooijen haar „lief kopje voor drievierde verborgen was, – – –" Gedr. 377: „Daar „week het *nijdig* floers: haar hemelsch aanschijn straalt".

---

[1]) Sch. en V, I, 158. [2]) Sch. en V, II, 10.

Een ander woord dat hem om zijn expressieve kracht aantrekt, en dat hij ook buiten alle historisch verband gebruikt, is *guichelspel*. Het komt voor in „Oudejaarsavond en Nieuwjaarsmorgen" [1]). Om een indruk te krijgen van de omvang van Potgieter's subjectieve archaïsering zullen we een proef nemen uit niet-historisch proza.

Over „Het Noorden" zegt Hasebroek in zijn „Een Vriendenwoord": „Onze Reiziger is – – – met de letterkunde zijns volks innig „vertrouwd: hij leeft er in, hij spreekt er uit .Wat meer zegt, hij „ontleent er ten deele zijn spreek- en dichtvormen aan: er ligt over „zijn stijl eene antieke oud-Nederlandse kleur. Gij ziet het hem aan: „deze jongeman is als kind in zijn wieg met leeuwenmerg uit de „beenderen van den ouden Nederlandschen leeuw gevoed".

Deze uiting zou meer doen verwachten dan we vinden. Men kan in „Het Noorden" tientallen bladzijden lezen, zonder bepaald op archaïsmen te stuiten. We onderzochten speciaal het hoofdstuk „Schetsen uit Gothenburg" (pg. 95—128) en vonden daarin enige archaïstische kleur in: „de monarch bepaalde zijne *pogingen* voor de „welvaart – – – zijner nieuwe stad niet tot – – – (99); „die dit be„sluit als eene *schennis* [2]) zijner regten onder den voet vertrapte" „(98); „En ik zoude mij *onderwinden* te spreken?" (96), „Welke „*zwarigheden* zich opdeden – – –" (98), „De Caledoniër – – – *gezind* „dergelijke vlugtelingen den weg te versperren" (126), „van zijne „*klepper* afgesprongen" (98), „*plag*" (96), en op pg. 85: „De „grillige *wisselzin* des Noordschen hemels."

Dat Hooft's proza hem in de gedachten ligt blijkt in het tweede stuk „Een Diner bij een zeehandelaar", waar de eenogige gastvrouw hem aan Hooft's beschrijving der prinsesse Eboli doet denken (pg. 105), die hij citeert. Wanneer hij (pg. 110) de woorden „doove kool" en „plaasterken" weer gebruikt is dat dus indirect citaat, geen eigen archaïsering.

Ook „*kruivendt goud*" (103), in de tekst, is indirect citaat, uit Hooft's lyriek, die hij te pas brengt bij de beschrijving van zijn tafeldame. Het „nijdig floers der blanke oogleden" (102) dat haar „heldere starren" bedekt verschijnt ook hier.

Op pg. 101 spreekt hij over „het dartel, minziek, zangerig Venetië". Dat woord *minziek* heeft hij wel uit Poot's „De Maan bij Endymion", wat te waarschijnlijker wordt wanneer hij zegt, dat men zijn buurvrouw niet met de „koele jagtgodesse" (106) mag vergelijken.

---

[1]) Sch. en V. I, pg. 69.

[2]) Vgl. „schennis" Rijksmus. Meyer Dr. 2365 en „wennis" Poëzy I, 84.

(Ook pg. 107) [1]). Bovendien bespreekt hij pg. 113—114 in een uitweiding over het buitenleven uitvoerig Poot's „Akkerleven".

Sommige woorden had hij al in zijn historisch-romantisch werk leren gebruiken: *de droes* moge de verschillende Fransche onthouden (104), zoo *treffelijk* eene gelegenheid (107), terwijl andere algemeen archaisch zijn: *Amstels burgerij* (108), *geloken oogen* (102, 104), *Verg* mij niet (106), *zult* (zout 106), *ter helft* (122). Dan gebruikt hij nog poëtische woorden: *kleene* (97, 98), *uchtend* (117), *meir* (123), *watervlieten* (123), een partit. genit.: *zoo veel gebreks aan geduld* (127) en talrijke conjunctiefvormen in afhankelijke zinnen.

Deze grammatische archaïsering blijft Potgieter in al zijn werk eigen. Ze bestaat in:

het gebruik van de substantiefvormen op -e: *ruste, vreeze, harte, de ure, poorte, groete, hulpe, stoffe, luite, zonne, bronne.* — Ze waren in de verheven kanselstijl nog gebruikelijk [2]).

van genitieven en datieven masc. en fem. sing. en plur.. Ze waren bij het geslacht dat opgevoed werd met de grammatica van Weiland of de copieën daarvan niet ongewoon [3]).

van partitieve genitieven: *vol lachs* (V. en N. P. II, 27), *vol tiers* (Rijksmus. 2106), *lofs genoeg* (Albert 2), e.t.q.; ook van infinitieven: *een wijle peinzens* (V. en N. P. II, 11), *een wijle drijvens* (id. 38), *een omzien bekorens* (L. v. B. 154) e.t.q.

van genitieven na praepositie's: louter *uit joks* („Albert", uitg. Engels, aant. bij 40 : 18; V. en N. P. 15). Eigenaardige mengvormen komen ook daarbij voor *„In drie tellens* hadt ge mijn hart veroverd" (Gids 1837 M. 145; *binnen drie tellens* „Albert" id. 40 : 18) of: „is al zoo zeer huisvader geworden dat een *half uur later ontbijts* hem ergert" (S. en S. II, 9).

absolute genitieven: *halverstoks* (Mount Vernon), *halverlijfs* (Meester Jochem, vgl. den Hertog Aanl. I).

de eerste ps. sg. indic. praes. op -e: *ik leide* (Jan, Jannetje uitg. v. d. Bosch 61 : 9, V. en N. P. II, 28), *'k Benijde* (Zangeres O. R. slot), *ik drage* (Afsch. v. Zw. 42).

---

[1]) Drost had hem misschien die lectuur aan de hand gedaan, want die gebruikte 't woord zelf ook: „'t Zwerk ontwijkt de lichtkales / Der volschoone „jagtgodes" de Waal, pg. 178.

[2]) Dr. C. G. N. de Vooys: Geschiedenis van de Nederlandse Taal in hoofdtrekken geschetst, pg. 136.

[3]) Vgl. van den Bosch: Potgieter's Jan, Jannetje, pg. 106.

de conjunctiefvormen in allerlei functie's.

In vele gevallen is dit analogische ruimere toepassing van archaïsche vormen. Men kan het meermalen een pseudo-archaïsch neologiseren noemen, b.v. in de volgende min of meer superlativische constructie's:

1. de constructie: *tot vervelens toe* (Albert 18 : 22), *tot stikkens toe* (id. 39 8), *tot ziek wordens toe* breidt hij uit b.v. in *tot wettigens toe, tot verklarens toe, tot zwaaijens toe* der tooverroede (Bronbeek 3), *tot tandenknersens toe* (Werken I, 140) [1].

2. bijwoordelijke of praedic. gebruikte bijvoeglijke superlatieven zonder lidwoord:

Wie *mildst* de lichaamsnooden lenigt
Wekt *vlugst* de geest in 't wakk're lijf [2].

Gedr. 115 Wie zeggen 't aardsche leed *verhemelendst* vaarwel?
Krit. Stud. I 272 – – – dat zij in de schildering van – – – het schrille *gelukkigst* slaagt, –

3. de archaïsche constructie met „op 't – –" vgl. Hooft Hist. „op 't scharpst gezeild".

Gedr. 52 waar wij hem de dertien breede trappen / Der weidsche Notre-Dame *op 't achtbaarst* af zien stappen; 81 Uit schemerzieke laan *op 't staatlijkst* voort gereden; 103 *op 't hoffelijkst;* 137 *op 't weelderigste;* 205 *op 't grilligst;* Poëzy II, 30 *op 't onverwachtst.*

Archaïstisch zijn of klinken de onpersoonlijke constructie's: *mij schrikt* (Meester Jochem; Geerte's Uitvaart XVIII), *mij grouwt* (Zangeres; Stil Spel; echter ook persoonl. geconstr.: Gedr. 105), *hem walgt* (Albert 17 : 29), *hem ijst* (id. aantek.), *hem rilt* (Gedr. 215), *hem is vergeten* (V. en N. P. II, 18, Gedr. 362).

Met de afleidingen met *-ziek*, waarover we hierboven al spraken, is Potgieter volop aan het neologiséren:

jammerziek (Watersnood), *mijmerziek* (den Hert. Aanl. II, 51), *wisselziek* (Poëzy I, 5, 7), *huiverziek* (Gedr. 105), *schitterziek* (Poëzy II, 116, Gedr. 32), *schuilziek* (den Hert. Aanl. II, 51), *flikkerziek* (den Hert. Aanl. II, 51), *vleiziek* (Gedr. 151), *bedelziek* (Poëzy 147), *schemerziek* (Gedr. 81, 23), *martelziek* (Poëzy II, 108), *dartelziek* (Poëzy II, 106, aant. bij 89), *schertsziek* (Gedr. 17), *teringziek* (Proza I, 4), *woelziek* (id. 7), *heerschziek* (Brieven Huet II, 73), *waanziek* (Zangeres O. R.), *vergeetziek, redeneerziek,*

---

[1] Over de mogelijke oorsprong van deze constructie: *J. Heinsius, Over verbindingen als* **tot barstens toe** (Tijdschrift v. T. en Lk. 1929, pg. 237).

[2] Nieuwe Tolhuis; zie den Hertog Aanl. I.

daverziek (wielen). Ook met substantieven: *titelziek, klankzieke* (omschrijvingen), *casteziek, bespiegelingziek* [1]).

Over de archaïsche woordvormen die Potgieter waarschijnlijk mede om hun kortheid gebruikt, spraken we onder „Concentratie" al. Enkele voorbeelden zijn nog *eerbieden* (V. en N. P. II, 5), *spillen* (id. 6), *spellen* (id. 7), *tuigen* (id. 10), *verzellen* (id. 10; 30), de *eenvoude* woorden (id. 37), *zich dragen* (id. 52; frequ., al in Aline of de smart der Jonkvrouw van 1830—31; Nieuwe Gids 1910, pg. 594), *wichtig* (Rijksmus. 1461), *ter nood* (Albert 62 en Rijksmus. 3294), *te moet* (G. Uitvaart), *nieuwsgier* (Gedr. 22), *verwinnaar* (id. 184), *verkonden* (id. 219), *bijster* (= verbijsterd, Meester Jochem), *geweldig* (= gewelddadig, Rijksmus. 2725).

Lexicologische archaïsmen blijven bij Potgieter talrijk, vooral wanneer het onderwerp historisch is, b.v. in de Liedekens van Bontekoe, de historische tafreeltjes in 't Rijksmuseum; Eene Prospectus (Vondel voor de burgemeesters), Gedroomd Paardrijden; maar ook wel in andere omgeving (Albert, Lief en Leed in 't Gooi, Leven van Bakhuizen). Ze worden in de diverse tekstuitgaven aangewezen en verklaard [2]). We zullen ze niet alle opsommen, maar ons bepalen tot de woorden die al in de Pestilentie voorkomen, en bij Potgieter in gebruik blijven.

weldig (Pestil. 31 „een weldig glaasjen") verklaart Prof. de Vooys met verwijzing naar Warenar 957: „een weldige dronck" als „geweldig groot". Potgieter gebruikt het meer in de betekenis van „krachtig" in (Rijksmus. Meyer Drees, rg. 2348): „verkwik u aan „zijne zangen der liefde, vol gloeds, het is waar, mits ge vol ge„zonden gloeds zegt; weelderig, ik geef het u toe, maar zoo als „*weldige* naturen het zijn in den bloei harer kracht!" Het woord behaagt hem hier in 't biezonder omdat het, in antithese en onder zwaar accent, een forse, alliterérende klankvariatie is van „weelderig". Typisch voor Potgieter komt, een kleine dertig jaar later (Leven v. Bakh. 6), wanneer hij over hetzelfde onderwerp handelt, een dergelijke klankverbinding weer te voorschijn: „Vondel werd „warm, Vondel's dichtader welde welig of *weldiglijk* op, wanneer „en waar ook het iets goeds of iets groots gold!" Ook in alliteratie

---

[1]) Vgl. C. d. V., N. T. II, 185: Het achtervoegsel -ziek.

[2]) J. H. v. d. Bosch: Jan, Jannetje en hun jongste kind; Dr. G. Engels: Albert; aantek. bij de Liedekens van Bontekoe door T. Terwey, Taal en Letteren 1892; van Dijk—Meyer Drees: Rijksmuseum; Dr. Staverman: Lief en Leed; den Hertog: Aanleiding tot Literatuurstudie I en II; Alb. Verwey: Potg.'s Testament.

staat het in het handschrift van Gedr. Paardrijden, str. 138 [1]):

Ter worsteling gereed in 't knabb'len op 't gebit [1]):

Daar 't *weldig* leidrenpaar geen dartel steigren duldde.

mijnen betekent in de Pestil. (32) „zich toeëigenen", in 't Gedr. Paardr. en 't proza „dingen naar", „voor zich willen winnen". In „Eene Prospectus" (S. en V. II, 226) is het Willem III die „het hart der burgeren *mijnde*", Gedr. 52 Henrik de Groote die der kleenen hart begeert, in Gedr. 102 (in 't rijm) Lodewijk XIV die dingt naar de gunst van Maria Mancini. Poëzy II, 25 „Mijndet gij mijn hart".

slecht (41, 102) voor „eenvoudig" (V. en N. P. II, 49 enz.), *fluit* (43) (passim);

de droes – – – (100) (passim) met andere uitroepen als: *Ai, Oef, Foei van* – – –,

oevel (101, slecht, uit Hooft) laat Potgieter in Gedroomd 200 Willem III gebruiken, wiens taal blijkens „overgrootvaêr" en „gewisse" in 201 opzettelijk ietwat gearchaïseerd is.

moolijk (102 uit Hooft's Warenar) gebruikt hij Gedr. str. 13 nog eens, geestig en vooruitziend, voor zichzelf, waar hij „de nuchterheid" „'t gespring des stijls" laat laken, en zich desondanks door haar tot een „molik voor de jeugd" maken laat.

lanst (104) in de vorm *lansk, lanske* [2]), is een Potgieter sympathiek woord, omdat het een vertegenwoordiger van het krachtige vrije 17e eeuwse volk aanduidt. Frequent zijn ook de in dezelfde sfeer passende woorden *quant, kwantjen, wulp,* (stoute, olijke, geestige) *guit, borst, jonker, likkebroêr, linker* (Rijksmus. 1674), *hachje* (Albert Engels 41 : 193 en „Passéren der Linie") Vrouwen: een *jeugdje* van een meisje (Roeltje uit de Bontekoe), *boeltje, zoet Mennistezusje* (id.)*eêle meid.*

nieuwsgier (114) in de Pestil. als subst. gebruikt, komt Gedr. 22 als adj. voor; Poëzy II, 394 als subst. (Toelichting), *goelijk* (115 uit Hooft) in 't begin en slot van beide redactie's van „De Zangeres", en Poëzy 397 (Toelichting) *aarzeling* (100) in „Geerte's Uitvaart", *marren* (102; daar „duren") voor „toeven", „dralen" Gedr. 128 enz., Alb. 55 : 9, 66 : 11; *tronie* blijft voor Potg. een gewoon woord tot in Leven van Bakhuizen en Gedr. P. toe. *loof maken* (Pest. 99 Jan, Jannetje v. d. B. 66).

Andere mooie woorden die hij gebruikt zijn: *foolen* Gedr. 70,

---

[1]) Verwey, aantekeningen.

[2]) In „Frans Hals", „Passeren der Linie" V. en N. Poëzy II, 14, Rijksmus. r. 763.

boeten Geerte U. IX,*onboetbaar* (Rijksmus. 773), *slaken* Alb. 51 : 8, *luiken* Werken XII 15; 248, *te loor gaan* Alb. 62 : 25 *vergaauwen* Rijksmus. 340, 2938, Gedr. 10, *klaveren* Lief en Leed, Staverman pg. 76; Zandv. Wedrennen; Mount Vernon I 136.

Dan zijn er nog twee bijwoorden, die uitermate frequent zijn: *vast* en *echter*, vaak in het zinsbegin: *En echter* – – –

Vast komt in verschillende betekenissen voor: in de archaïsche „voortdurend, telkens (meer)" (zie de directe herinnering aan Vondel in Uurwerk Met. Kruis: Onz' schamele armen groeijen vast / In tal en last, —) b.v. Daar gleed – – – – een ranke, ruwe prauw / op breeden vloed *vast* sneller voort, (Lied v. Bont. begin vs. 29); en Eer ik je vragen ging, stapte ik mijn plaats, / Mijne woning, mijn schuren, mijn stal nog eens om, / *Vast* peinzend: tot alles is zij wellekom (vgl. Terwey Taal en Lett. 1892 pgg. 218 en 377) in „Dieuwertjen"; in die van „alvast, reeds, van te voren," b.v. Mijn goêlijk kind! Sluit digt dat raam, *vast* toeft u wient gij mint (Zangeres N. R. slot); Des priors hand ontvangt de onschatbre blaên / Waarin hij *vast* een hooger licht vermoedde / Dan de oostertrans in vlammen uit doet slaan! (Flor. IX 119; ook Is. da Costa vs. 6, Machteld vs. 52); ten laatste in de betekenis „ongetwijfeld". De voorkeur voor dit woord is weer kenmerkend voor Potgieter: het is inderdaad „vaster", „steviger" dan *al, reeds* en andere mogelijke woorden.

„Echter" gebruikt Potgieter in de archaïsche verbinding *„en echter"*, met sterke tegenstellende kracht. Het is door zijn nadrukkelijke vooropplaatsing en frequentie typerend voor zijn fors betogende instelling. Rijksmuseum 2299: *En echter*, geen schoon der natuur, geene pracht der kunst vermag hem te boeijen, die voortbruist, – – –[1]). Een enkele maal misschien ook in de betekenis „en bovendien"[2]).

Bekend zijn de gevallen waarin Potgieter een oud woord verkeerd begrijpt, en gebruikt met een betekenis die hij er in-fantaseert: een *„zeebarichen* boezem" *in Jan, Jannetje* 39 : 16, „En zij danste een *passedijsje"* in Lied. v. Bontekoe[3]). Op verkeerd gebruik van *„scheppertjens"* wijst G. E., Nieuwe Taalgids XIX 243 „Een misplaatst archaïsme bij Potgieter". In andere gevallen is het dubieus

---

[1]) Verder 2202, 2366, 2424, 2635—36, 2686, 2759—60, 2852 e.t.q.

[2]) Vgl. P.'s L. V. II, 114, noot.

[3]) Terwijl hij in „Frans Hals" 't woord in zijn juiste betekenis gebruikt, en 't in zijn tijd althans onder de studenten ook nog bekend was (Flanor).

of hij de juiste betekenis kende (*prachen* V. en N.P. II, 31 en 40; *onderziel* Jan, Jannetje 34 : 6, *drempelmeiden* id. 39 : 26).

Onder de aanmerkingen die Drost op Potgieter's werk maakte zijn er enkele die op blijvende eigenaardigheden van Potgieter's stijl betrekking hebben. In een brief van 16 Juli '33 [1]) geeft hij aantekeningen bij een proefblad van Potgieter's Axel-vertaling, en stelt o.a. voor, het vers „Zijn trouw geheugen bleef ze melden" te veranderen in: „Bleef zijn geheugen trouw vermelden." Hij verandert de afscheiding van het primaire begrip met hervatting door een pronomen dus in een directe constructie, en werkt daarmee een Potgieterianisme weg. Op dezelfde bladzij wijzigt hij „Was 's voorhoofds welving" tot „Zòo welfde 't voorhoofd" en verkiest dus de finite werkwoordsvorm boven het nomen actionis. Ook dit trekje tekent het verschil tussen de vrienden.

Potgieter mijdt de stroeve stapeling van consonanten niet, Drost verandert „'s verzoekers droomen" in „des boozen droomen". Een intense binding als „En dood en leven" vindt Drost onnoodig: hij stelt voor „de dood en 't leven". Een toeroep die allerminst alleen Potgieteriaans is, maar die toch wel in de lijn van Potgieter's toespraak-stijl ligt, hindert Drost: het vers „Als het Franzen! uw cither doet" wil hij als volgt gewijzigd zien: „Als Franzens teedre cither doet". Dit zijn trekjes die op zichzelf niet zouden opvallen, maar die, na een onderzoek van Potgieter's taalkarakter in zijn latere werk, van betekenis blijken te zijn.

Drost's aanmerkingen op de Galama-recensie zijn bekend. Hij vond „dat zij wel wat lang" was en had het algemene bezwaar: „In „het algemeen begint gij, dunkt mij, wat te veel in de Fransche „manier te werken; menige wending, uitroep en dergelijke „herinneren mij de revue de Paris. Vergeef uwen vriend deze aan„merking, gij weet, hoe ik voor oorspronkelijkheid ijver en daarin „altijd zoo gaarne door u word voorgegaan."

Potgieter antwoordt op dit laatste: „In Fransche manier werken. „L'accusation est grave: zal ik met een woord uit de Revue ant„woorden dat men in alle talen Fransch schrijft? Neen! — Dat ik „Fransche tournure, Fransche raillerie gaarne in onze Critiek de „plaats van Hollandsche stijfheid en Hollandsche hekelzucht zag „innemen? Gij zoudt mij van eigenwaan beschuldigen. Geloof liever „dat ik nog hedenavond en niet alleen hedenavond maar ook

[1]) De Waal, Briefw. 18—20.

„morgen Bilderdijks versje over oorspronkelijkheid zal nalezen en „voortaan de pen niet opvatten zonder aan den raad te denken."

Er zal voor Drost wel geen andere reden om aan de Revue de Paris te denken geweest zijn dan dat ze die juist geregeld lazen. Er staat in de Revue tenminste niets dat speciaal aan Potgieter doet denken. [1]) Wel is het erin opgenomen „Manifeste de la Jeune Littérature. Réponse à M. Nisard" van Jules Janin een door en door Frans stuk, vol esprit en verve, meeslepend, hoffelijk en flink, naar Hollandse smaak ietwat geëchauffeerd en druk. Maar die hier zo duidelijk aan de dag tredende Franse tournure kan Potgieter overal elders hebben leren kennen en bewonderen, en hij heeft ze in de Zweedse kringen waar hij Marivaux speelde bij zichzelf al ontwikkeld.

Wat treft Drost in de Galamarecensie dan als zo Frans? „Menige „wending, uitroep en dergelijke". Die *zijn* dikwijls Frans, niet Hollands-in-de-Franse-manier. „Ik zoude immers uwen smaak oneer „aandoen – – – zoo gij een oog in de Boekbeschouwing of het „Mengelwerk van dat tijdschrift sloegt. *L'un vaut l'autre*, en – – –" (2) In de kritiek op het quasi-bescheiden Voorberigt van den Heer Schut: „Hij voegt er bij, dit te kunnen, daar onze vader- „landsche bodem in oorspronkelijke, goede, romantische voortbreng- „selen niet zeer rijk is. *Mais afin qu'on ne prenne pas l'auteur au „mot*, en ten einde men geen – –" (4) Parenthetisch in een geciteerde dialoog: *Comprenne qui pourra.* (21) Franse termen, zegswijzen, spreekwoorden, citaten — *elles fourmillent* (5, 6, 8, 12, 14, 14, etc.). Soms merkt hij op wat een Fransman zou zeggen: *et certes*, zoude een Franschman zeggen, *l'amour est bien le meilleur passe-tems* (42). Daarmee maakt hij de Franse manier los van zichzelf, hetgeen hij in het begin van „Leuchtstein" doet door zich in het theater door een Franse vriend te laten vergezellen. De Franse geestigheden komen dan voor diens rekening. [2])

Is er echter in Potgieters Nederlands Franse manier?

Zeker is dat het geval met de omslachtige en soms waarlijk spitsvondige beleefdheden tegenover het publiek. Na het motto (uit de Boekzaal der Geleerde Wereld) vraagt hij de lezer: „Weet gij,

[1]) Even treft in Nodier's „Souvenirs de la Révolution. Saint-Just et „Pichegru" een verbinding „s'essayant à Strasbourg à la *double* étude *de* la „langue grecque *et* de la politique expérimentale" waarbij men zich direct Potgieter's *„de dubbele – – – – van – – – en – –"* denkt (b.v. „De Twintigjarige" str. 12). Maar die constructie is ook veel te algemeen om aan biezondere invloed te kunnen doen geloven.

[2]) Vgl. ook Krit. Stud. I, 51.

„gelukkige Lezer, – – – – weet gij van wien deze woorden zijn? „Honderd tegen één dat gij het niet raadt, al zijt gij ook een pro- „ponent, die op een beroep wacht, of een dorps-dominé, die elken „spleet in de muren uwer kleine kerk naauwkeurig kent, en ver- „langend naar bevordering uitziet; honderd tegen één dat gij het „niet raadt, al zijt gij een getrouw inteekenaar op de *Boekzaal der „Geleerde Wereld. Ik zoude immers uwen smaak oneer aan- „doen* – – – zoo gij een oog in de Boekbeschouwing of het Mengel- „werk van dat tijdschrift sloegt." (2) „Ontsla ons er echter van „Uw geduld om verschooning te vragen." (id) Marivaudage is het, waarvoor Potgieter dan trouwens bij de grootmeester zelf in de leer is geweest.

Enger taalkundige gallicismen nemen, zo ze er al zijn, een kleine plaats in. Soms klinkt een zin Frans *„wij waren verlegen wat „van het boek te zeggen,* daar wij er weinig goeds in vonden" (2). *„Wij zijn verre* van het onderhoudend te vinden, – – –" „Gij her- „innert u immers de woorden, waarmede de Marquis zich regt- „vaardigt? *Zoo niet, zie ze hier:* – – – (29) Maar de tournure, de houding, de snelle wending is toch de enige waarlijk opvallende Franse trek. [1])

Nog in een opzicht is deze eerste grote recensie merkwaardig. Ze is, in tegenstelling met de latere, meermalen fel ironisch. De opzet al, om boven elk hoofdstuk een passage uit de recensie in de Boekzaal te plaatsen en dan het tegendeel te bewijzen, is scherper dan wat we verder van Potgieter gewend zijn. Vernietigend is zijn ironie als hij na een citaat vraagt: „Is de stijl niet onbe- „rispelijk, Lezer?" (10) en na een ander uitroept: „Welk een ver- „beelding, welk een climax!" (11) Pg. 12 haalt hij nog een „bewijs „van zuiveren stijl" aan en pg. 13 „nog één heerlijken trek". In het citaat uit de Boekzaal (pg. 14) onderstreept hij „eenige schoon- „heden van de taal", na een onthulling in de roman roept hij uit „Welk een schrik". Bijtend is zijn spot (pg. 11 midden!) en de veroordelende termen zijn kras: *broddelwerk* (12) *laf* (11) *be- spottelijkst* (10). Hij is fel geirriteerd (vgl. brief aan Drost ± 3 April '34) en probeert niet die stemming te onderdrukken. Toch zijn er ook in deze recensie al tekenen dat hij zulk subjectief kriti- seren niet in den haak vond. Pg. 3 zegt hij: „Vrees van mij geen

[1]) Bij een speciaal onderzoek in 't hele werk zou er wel meer te vinden zijn, b.v. in „Lief en Leed" (Proza I 289) de vraagzin: En *ge gaaft* uwen schimmel de sporen?" vroeg Otto — dus een Franse trek in het levendige gesprek.

„scherpe pennestrijd, geene zoogenaamde geestigheden" en citeert hij het woord dat hem later steeds bij blijft: „Wit loses its respect „with me, when I see it in company with malice." Ernst ligt er ook in de opmerking (pg. 27) „Goede wijn behoeft geen krans, zouden „wij zeggen, zoo wij geen verklaarde vijanden van bittere ironie „waren." Men hoeft dit niet aan zijn „fatsoen" toe te schrijven (zoals van Duinkerken Gids 1936 doet); het welzijn van volk en letteren ging Potgieter ernstig ter harte en hij wilde als serieus werker opbouwen. Omdat het hem zo'n ernstige zaak was vond hij ironie en spot te veroordelen. Het is echter een feit, dat hij zo met zijn eigen hartstochtelijk subjectieve aanleg in botsing kwam en vaak slechts met moeite een compromis vond; ook is het, achteraf gezien, wel waarschijnlijk dat hij als litteraat, als litteratuur- en taalvernieuwer, groter geweest zou zijn, indien hij zich had laten gaan.

Zijn beruchte afbrekende kritieken in de eerste jaren van de Gids veroordelen dan ook niet spottend en kwetsend, maar rechtuit, zakelijk, effen: „Het blijkt duidelijk, zoo uit den Schildknaap als „uit Elisabeth Barmouth, dat zoo min de historische roman, als de „Burgerlijke Roman het veld zijn, voor de talenten der schrijfster „bestemd." „– – – de drie verhalen – – – dragen blijken van gebrek „aan menschen-, zaken- en wereldkennis, ondanks eenen over het „algmeen onberispelijken stijl." [1]) „Er is weinig verheffing en nog „minder oorspronkelijkheid in zijne poëzy; eenige stukken zijn „slechts paraphrasen van overbekende denkbeelden – – –" [2]). Dat is rustig besliste, objectieve veroordeling. Komt er nog eens een woordspeling of een ironische vergelijking in hem op, dan klinkt die door de beheerstheid misschien extra schamper. Zo in de kritiek op de gedichten van Mr. H. A. Spandaw [3]). Die is eerst zeer beheerst zakelijk. Maar dan komt de zin: „Het oudste vers, dat wij in den „bundel aantreffen, werd in 1793 geschreven, het jongste in 1835; „— veertig jaren lang bleef de Muze aldus den Heer Spandaw „getrouw, veertig jaren lang genoot zijn Ed. eene groote vermaard„heid: wij wenschten de sporen van veertigjarigen kritiek in den „bundel te hebben aangetroffen." Zo'n slag aan het slot komt door zijn rustig voorbereid-zijn des te harder aan. Achter een vormelijk en traditioneel-verheven klinkend betoog glanst even een verholen grap: „Drie zeer onderscheiden vernuften heerschten ge-

[1]) Gids 1838, pg. 415.
[2]) Gids 1838, pg. 110—112.
[3]) Gids 1837, pg. 201—204.

„durende het eerste vierde dezer eeuw over het onder hen verdeelde „gebied van den Nederlandschen Zangberg — Feith, Tollens en „Bilderdijk waren die koningen in het rijk der goddelijke kunst. „Het is hier de plaats niet te onderzoeken, welke dier Monarchen „het aanzienlijkst leger volgelingen en bewonderaars had; maar elk „zal mij toestemmen, dat het elk der leden van dit driemanschap „nooit aan dezelve ontbrak, dat slechts weinige onzer overige „dichters republikeinsch genoeg dachten, geene banier dan hunne „eigene te willen opsteken; oorspronkelijkheid is eene zeldzame „gave!" Bedwongen spot en verachting liggen daarin verborgen; evenzeer in de plechtstatige beelden van Zangberg en Monarchen, als in de slotwending tot het republicanisme der onafhankelijken. Potgieter spot graag door zo'n variatie of uitwerking van een verheven beeld: „De Heer Spandaw gelooft „vele dichtstukken van „zijne vroegste jeugd van eenige feiten en leemten te hebben ge„zuiverd"; wij betwisten het niet, maar willen even weinig ver„helen, dat wij gaarne eenige, *thans wel van stof en vuil gereinigde, „maar niettemin verdorde bladeren, in de krans om zijnen schedel „zouden hebben gemist.*"

Kras veroordelende woorden blijft hij echter gebruiken, wanneer zijn ergernis hem te machtig wordt: wanneer de maatschappijen, de verhandelaars, de Jansaliegeest, de conservatieven, of verminkt stedenschoon ter sprake komen. Hij overwint dan meermalen zijn afkeer van het gewone woord en gebruikt wel een minder vormelijk. vbb. (Noorden 332) „– – – fraaijer statuen dan de *soepjurken* „van Laurens Jansz. Koster en Desiderius Erasmus – – –" (id.) „honderd verhandelingen, in onze geletterde, geleerde en *gemeene* „maatschappijen uitgesproken" (id. 333) „dat ook de burger„man – – – zich (de geschiedenis) niet louter zou laten voorpraten, „*voorwaauwelen, voorbluffen.*" (353) „Geen maatregel van be„stuur die niet wordt – – – gegispt, gelaakt, beschimpt, zoodat onze „conservatieven *er de koorts van zouden krijgen*!" (Krit. Stud. I 131 over de navolgers van Cats en Feith) „– – – schrijven *sopperig*, „flaauw, *lamzalig* – – –" „*Sopperigheid*" (Krit. Stud. 1 176, 184) is „zoetvloeijendheid" van „aangelengde" verzen. (Krit. Stud. I 33) „den alledaagschen *poespas* onzer populaire vertellers", (id. 341) „Tot *walgens* toe is in den jongsten tijd de phrase herhaald —" (id. 92) „de *walgelijke* wierook". Jan Jannetje 44 over Jan Salie: „welk een *meelgezicht!* — welk eene houding van *slierislari*!" „hij, „de patroon aller *slaapmutsen*, aller *soepjurken*, aller *sloffen* ten „onzent!"

Die geïrriteerdheid doet hem wel eens neologiseren, zodat men naast de pseudo-archaïsche en de kortheids-neologismen een groep kritische of schimpende neologismen kan onderscheiden. Voor flauwe minnedichters vormt hij het woord *minnelijmers* (Jan J. 52, naar analogie van *verzenlijmers*). Van *Jan Salie* leidt hij een zonderling adjectief *saliege* af (krit. Stud. II 99 „saliege kamermuilen", vgl. v. d. Bosch Jan J. Aantek. pg. 119). *Schapig* (Pr. I 139) kan ook een kortheidsneologisme zijn, (als *schrikkig* Albert 37 en *havikkig* J. Jann. 51). De volgende voorbeelden zijn echter weer schimpend: Rijksmus. 1009: „„Vader Cats", zegt het volk; „vader „„Cats", zong zelfs Bilderdijk – – –; „vader Cats", zeide menigeen „– – –; — Vader Cats, *vadere* men zoo veel men wil, waarom „zouden wij aarzelen – – –". Rijksmus. 1111 (eveneens over Cats): „Trots het vervelende zijner versificatie, onvergeeflijk als die was, „daar Hooft's gedichten vóór de zijne het licht zagen; trots *het „leuningstoelige* eener dichtsoort die doorgaans vertelde, allerbe- „grijpelijkst, het is waar, maar ook abc's wijze, zonder verwikkeling „van knoop – – –" Het is eigenaardig dat zijn afkeer hem tot woordenschepper maakt. Zijn afschuw van de beuzelende genootschappen doet hem in de volgende zin een mooi sterk woord vinden: [1]) „Tot lid onzer meeste geleerde genootschappen benoemd, „werd hij in het bestuur van onze onderscheidene gestichten ge- „roepen. Er zijn beteren, dan doctor Goemans, in vergaderingen „van dien aard — *veroesterd*", d.w.z. als tot een oester geworden. [2])

Op Potgieter's ontwikkeling als humoristisch-romantisch getint prozaïst, als idealiserend realist heeft Drost geen invloed gehad. Hij vormde zich daartoe door uitgebreide lectuur. Aan de eigenlijke humor-„cultus" heeft Potgieter niet meegedaan. In het uitvoerig overzicht dat Mej. Jongejan van het „comisch apparaat" geeft, noemt ze voorbeelden uit Potgieter's werken. Traditionele motieven zijn nog het meest in „het Noorden" te vinden: de omgevallen reiswagen, de dikke veeleter, en het verdere gezelschap in Hoofdstuk I, de maniak-geleerde in „Hallands As", enkele gasten aan „Het Diner bij den Zeehandelaar", zijn „gebrek aan tuinliefde" in „Een landgoed in de omstreken", motieven in „De Zalmvangst" [3]); in ander werk: Hals' dronkemansgebed in „Frans

[1]) Pr. I, 122.

[2]) Nd. Wdb. X 54 geeft van dergelijke toepassing van „oester" hiernaast alleen Willem Leevend I, 175: uwe *oesterachtige* wijs van leeven.

[3]) Vgl. Jongejan pg. 481.

Hals", de ongeoefende ruiter in „Het Togtje naar Ter Ledestein", Brammetje en Albert in „Lief en Leed", enkele figuren en situatie's in „Hoe het Weeuwtje'. Er ligt humor in „Als een visch op het Drooge", en iets in „'t Is maar een Pennelikker"; de gouvernantefiguur in „Winterbloemen" heeft voorbeelden. Er zo is er nog wel meer.

In de motieven zijn dus nogal wat invloeden op te merken; de traditionele komische taal-techniek, die door alle „cultus"humoristen zo dankbaar gebruikt wordt, is bij Potgieter echter niet of nauwelijks te vinden. Een beschrijving van de komische techniek geven Mej. Dr. Jongejan [1]), en Dr. Schregel [2]). Onder de talrijke voorbeelden die Mej. Jongejan geeft van de betrekkelijk goedkope „congruent-making van het incongruente" uit vrijwel alle humoristen is er geen van Potgieter. Evenmin onder die van de „comische „beeldspraak", het comische „klank- en woordenspel", de „comi-„sche woord- en zinsvormingen, woordverdraaiïngen en woordver-„basteringen" en de „comische herhaling". Dat wil nu niet zeggen dat er aan stereotiepe humoristische vormen bij Potgieter helemaal niets te vinden is. [3]) Noorden pg. 117 vindt men b.v. de volgende Jean Paul-achtige comische vergelijking: „Vrolijk scheen de na-„jaarszon door het op enkele plekken reeds bruin geworden eiken-„loover, dat den gezichtseinder mijner slaapkamer begrensde; die „kleurschakeering is mij liever in een landschap dan weinige vroeg-„vergrijsde haren in een overigens nog bloeijend manshoofd." [4]) De kleurige typenbeschrijving die Schregel pg. 90—91 beschrijft vindt men bv. Noorden Hfdst. I (pg. 2: personaadje, met eene roode muts op de kale kruin, — in een' bonten slaaprok gewikkeld, — de voeten in veelkleurige pantoffels gestoken" – – –) en in het „Weeuwtje" (Pr. II 236) „zijn gebloemd vest, zijne licht-„kleurige zomerbroek en zijnen groenen rok met fantasie-knoopen". Een humoristische samenstelling Pr. II 2: „hoofdtooisel met eene „krulbatterij" voor pruik. Maar ze zijn zeldzaam en in ieder geval niet typisch voor Potgieter.

Wij zullen nu nog een onderzoek doen naar de wijze, waarop hij proza vertaalde, enige zinnen uit „Proeven van een Humorist" (naar het Engelsch van Ch. Lamb door E. J. Potgieter, Amster-

---

[1]) Pg. 177—193.

[2]) Stilistische en Syntactische Beschouwingen over de Camera Obscura van Hildebrand, pg. 20—41.

[3]) Vgl. voorbeelden Hoofdst. II.

[4]) Vgl. Verwey Leven 176.

dam 1836) naast het oorspronkelijk leggen, en vervolgens enige losse opmerkingen maken.

De Huwelijksinzegening — The Wedding.

„Ik ben gaarne gast bij dergelijke plegtigheden, welke aan ons, „oude lieden, in zekeren zin, onze jeugd teruggeven, en den vroo- „lijksten tijd nog eens doen beleven, het zij in de zoete herinnering „onzer eigene zege over maagdelijke schroomvalligheid, het zij in „het weinig minder teeder, maar weemoedig herdenken aan die „jeugdige teleurstellingen, welke ons in dat schoonste deel onzer „vestiging verhinderden."

I like to make one at these ceremonies, which to us old people give back our youth in a manner, and restore our gayest season, in the remembrance of our own succes, or the regrets, scarcely less tender, of our own youthful disappointments, in this point of a settlement.

Het Engelse give back – – – restore is moeilijk met verschillende woorden weer te geven, en wordt daarom gevarieerd in terug- geven – – – nog eens doen beleven. „Our own succes" wordt wat uitgebreid tot „onze eigene zege over maagdelijke schroomvalligheid; „remembrance' tot „zoete herinnering", evenzo het slot „disappointment, in this point of settlement" tot „teleurstellingen, welke ons in dat schoonste deel onzer vestiging verhinderden." De gevoeligheid wordt dus iets versterkt. Maar het belangrijkste in deze zin is de verschuiving waardoor Potgieter een wat strakker parallelisme bereikt „en den vrolijksten tijd nog eens doen beleven, *het zij in* de zoete herinnering – – –, *het zij in* „het weinig minder teeder – – –", en waar we Potgieter in herkennen.

„Ik voor mij ben er zeker van, door zulk een tooneel twee of „drie weken lang in een goede luim te zullen blijven, alsof ik de „wittebroodsweken deelde."

On these occasions I am sure to be in a good-humour for a week or two after and enjoy a reflected honey-moon.

De toevoeging „ik voor mij" is geheel in de stijl van de zich wat biezonder voelende oude vrijgezel. Het aardige woord „luim" was in die tijd het gebruikelijke woord voor „humour".

„Daar ik zelf geen gezin heb, gevoel ik mij gestreeld door die „tijdelijke opname in het gezin eens vriends"; zuivere vertaling van „Being without a family, I am flattered with these temporary adoptions into a friend's family;" „eene soort van peet- of oom- schap schijnt mij aan hem te verbinden"; I feel a sort of cousinhood or uncleschip, for the season.

Een mooie vertaling is dat woord *peetschap* dat de stemming van echt-Hollandse familieverhoudingen oproept. Een enkele keer meer treft hij zo'n mooi woord. Toen de ziekelijke vader het huwelijk uit wilde stellen, waren de vrienden, „anxious to bring matters to a conclusion during his life-time". Potgieter vertaalt dat zij toch „gaarne gedurende zijn leven de zaak *beklonken* zagen." De „courtship" is de *vrijerij*, „something ludicrious" iets *boertigs*, „intrigue" (in De Kwakersvergadering) *treken*. Hij zoekt dus wel naar het tekenende Nederlandse woord.

Merkwaardig is de volgende zin (vertaling pg. 8). „Het werd een „geesteloos samenzijn. In deze crisis tusschen verwijl en vertrek, „moet ik een mijner dwaze begaafdheden regt laten wedervaren, die „mij des morgens ligtelijk in ongenade had kunnen doen vallen; „die ik in dit verdrietig dilemma onwederstaanbaar vond. Ik meen „het talent, waar de nood eischt allerlei soort van zonderlinge *non „sens* te denken en uit te spreken. Ratelend vloeide de eene heer„lijke ongerijmdheid na de andere over mijn lippen." In deze zin valt de door parallelisme toegespitste antithese op in de beide bijzinnen: begaafheden, *die mij* des 's morgens – – – –, *die ik in dit* verdrietig dilemma – – – In Hoofdst. III wezen we er op dat Potgieter deze vorm zoekt. In het origineel staat:

We seemed assembled upon a silly occasion. In this crisis, betwixt tarrying and departure, I must do justice to a foolish talent of mine, which had otherwise like to have brought me into disgrace in the fore-part of the day; I mean a power, in any emergency, of thinking and giving vent to all manner of strange nonsense. In this awkward dilemma I found it sovereign. I rattled off some of my most excellent absurdities.

De tegenstelling die in het Engels dus uitgesteld wordt, en onderbroken door een toelichtende zin, wordt er door Potgieter uit gelicht en door vormparallelisme onderstreept vooropgezet. Het is tekenend dat ook in een vertaling deze subjectiviteit uitkomt. — Meermalen komen ook in de vertaling nadrukkelijke hervattingen met uitbreiding voor, die er een ietwat Potgieteriaans karakter aan geven en in het origineel niet voorkomen. b.v. „Moeders hebben „buitendien de gave, om met beving al *het leed* vooruit te zien, „een leven in verlatene echteloosheid doorgebragt, veelal eigen; „*een leed* dat door den man onmogelijk in dezelfde mate kan wor„den gevoeld; *een leed*, dat de weigering eener tamelijke partij over „haar kind brengen kan." De constructie van de Engelse zin is totaal anders: Mothers, besides, have a trembling foresight which

paints the inconveniences (impossible to be conceived in the same degree by the other parent) of a life of forlorn celibacy, which the refusal of a tolerable match may entail upon their child.

Hetzelfde verschijnsel vinden we een zin verder in het herhaalde „*Kunstenarijen*", pg. 8 in „*met dezelfde onverschilligheid*", pg. 9 in „*een robber whist*". De lange zinnen worden er systematischer, helderder door, maar het natuurlijke voortpraten van het origineel gaat verloren.

Dit zijn de belangrijkste trekken van de vertaling. Ze volgt het origineel vrijwel op de voet, is echter geen letterlijke weergave; ze tracht vooral een goed-lopend Nederlands te geven; en begrijpt een enkele keer het Engels niet helemaal [1]). Anglicismen die Potgieter bijgebleven zouden zijn, komen niet voor. Waar men iets meent op te merken, als in „Mijn vriend, de Admiraal, droeg *beide* pruik *en* gespen" heeft het origineel die vorm juist niet: My friend the admiral was in fine wig and buckle —.

Zijn volle bloei bereikt Potgieter's proza in „Het Rijksmuseum". Dat is een onderwerp dat geheel met zijn aard overeenstemt: geen beschrijving en handeling die hem moeilijk afgaan, niet enkel kritiek die gewoonlijk in verhouding met het onderwerp wat „machtig" wordt. Hier een onderwerp dat zich voor forse monumentale behandeling bij uitstek leent; waarin de bezwerende kracht van zijn uitdrukkingswijze met de grootsheid van de stof harmonieert. Hier heerst niet de tedere schoonheid van droom en weemoed van de Landjonker, maar de harde schoonheid van de wil en de kracht. De toon is gespannen en bezield tot het profetische. Breed, plechtig en orgelend klinkt zij over een volte van kennis, overtuiging en beheerste geestdrift.

Hoewel alle vormen en wendingen in vroeger en later werk in overvloed voorkomen, is er toch een biezondere Rijksmuseum-toon hoorbaar, die ook in de studie over Cluyswerk en in Jan, Jannetje bijwijlen doorklinkt; een bedwongen enthousiasme dat ook later wel weer eens doorbreekt (b.v. in de studie over Tegnèr) maar nooit meer een stuk in zijn geheel beheerst.

Als we de vormen gingen opnoemen die in het Rijksmuseum voorkomen, zouden we slechts herhalen wat in de vorige hoofdstukken uit ander werk verzameld is: het rythme is breed; tussen de

---

[1]) Herhaalde malen in het moeilijke A Quakers' Meeting.

zwaar betoonde syllaben liggen vaak drie of vier onbetoonde; alliteratie is van grote betekenis; herhalingen en hervattingen van allerlei soort treffen we in iedere zin aan; verdubbelingen en verdriedubbelingen van groter of kleiner zinsdelen eveneens; verder rekkende parentheses, zorgvuldige variatie's en statige (statelijke) afrondingen, gedrongen participiale bijzinnen, plechtige grammatische vormen, beeldspraak en plastiek van oratorische herkomst; met elkaar een beperkt scala van uitdrukkingsmiddelen, maar die gezuiverd en verhevigd tot de schepping van een zeer apart dichtwerk in proza.

Wilde men in het gebruik van die middelen het eigene van de Rijksmuseumstijl aanwijzen, in hun frequentie, opvolging en samengaan, dan zou dat eerst mogelijk zijn na een uitvoerig en minutieus onderzoek. Er zou vergelijkend nagegaan moeten worden of het rythme hier een biezondere vastheid en geklonkenheid heeft; of de periodisering extra verzorgd is; hoe de samengestelde zinnen gebouwd zijn en welk type overheerst; hoe parallelisme en antithese hier consequenter dan elders toegepast worden; hoe ze in hun verband functioneren; de beeldspraak zou beschouwd moeten worden in verband met de traditioneel oratorische en in vergelijking met die in Potgieters latere werk; er zou opgemerkt moeten worden hoe die beeldspraak hier opgeheven en van nieuwe kracht vervuld wordt door de gespannen toon en het karakter van het onderwerp, dat, collectivisch van aard, collectivistische symbolen vereist. — Het is een onderwerp voor een afzonderlijke studie, die wij hier niet meer kunnen beginnen.

Een mooie demonstratie van de ontwikkeling van zijn stijl heeft Potgieter nagelaten in de omwerkingen van zijn „gemoedsgetuigenissen". Toch zijn ze niet zo dat men de stijlontwikkeling er a.h.w. maar van af te lezen had. In de eerste plaats is de omwerking vaak zo grondig, dat men een passage van de N. R. vergeefs in de O. R. zoekt, of zo sterk gewijzigd vindt dat er haast geen punten van vergelijking overblijven.

Verder zijn er soms in de N. R. goede strofen uit de oude gehandhaafd die toch de jeugdstijl vertegenwoordigen, en die Potgieter in zijn ouderdom nooit zo geconcipieerd had.

Het aantal strofen waarvan de inhoud vrijwel gelijk is gebleven, de vorm echter grondig herzien, is daarom niet zo groot.

Een eerste en algemeen verschijnsel is, dat de uiting geconcentreerder, de bouw strakker geworden is. In de oude redactie's

is de bouw dikwijls ook al strak. Zie b.v. Twintigjarige str. 6. Maar voor versterking daarvan zie men str. 3:

(O. R.) 2 : 6—7:

Toch treft van zijn lippen noch vloektoon noch klacht
Dien die deze rampen hem baarde.
3 Zijn ouders, ach! rusten in 't zwijgende graf,
En meer dan die dierbare dooden,
Verscheuren zijn boezem die vrienden zoo laf
Zoo trouwloos in 't leed hem ontvloden.
Maar neen! geen onedel, geen vrouwlijk geween
Verlaag hem! — Wat ook aan zijn zijde verdween,
De sterv'ling heeft luttel van nooden!

(N. R.) 3:

Geen vloek voor de voogd die zijn roeping verried
Hun naam van zijn luister beroovend,
Geen wee over makkers, wier ontrouw hem vliedt
Alle edeler inspraak verdoovend,
Ontrolt aan zijn lippen, — schoon mijn'rend alleen
Beheerscht hij zijn jammer, geklaag en geween
Onmanlijke zwakheid geloovend.

De zin van de O. R. 2 : 6—7 heeft in de N. R. de beide klachten samengevat en parallel gesteld in één groot verband, terwijl ook de zinnen O. R. 3 : 5—7 in een enkele geconcentreerd zijn.

Waar de parataxe van enkelvoudige zinnen nog voorkwam is die verdwenen. Duidelijk is dat ook in de volgende strofe van de Zangeres:

(O. R.) 4:

Een kleine kerk beschaâuwt zijn diêr gebeente!
Wij zagen haar door 't welig olmenloof
Van uit ons huis; — ik schreide op 't koud gesteente
Drie dagen lang! — maar voor mijn bede doof,
Deed de oude voogd me in 't prachtig rijtuig dragen,
En bosch en hof en huis en torentop,
Wat eerst en liefst mijn jeugdige oogen zagen,
Verdween en week bij 't rollen van den wagen;
Behoefte sprak; de levenszon ging op.

Hier overheerst, ook voor de jonge Potgieter al opvallend sterk, de enkelvoudige zin. In de N. R. wordt het:

't Vertrek, waarin zoo droef ik heb geschreid,
Toen zelfs mijn lach zijn mond niet meer ontplooide, —
Het graf, waaruit ik antwoord heb verbeid,

Als ten vaarwel 'k vergeetmijnietjes strooide, —
Ons huis, — het dorp, — tot d' ouden torentop,
Hoe deed de voogd uit mijn gezigt die wijken:
In armoê ging 't gordijn des levens me op;
Ter stad, ter school! — belofte van den knop!
Wat zoudt ge bij de volle ontwikk'ling blijken?

Winst aan concentratie en beheersing betekent deze wijziging. Maar gelijk daarmee wordt de afstand tussen gevoel en uiting groter. De uiting wordt indirecter, het beeld wordt meer op een afstand gezien.

Naast deze matiging tengevolge van de syntactische vorm staat een algemene matiging en zuivering van de uiting. Het wat dwepende en hyperbolische in de jeugdpoëzie wordt zorgvuldig weggewerkt.

Zangeres O. R. 18:

Blond is zijn haar, blauw zijn de hemelsche oogen,
Als 't geele goud, als 't wolkenloos azuur;
Op 't fier gelaat, door 't fijnst gevoel bewogen,
Smelt de ernst van 't noord in zuider geest en vuur;
De jong'ling is 't, die in 't genot verzonken
Om 't schoon der kunst de kunstnares vergat,
Maar toen de lof tot driewerf had geklonken,
Me aan 't harte vloog van reine weelde dronken,
En taal noch woord voor zijn bewondring had.

De „hemelsche oogen", de dwepende kleurvergelijkingen, 't fier gelaat en 't fijnst gevoel, en het onstuimige gedrag aan 't slot, pas wanneer de lof *tot driewerf* heeft geklonken, dat alles is getemperd in de N. R. (III 2):

Al gleed de pracht der lange blonde lokken,
Ook weeld'rig langs dat hooge voorhoofd neêr,
't Is niet zijn schoon, dat mij heeft aangetrokken:
't Was de ernst, de trouw mij huldigend van veer!
Idealist, me nauwelijks meer bewuste,
Die om den zang de zangeres vergat,
Tot zich de schare in luid gejuich verlustte
En eensklaps hij de hand mij huiv'rend kuste
In weelde waar geen woorden hij voor had.

Bovendien is de zinsconstructie (met concessieve bijzin, tegenstellende hoofdzin, los appositioneel slot) kenmerkend voor de latere stijl.

Die tempering vindt men ook in „Fanny" [1]), omwerking van „Camille" [2]). In het vierde vers:

3 'k Zag, hoe het honigzoet, dat me op haar lippen streelde,
4 Ook hem verplaatste bij de Goôn!

wordt het hyperbolische „verplaatste bij de Goôn!" vervangen door „bedwelmend werd geboôn"; in

„En toen op mijn gelaat een plotselinge ontroering
De bitt're spijt verried van mijn gefolterd hart"

wordt „De bitt're spijt verried" veranderd in „De grieve bracht aan 't licht". Ook de kleuren worden verbleekt. „De Wilgen Bladeren" begint in „Het Noorden".

(167) De lucht was *blaauw*, — maar als een schendig roover
Ontnam de herfst in 't laatst en *geelend* loover
Aan 't woud zijn tooi;

in Poëzy II (12):

't Mogt najaar zijn, een *held're* trans bleef over;
Doch aan het woud ontrukte in 't *bonte* loover
De herfst zijn kroon;

De verandering zal wel ondernomen zijn om het beeld „als een schendig roover" weg te werken. Maar als Potgieter veel waarde gehecht had aan een kleurige plastiek zou hij in de gewijzigde vorm zich toch niet met „held're trans" en „'t bonte loover" tevreden hebben gesteld. De ontwikkeling is niet gegaan in de richting van realistische beelding, maar naar uitbeelding van zijn subjectief-visionaire gevoelswereld, die de taferelen opneemt in schittering, licht en glans, woorden die in Gedroomd Paardrijden uiterst frequent zijn. Het sentiment van de late poëzie is ijler en a.h.w. abstracter, dan dat in de vroege. De gevoelsgrond is veranderd, en voorzover dat in de omwerkingen aan den dag treedt (in de eerste strofen van De Jonge Priester bijvoorbeeld *niet*) is er uit de prille romantische gedichten iets elementairs weggenomen. De eerder geciteerde romantisch sombere natuurbeschrijving in het begin van „De Zangeres" is zo vervangen door de blekere, vredig idyllische:

Hoe zoet
Is 't windje, dat zich louter schijnt te beuren
Ter spreiding van dier linde bloesemgeuren
Daar 't ginder toch den stroom niet rimp'len doet.

Hiermee zijn enkele hoofdtrekken aangeduid van Potgieter's

---

[1]) Poëzy II, 45.
[2]) V. en N. P. I, 207—208.

poëtische ontwikkeling: het structuur-schoon, de intellectuele schoonheid van evenredige vormen werd in zijn poëzie een factor van veel groter betekenis; de concentratie werd meer omvattend; de uitdrukkingswijze is evenwichtiger en zuiverder geworden; en het romantisch gevoel is verijld.

We menen in dit hoofdstuk aangewezen te hebben dat de echt Potgieteriaanse trekken, de belangrijkste factoren die zijn uitingsvorm bepalen, van het begin af aanwezig zijn en dat ze constant blijven. De jeugdgedichten, de brieven uit Zweden en de vertaling van Lamb tonen hoe diep ze zitten. De poëtische romantiek heeft hem tijdelijk beheerst en blijvend verrijkt, maar in de grond niet veranderd. De archaïsmen, die we uitvoeriger behandelden, zijn stilistisch niet van dezelfde waarde. Vandaar dat we ze niet in een afzonderlijk hoofdstuk onderbrachten. Naast objectieve archaïsering in historisch verband staat subjectieve archaïsering in verband dat niet historisch is. Soms is die subjectieve archaïsering individueel-karakteristiek (nijdig, vast, en echter, weldig, lansk, enz.). Vaak maakt ze een korter, kerniger vorm mogelijk. In de grammatische archaïsering treft naast de kortheid een subjectieve neiging tot vormverbiezondering, tot een nadrukkelijke vormelijkheid. Zo vertegenwoordigen ze verschillende trekken. Weer andere zijden van Potgieter's karakter, die niet direct met de hoofdtrekken samenhangen, worden belicht in de passages over Franse manier, over ironie, bedwongen spot en geïrriteerdheid. Bovendien werd de ontwikkeling aangeduid.

SLOTBESCHOUWING.

Aan het eind van ons overzicht gekomen zullen we de belangrijkste resultaten samenvatten.

De minst gecompliceerde onder de onderzochte verschijnselen is wel de herhaling. De herhaling heeft velerlei objectieve functies. Maar vaak is ze in vergelijking met de aanwijsbare objectieve functie te zwaar. Door haar frequentie in allerlei vormen blijkt ze een subjectieve waarde te hebben, die niet anders kan zijn dan haar meest algemene: intensiteit. Ze is dan de uiting van een subjectieve wilsintensiteit, vasthoudendheid en onverzettelijkheid, onafhankelijk van de incidentele situatie; de weerslag van een gespannen bewust ik. Die permanente spanning van het bewuste ik, die versterking van het zelf-gevoel, is een nauwkeuriger omschrijving van wat men Potgieter's opvallende subjectiviteit noemt. Ze vindt haar oorzaak in een diep in het karakter doordringend conflict dat niet opgelost, maar gefixeerd is, een strijd van de bewuste wil tegen opstandige gevoelens, die het ik tot een andere houding willen dwingen. De laatste strofe van „Klagt en Troost" krijgt in dit licht volle zin:

Ver van 't gevoel den toom te vieren,
Leer 't kloek bestieren
En regel door 't verstand uw lot.

Het verstand heeft dan wel inderdaad het lot geregeld, maar innerlijk is het opstandige gevoel steeds zeer levend gebleven. Potgieter is romantisch dichter gebleven, en alleen uiterlijk rustig burger geworden.

Het latente innerlijke conflict beschouwden we als de basis van de overwegend betogende houding, de voortdurende discussie, die formeel 't vaakst aan den dag treedt als concessie-tegenstelling, en een belangrijke factor is bij de herhaalde wending tot de lezer. Algemeen gangbare vormen kregen in dit persoonlijk gebruik een persoonlijke waarde, die intuïtief misschien wel direct aan te voelen is, maar die in dit verband pas objectief is aan te tonen.

Datzelfde is het geval met de tegenstelling, die ook allerlei objectieve functies kan hebben, maar die door zijn frequentie en zijn geaccentueerdheid een onmiskenbare subjectieve waarde heeft. Misschien speelt die ook mee in de aangegeven cultuur van de dubbelheid, de tweeheid, met asyndese, die de splitsing accentueert.

De concentratie, die zoals we aantoonden soms tot overspannen binding en daardoor a-grammatische onverbondenheid wordt, fungeert niet als geestige, pakkende, leuke kortheid, ook niet als

novellistische schetsmatigheid of dramatische snelheid, maar in de eerste plaats subjectief als uiting van zware wilsconcentratie en intensiteit. De herhaling, die er oppervlakkig gezien mee in strijd was, is dat in werkelijkheid dan ook niet. Het substantivisme, door allerlei andere factoren gekruist, sluit als concrete en vaste vorm daarbij aan.

De taalvormen weerspiegelen dus of het conflict of alleen de ene „partij", de wilsconcentratie, die we zouden willen gelijkstellen met de tucht uit Verwey's formulering „Droom en Tucht".

De tegenpool van de vastheid, de mobiliteit [1]), de „vlindren aard" of „wisselzin" [2]) is uiteraard niet zo taalkundig vast te leggen. De lust tot uitweiden, de afdwaling, de chaotische inspiratie, de brille die we in het eerste hoofdstuk noemden, zijn misschien eerder vanuit de compositie te benaderen. De compositie is, zoals Dr. Staverman constateerde [3]) of zwak of „meer een logiese, een verstandelike", en vòlgt dus zijn vlind'renaard of geeft een van te voren vastgestelde vorm, waarom de flonkeringen van de fantasie zich in beheerste vrijheid kunnen bewegen.

Of eigenlijk is die mobiliteit slechts een eigenschap van de inspiratie, die, door de overheersing van het bewuste ik geremd, zich in de vroege romantische poëzie slechts indirect kan uiten, in de persoonlijke verhouding wakkerder wordt en opvallend snel en grillig is, en in de late poëzie als van het ik onafhankelijke *droom*-functie optreedt.

In de begrippen droom en tucht ligt o.i. ook de hele stijlkarakteristiek opgesloten.

We menen hiermee de stilistische eenheid, de verbondenheid van werk, uitingsvorm en karakter aannemelijk te hebben gemaakt. Dat er nog veel te doen overblijft, van niets zijn we ons beter bewust. We bepaalden ons tot de bespreking van enkele in beginsel invariabele trekken (hoofdstuk I—V). Daaraan zullen er ongetwijfeld nog toegevoegd kunnen worden. Het materiaal zou uit het oogpunt van de „vormelijkheid" kunnen worden bekeken. Dat is een trek die in dezelfde sfeer ligt en zich met de besproken eenheid laat verbinden.

Vervolgens zullen de hoofdtrekken zelf scherper onderscheiden

---

[1]) Noorden pg. 104: „Echter heb ik, goede natuur! mij anders niet te beklagen dat ge mij te weinig mobiliteit schonkt."

[2]) Poëzy II, 118.

[3]) N. T. XII, 12, 13.

kunnen worden, en zal het mogelijk zijn hun werking en samenwerking in andere verschijnselen aan te wijzen.

Dan zijn er de secundaire factoren, de afgeleide karaktertrekken. Doordat ze minder elementair zijn, zijn ze meer aan wisseling onderhevig en meer afhankelijk van leeftijd, invloed, bewuste voorkeur en genre. Ze zijn daarom wellicht beter in een historisch overzicht te behandelen, zoals wij met enkele in hfdst. VI deden, of in een reeks speciale studie's niet van „Potgieter's stijl in het algemeen" maar van Potgieter's stijl toen en in dat genre. Als zodanig zou, zoals we aanduidden, een onderzoek van Potgieter's poëzietaal mogelijk zijn, of van zijn bewuste stijlnormen (stijl is studie). Dat zijn echter kwestie's die o.i. op de tweede plaats komen. Het is van dieper individuele betekenis dat Potgieter betoogt, herhaalt, zich tot de lezer wendt, dan dat hij op zijn stijl studeert. „Stijl is studie" is een maxime die in de sfeer van het bewuste willen ligt, en die sfeer in zijn geheel is naar zijn aard bepaald door bovengenoemde verhoudingen.

Toch zou een serie studie's van dergelijke hierarchisch secundaire trekken nodig zijn, om het beeld dat we tekenden van Potgieter's stijl aan te vullen tot een volledige interpretatie van zijn uitingsvorm in verschillende tijden en genres.

STELLINGEN.

I.

De stijlopvatting van J. Marouzeau (o.a. uitgesproken in „Fait de langue et fait de style", IVe Congrès International de Linguistes, Copenhague 1936; Résumés des Communications pg. 64—66) is niet te handhaven.

II.

Dr. H. W. J. Schregel geeft in zijn „Stilistische en Syntactische Beschouwingen over de Camera Obscura van Hildebrand" (Amsterdam 1932), ondanks de op pg. 2 uitgesproken bedoeling, geen bijdrage tot de kennis van „het subjectieve van Hildebrand's werk."

III.

Bakhuizen's essay „Kritiek-Hyperkritiek-Onkritiek" (Studiën en Karakterschetsen I 116—139) is in de literatuurgeschiedschrijving ten onrechte veronachtzaamd.

IV.

Met de „vriend, die Grieksch denkt, en Grieksch droomt, en Grieksch dicht" („Albert" ed. Engels pg. 17) bedoelt Potgieter ongetwijfeld Bakhuizen van den Brink (vgl. het geciteerde werk pg. 122 noot).

V.

Overdiep's interpretatie van de titel van „Eene Novelle?" (Onze Taaltuin, 4e jg. no. 2, pg. 37) is zo goed als zeker onjuist.

VI.

L. A. H. Albering (Vergelijkend-syntactische studie van den Renout en het volksboek der Heemskinderen, Groningen 1934 pg. 11) ziet verschillen in woordgebruik tussen de Renout en het Volksboek, die dialectisch zijn, voor moderniseringen aan.

VII.

Terecht houdt J. W. Muller (Tijdschr. voor Ned. Taal- en Letterkunde 52, pg. 258—263) tegenover P. H. Schröder (Parodieën in de Nederlandsche Letterkunde, Haarlem 1932, pg. 124—132) staande, dat de Reinaert parodistische elementen bevat.

VIII.

Indien „de historische beteekenis en waarde van het gewag zoowel der „vite" en der „walsche bouke" als der „eene vrouwe" " in de proloog van de Reinaert, niet weinig verminderd wordt door het feit dat „alle deze trekken (de een hier, de ander ginds), soms woordelijk, elders terug te vinden" zijn (zoals J. W. Muller, Tijdschr. 52, pg. 223 opmerkt) dan is het mogelijk dit ook te laten gelden voor de vermelding van een vroegere dichter die het werk onvoltooid liet. (vgl. verder Tijdschr. 53, pg. 42, 56—57, 145—146).

IX.

Verdam's omschrijving van de functie van *so* onder 10) als „aankondiger van het onderwerp van den zin" (Mnl. Wdb. VII kol. 1441—1443) is niet geheel zuiver.

X.

De door W. L. M. E. van Leeuwen (o.a. Levende Talen, Febr. 1937, pg. 19—31) gepropageerde methode van literatuuronderwijs verdient geen aanbeveling.

XI.

Terecht legt J. Vendryes (Revue Celtique, 47, 200 vg.: *Gaulois Canecosedlon*) geen verband tussen *caneco-* en de woordfamilie waartoe ned. *hennep* behoort.

XII.

Ten onrechte worden bij Walde-Pokorny (Vergl. Wtb. d. idg. Spr., I) twee wortels *wen-* onderscheiden (Mélanges H. Pedersen, 103 vgg.).

XIII.

De opvatting van het conflict tussen historische belletrie en historische wetenschap als een „conflict tusschen een gedemocratiseerde samenleving en de aristocratische wetenschap" (R. F. Beerling, Antithesen, Haarlem 1935, pg. 42) is door Dr. P. N. van Eyck al in 1930 terecht aan grondige kritiek onderworpen. (Leiding 1930 II, 203—222).

XIV.

H. T. Colenbrander schenkt in zijn „In Memoriam Mr. H. P. G. Quack" (Gids 1917 I, 375—378) te weinig aandacht aan Quack's sociale denkbeelden.

LIJST DER VOORNAAMSTE GERAADPLEEGDE WERKEN.

Ch. Bally: Traité de Stylistique Française, 2 vl., Paris 1909.
E. Elster: Prinzipien der Literaturwissenschaft, II Stilistik, 1911.
K. R. von Ettmayer: Vademecum für Studierende der romanischen Philologie, Heidelberg 1919.
Rémy de Gourmont: Le Problème du Style, Paris 1902.
W. Havers: Handbuch der erklärenden Syntax, Heidelberg 1931.
W. Kramer: Inleiding tot de Stilistiek, Groningen 1935.
G. Lanson: L'Art de la Prose, Paris 1908.
G. S. Overdiep: De Studie der Nederlandsche Syntaxis, Nieuwe Taalg. XIX (182—199).
G. S. Overdiep: De Stilistische Methode in de Nederlandsche Taal- en Letterkunde, Groningen 1929.
G. S. Overdiep: Over Potgieter's Litteraire Vormen I (Onze Taaltuin 4e jg. pgg. 33—41), II (113—118), III (145—152), IV (183—192), V (211—224).
John Ries: Was ist Syntax? Ein kritischer Versuch, Marburg 1894.
W. Schneider: Ausdruckswerte der deutschen Sprache, Leipzig 1931.
L. Spitzer: Stilstudien 2 dln., München 1928.
K. Vossler: Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft, Heidelberg 1904.
E. Winkler: Grundlegung der Stilistik, Bielefeld und Leipzig 1929.

Naar de bekende Potgieter-litteratuur wordt in de noten verwezen. De verwijzingen naar „Het Noorden" hebben betrekking op de derde druk in één deel (Haarlem 1882; in Groenewegen's bibliographie niet vermeld; paginering gelijk aan de tweede druk, Groenew. 1 B); die naar „Proza" op de uitgave in „De Werken" in twee delen (Groenew. 12 I en II); die naar het „Leven van R. C. Bakhuizen van den Brink" op „De Werken" dl. V (Groenew. 12 V). De getallen bij de citaten uit „Rijksmuseum" betreffen de nummering in de uitgave door van Dijk—Meyer Drees (Zutphen). De getallen bij Gedr. (Gedroomd Paardrijden) geven de strofen aan. De overige verwijzigingen naar Potgieter's werken kunnen geen moeilijkheden geven.

De verwijzingen naar de noten bij Drost's „Pestilentie te Katwijk" hebben betrekking op de 2e druk van de uitgave, die verzorgd werd door Prof. Dr. Albert Verwey en Prof. Dr. C. G. N. de Vooys (Amsterdam 1933). Sterne's „Tristam Shandy" werd gelezen in de vertaling van M. P. Lindo (Haarlem 1852), „A Sentimental Journey" en Dickens' „Sketches" in de Tauchnitz-editie, Scott's „Waverley" in de druk van Collins, van Lennep's „De Pleegzoon" in de goedkope uitgave (met een inleiding van Dr. Jan ten Brink, Sythoff z.j.).